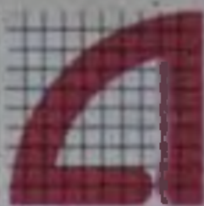
Градац

57, 58

Апокалипса

ГРАДАЦ

Часопис за књижевност, уметност и културу
Година 12.
март-јуни 1984.

Редакција:
Милијан Милошевић, Радојко Николић, Миленко Пајић, Милосав Мариновић и Бранко Кукић

Уредник:
Бранко Кукић

Главни и одговорни уредник:
Милијан Милошевић

Дизајн:
Миле Грозданић

Издавачки савет:
Гроздана Комадинић, Мила Банић, Драгољуб Суботић (председник), **Милован Вуловић, Ђорђе Цајић, Милијан Милошевић, Добривоје Благојевић, Драгић Ћирковић и Бранко Кукић**

Градац излази шест пута годишње у двомесечним свескама. Годишња претплата 1.000 динара. Жиро рачун: 61300-603-981 (за Градац) Дом културе Чачак. Издаје Дом културе Чачак, Трг устанка 1 Штампа РО Култура — ООУР „Слободан Јовић", Београд, Стојана Протића 52.

Рукопис слати на адресу: Дом културе Чачак, редакција часописа **Градац**, Трг устанка 1, *32000* Чачак. Телефон редакције 42263. Рукописи се не враћају.

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СР Србије број 413-572/74-02 од 5. октобра 1975. године, не плаћа се порез на промет.

57-58

САДРЖАЈ

Духовност снажних

Жан Бије

У другој половини XX века, засићеној неспокојством, појављује се бројна литература која истражује и преводи **знаке времена**[1], те осматра разорни Пламен. Ту су могућа два држања: или стерилно јадање због одсуства било каквог решења и заузимање самоубилачког става, што не решава ништа; или, опловити тај тешки рт и поћи у трагање за парадоксално позитивним аспектима „мрачног доба". Како проћи ту фазу што безболније, патити што је могуће мање у тренутку када је ризик од патње највећи, избећи смак света показавши се више зао него само Зло?

Истраживање позитивног у негативном

Оптуживањем модерног доба не подстиче се реалистично држање, али се расипа добар део наше енергије, изазива нервоза, стерилизује дух, придаје више значаја сопственом добу него што га оно има; тиме се, коначно, ништа не мења и игра се „игра противника", те се у нама развија негативност, побуна и очајање.

Објективан поглед на ствари мора признати да ниједна ноћ није толико црна да у њој не би било и понеке искре. Осуда лоше употребе извесних научних тековина не треба да потисне у сенку техничка добра којима се овладало у настојању да се смање физички напори, социјална беда и болести.

Претварање неспокојства у фермент буђења

Није реч о негирању савременог неспокојства, оправданог чак и кад је хотимично претерано кроз свесно наглашени публицитет извесних тема, нити је реч о препуштању бесловесном и блаженом оптимизму с почетка века који у ствари одаје непризнати страх од стварности. Реч је о усмеравању те забринутости у позитивном правцу да би се тако створио **фермент буђења** који подстиче човека на будност и деловање. Могло би се схватити као нужност то што епоха постаје све неподношљивија, док се све више бића одлучује да неповратно изађе из тих граница и крене у потрагу за другачијим.

Сва традиционална учења понављају идеју да свака ствар или појава долази у свој час, да садржи унутрашњу логику, премда нам дубоки смисао њеног нужног постојања тренутно измиче спознаји, јер се бројне карике скривају погледу у огромном ланцу узрока и последица. Тај закон такође важи и за „апсурдност" модерног света:

Може да буде утешна мисао како у тренутној фази космичког збивања није заправо реч о смаку света, већ о смаку једног света. Хиндуистичка традиција истиче да смо тренутно на крају **kali-yuga** седмог **manavantara**, унутар једног калпа или „Дана Брахме".[2] Непотребно је подсећати да бројни инцијатични митови различито илуструју једну исту идеју: ако је свако рођење смрт пређашњег стања, свака смрт је „једно рођење" и сваком узлажењу у рај претходи силазак у пакао. Таоизам истиче „да свиће у поноћ" — идеја коју можемо упоредити са оном Христовом реченицом.[3] Дакле, неизбежно је и нужно да садашњи циклус, пре него што се појави нови, исцрпи све своје потенцијале.

Сâм је Рене Генон, оштар у осуди „мрачног доба", наговестио да он никад не би отпочео своје дело када би мислио да све мора неповратно пропасти у некој коначној катаклизми (коју он, ипак, не искључује као могућност).

Поновно откривање традиционалних учења

На једној конкретној равни, у извесним срединама присуствујемо истинском преокрету западњачког менталитета. Може ли се сада тврдити да тај преокрет долази прекасно?

У области науке, на пример, многи преображаји ставова упућују научнике на визији света која их, премда преко посве другачијег језика, осетно приближава древним источњачким учењима. Разрада једне модерне гнозе прети и уједно потколава тврђаву вулгарног научног материјализма. Таква концепција материје, као кондензације „празног" простора, спаја се са хиндуистичком доктрином **prâna** („дах") и **âkasha** („етер"). Тај видљиви покрет, ток сложених састава, чини материју чудновато сличном хераклитовској реци, и наслућује Дух иза „енергије". Како је писао Хамфриз, „универзум престаје да буде велика машина да би постао велика мисао"[4]. Ако Ајнштајнов релативизам показује да је време само атрибут простора, древни хиндуистички текстови су то исто већ учили.[5]

У области Филозофије присуствујемо другој „источњачкој ренесанси" која је обележена истим ентузијазмом са којим је XVI век откривао антику, премда се томе прикључују и многе бесмислице и деформације. Ми нисмо у довољној мери свесни наше шансе на којој би нам завиделе све претходне епохе: могућности лаког приступа традиционалним доктринама, било боравком у земљама њиховог настанка, било преко многобројних публикација. Ми смо запрепашћени сведоци систематске **де-окултизације езотеризма** који, без сумње, садржи кључеве ових наших проблема. То што се Дух препушта профанацији такође је знак времена, а позитивно својство тог знака је да се обогаћујемо неочекиваном надокнадом. Ова ренесанса нам се указује као веродостојна, милосна надокнада, чији значај још нисмо потпуно сагледали.[6]

Тражење новог облика духовности

Док се велика темпорална обећања руше кривицом сопственог одржања, реконструкција извесне „елите" је можда у току остварења, те премда она нема никаквог утицаја на ток збивања (а то никако и не тражи), она ипак открива елементе једне **вечне мудрости (philosophia perennis)** који су погодни да уђу у састав једног новог облика духовности. Можда је смела мисао да је Запад привилегован у мисији ширења источњачког учења на оаој страни планете у тренутку када их Исток занемарује или пориче, заузет настојањем да имитира и достигне модерну цивилизацију. У сваком случају, као подстицајна радна хипотеза може да послужи мишљење како ће Запад, који је први кренуо путем „субверзије", досегавши нулту раван, бити и први на путу уздизања.

Спознаја себе

Према закону по коме свако зло повлачи неко добро, развој психолошких поремећаја и траума, у све тежим животним условима, повратно је проузроковао развој психолошких наука које, превазишавши колебања свог детињства, могу да отворе пут ка тој „спознаји себе" која је одскочница ка унутрашњем животу.

Спознати себе је први и неопходни услов који треба испунити пре него што се предузме спашавање човечанства у опасности ... Како је спољашњи свет пројектована сенка унутрашњег, рад на разрешавању сопствених конфликата на неки начин већ представља увођење извесног реда у „време конфликата". Неки почињу да схватају да наша природа привлачи и изазива спољашња збивања, кореспондирајући са њима: преко је потребно истраживање те природе у њеним дубинама и пожељно је установљавање једног **образовања емоција.** Такав јасан и смео приступ себи открива, између осталог, узрок нашег непријатељства према епохи — обично је то оно мноштво ствари које сами себи преба-

цујемо — и разоткрива да је страховање од смака овог света у ствари изнад свега осећање неуротичног страха од своје сопствене смрти. Христова реченица: „А о дану томе и часу нико не зна, ни анђели небески, до отац мој сам"[7] примењује се добро и на „смак света" као и на крај сваког од нас понаособ... појединачно. Они који не досежу тај закључак, плаше се смака свог света и својих илузија, одржавајући ласкаве и утешне слике њиховог сопственог ја; плаше се краја свог трговачког и циничног друштва, прожетог дрхтањем пред Божијом мржњом, јер мрзи све што није оно сâмо.

Изучавање сопствених покрета и реакција, што је данас постало могуће, допушта ангажовање на једном путу, под условом да терапеут располаже духовним референцама. Почело би избегавањем непотребног разбацивања енергије на прорачуне будућности, која ће у сваком случају бити другачија него што је замишљено, на догађаје који се неће одиграти или ће се одиграти другачије. То није толико **kali-yuga,** злокобна сама по себи, већ су то тајне мучнине изазване нашим менталним лутањима. Због помирења са самим собом упражњавати различите вежбе, такве да можемо предвидети последице онога што чинимо, одвојити се од плодова свога деловања, прећи преко догађаја уместо супротстављати им се и тако им увећавати дејство, превазићи дуалитет типа прошлост/будућност, добро/лоше, да бисмо се укоренили у садашње и реално.

То препорађање себе је и најпоузданије средство да се препороди свет око себе. Чак и ако би нека катаклизма, исписана пламеним словима у анализама будућности, уништила планету, могло би се рећи да ће и само један човек, спашен унутрашњим вежбањем, учинити да уништени свет буде спашен in divinis, према једначини макрокосмос = микрокосмос.

Помирити ветрове да би се пловило

Други аспект епохе почива у употреби њених негативних или непријатељских дарова у сврху личног очишћења.

Већ и сама ништавност значаја великог броја тих манифестација успоставља извесну заштитну **маргину** према њима. Али прихватање неизбежног омогућава човеку **kali-yuge** да направи од епохе праву школу дистанцирања и владања, да у њој делује на начин таоисте, који се служи чворовима да би дубио дрво или прикупља супротне ветрове да би пловио[8]. Сва учења се слажу у томе да они који немају смелости да се са стрпљењем и одлучношћу супротставе тешкоћама садржаним у самој егзистенцији, неће никада бити у стању да се суоче са много већим тешкоћама једног **sadhana.**[9] Није, дакле, реч о томе да се кукавички избегну испити, већ да се најтеже препреке окрену себи у прилог.

Надокнадити одсуство духовног учитеља

У веку у коме су духовни учитељи одсутни — што је такође знак времена — остаје могућност да се свака личност, свака чињеница или догађај виде, према околностима, исто као толико **upagouroua**[10] изазваних да би нас ставили на пробу, помогли нам да нађемо праву меру нас самих, да ојачамо нашу контролу и мудрост. „Учитељ" којег очајнички тражимо свугде, заправо се налази свугде — његово име је **kali-yuga.** У циљу напретка, човек данас мора да се служи свим оним што постоји да би га спутало и натерало на повлачење: лошу вест, очит пораз, знак, миг судбине — треба вешто искористити. Степен будности ће затим бити у сразмери са преузетим испитима у том духу унутрашње самосталности, препуштања божанској **shakti**.[11]

Понављати неуморно једну божанску реч

Сва учења стављају нагласак на сећања и **понављање једног божанског имена,** као напор који омогућава човека. Индија уверава да је у доба **kali** довољно „певати Кришнине хвалоспеве да би се постигло сједињење са највишим Бићем". Мудрац Vyasa чак сматра да је **kali-yuga** најсрећније доба, јер управо у њему можемо најлакше, помоћу молитве, да досегнемо слободу, те проглашава срећним чак „**shudra**[12] и жене", пошто им је довољно да испуњавају своје дужности, па да буду једнако спашени. У **Корану** Алах налаже својим верницима да се сећају Њега да би се он сећао њих;[13] у јеврејско-хришћанској традицији Јоил уверава да, приликом апонатастазе, „који год призове име Господње спашће се".[14]

Један од позитивних догађаја овог века биће сагледавање усклађености доктрина **japa, dhikr, nembutzu** и „молитве срца", исто као и поновно откриће усрдне молитве, на Западу, сачуване у хесихазму. Та ономастична молитва, између осталог, има и предност да се наметне акцији којој Западњаци, изгледа, нису у стању да се одупру, те предности да буде обављена без неумесних спољашњих знакова, у некој врсти свете тајности. Ти скорашњи проналасци, заједно са правом „хришћанском јогом", савршено очуваном у православној цркви заслужују пажњу хришћана који трагају за својим езотеризмом.[15]

Пуним једрима према будућности

Нико не може рећи којим процесом и на ком плану ће моћи да се манифестује известан континуитет између садашњег и следећег циклуса. Рене Генон евоцира „тренутни" препород ван сваког трајања — што подразумева прелазак у не-појавност, у лошим околностима, а са нужношћу да се припреми пост-циклус, о чему говори на другим местима; у сваком случају речено је да на крају **kali-yuga** следи **satya-yuga,**[16] осигуравајући обнову примордијалног стања.

Са свом потребном опрезношћу, није неосновано мишљење да се услови за отварање нове хармоније стварају утолико брже уколико је бржа општа деградација и да клице будућег циклуса — животиња у Нојевом ковчегу — мало по мало сазревају.

Чак и ако нам није суђено да присуствујемо коначном обрту, већ да га само предвидимо и припремимо — попут градитеља Ковчега — ништа мање није важна потрага за зачетим могућностима уздизања, а да се при том не чека на исцрпљивање и последњих снага. Треба очекивати да ће се пред напретном подухвата силе зла ослобађати, свакодневно, све више и више: конвулзије смртно погођене Аждаје су „ужасне, али оне су и последње".

Ново уједињавање две хемисфере планете — Истока и Запада — са оне стране умножавања конфликата и вештачких синтеза империја, можда представља архетипски знак који идеално наговештава помирење супротности, прву етапу ка истинском духовном јединству.

Читати Шри Ауробинда

Пожељно је, у тој перспективи поклонити будну пажњу визионарском делу Шри Ауробинда који, неоклевајући да објави да је „гвоздено доба завршено", позива на спремање устанка новог доба кроз преображај људске природе и свести. Какве год да су ограде на које се неки позивају поводом еволуционизма или утопије за које верују да су их открили у том делу, оно, непобитно, отвара брешу у зиду нашег знања, носи далеко звук једног гласа којег још нико није чуо и који збуњује јер је и пророчни. Припрема ли Шри Ауробиндо долазак **kalki-avatara,**[17] као што свети Јован најављује онога коме није досто-

јан ни ципеле да обрише? Да ли је он гласник инспирисан будућим **satya-yuga**, које можемо да упоредимо са „божанским Јерусалимом", и зар силазак „надменталног", које најављује, не коинцидира са наступањем „доба Светог Духа" које је назрео Јоахим де Фјоре?... Може ли он сам бити сматран за једног од **avatara** који је дошао да повери човечанству потребну коначну причест и пренесе поруку која ће му омогућити да се вине у авантуре вишега реда? Ми само знамо да се човечанство, које није далеко од милионитог рођендана, налази на значајној прекретници свог настојања и пред избором између света живота — у коме ће човек поново моћи да постане у целини „Слика Бога" — и света инсеката.[16]

Бавити се битним и смејати се осталом

Оно што показују бића остварења, „живи ослобођеници", који су наши савременици, иконе везане за Постање, изложене нашој носталгији, то је увек могућ излазак из времена, као што космонаути излазе из стратосфере. Ко доспе да живи у савршенству овде и сада достиже озареност осећања **satya-yuga**. Питати једног од тих преображених како и када ће се одиграти крај садашњег циклуса најпоузданије је средство које ће их натерати на смех, смех чија силина уништава све мукнине. Као једини одговор рећи ће да све наше спекулације произилазе из духовне усамљености, тако да једино доприносе нашем одвајању од суштине. Једини циљ је достићи слободу за коју више не постоје циклуси, јер је она златно доба, за вечност.

Превела са француског
Наташа Јокић

Белешке

[1] Нарочито видети: R. Guénon: **La crise du monde moderne** (Paris, Gallimard, 1946) и **La règne de la quantité** (Paris, Gallimard, 1945); G. Georgel: **L'ere future et le Mouvement de l'histoire** (Paris, La Colombe, 1956); R. Auclair: **Le livre des cycles** (Porte de France) и **Le jour de Yahvé** (Paris, Téqui, 1975). Ова три аутора смештају крај садашњег циклуса око 2000 године.

[2] **Kali-yuga:** у хинду космологији то је четврти и последњи циклус једног **manavantara.**
Manavantara: космички период који формирају четири узастопна циклуса од којих је четврти **kali-yuga**, обележен растућом деградацијом.
Kalpa: космички период, који формира четрнаест manavantara, између две космичке ресорпције.

[3] Лука, XII, 40: „Јер у који час не мислите доћи ће син човечиј".

[4] C. Humphreys: **The Buddhist Way of Life** (London, 1969).

[5] Видети о томе E. Téchoueyres: **Spiritualité hindoue et Science occidentale** (Adyar, 1953).

[6] Само у домену хиндуизма позната је изванредна библиотека „Spiritualité vivantes" (Albin Michel), коју је основао и уређује Жан Херберт. Ова библиотека преноси публици Запада учење мудраца савремене Индије.

[7] Матеја, XXIV, 36.

[8] Видети примере у A. Watts: „**L'art de sentir**", у **Amour et Connaissance** (Paris, Denoel-Gonthier, 1973).

[9] **Sadhana:** скупина аскетских вежби.

[10] **Upaguru:** пригодни учитељ, другог реда.

[11] **Shakti:** демонстрација божанске моћи у космосу.

[12] **Shudra:** слуге које сачињавају најнижу касту.

[13] **Коран**, II, 151.

[14] **У Посланици Римљанима**, X, 13.

[15] Упућујемо на: **Yoga, science de l'homme intégral** (Cahiers du Sud, 1953); F. Schuon, **De l'unité trenscendante des religions**, IX поглавље (Paris, Gallimard, 1948) и **La petite Philocalie de la prière du coeur** (Paris, Le Seuil, 1968).

[16] **Satya-yuga:** „доба истине", прво од четири **yuga.**

[17] **Kalki-avatara:** последњи од avatara, или „силазак" и божанска инкарнација, очекивана за крај циклуса.

[18] Познато је да ће у случају нуклеарног сукоба једино инсекти преживети. Занимљиво је да, етимолошки, речи „инсект" и „атом" имају исто значење: прва реч потиче од латинског **in-sectum**, „који не може да буде пресечен", друга од грчког **a-tomos**, „који не може да буде дељен". Слично привлачи слично.

Миленаризам, месијанство, есхатологија

Жан Шевалије

На западу непрекидно расте занимање за миленаристичке покрете и есхатолошки немир. Мирчеа Елиаде чак говори о једном „таласу" месијанства који можда чини једну од особених црта „савремене западне културе". Све секте — а знамо на какав пријем оне наилазе — наговештавају скори крај света. Последњих година све су бројнији написи историчара, социолога, философа, теолога, који обрађују ову тему.

Рађа се једна нова наука, танатологија*; и мада је њен предмет физичка смрт човека, она се неизбежно отвара према есхатологији, јер однос према смрти зависи од смисла који се придаје животу. Њен развој доста говори о томе чиме су обузети наши савременици. У својој последњој књизи Жан Фурастије пише: „Човечанство је дошло у један период своје еволуције у коме су одређено размишљање и упознавање са крајем свега постојећег неопходни за опстанак". Он указује на потребу за буђењем и продубљивањем свести нечим што је „с ону страну стварног" (надреално) а што би било у складу са стварним и давало нени смисао једној историји чија су застрашујућа колебања данас особито видљива.

То појачано занимање за крај свих крајева, за есхатологију, објашњава се мноштвом површних или истински темељних узрока. Наш век доживео је два светска рата, најкрвавија и најразорнија у читавој историји; научне, технолошке, моралне и друштвене револуције које су потресале свакодневни живот; распад колонијалног царства и стицање политичке независности више од педесет држава од којих неке имају мање од 100 000 а друге више од пола милијарде становника, али које све располажу једнаком политичком моћи, свака са по једним гласом у Организацији Уједињених Нација. Али овај век је човечанства век у коме је човечанство, овладавши нуклеарном енергијом, стекло моћ да само себе разори, тренутно и потпуно, и да „дигне у ваздух" нашу планету.

* Научно проучавање смрти; Теорија о смрти, неким узроцима, знацима и природи. (прим. прев.).

Оно такође постаје свесно да се природна богатства исцрпљују брже но што се стварају и да њихови хемијски сурогати разорно делују на живе организме. Код мање развијених народа традицију нагриза модерна мисао која се, код оних најразвијенијих, распрскава у противуречним препиркама. Философија као да се разводњава, а догматске религије сумњају саме у себе. Бунило, губљење смера. У своме духу, на своме телу, својој слободи и животу, човек, коме су све куле срушене, осећа данас приближавање најстрашнијих сила. Као да неко слепо насиље надјачава све тежње ка сигурности и све напоре за уређење света.

У тим периодима напетости, лудила и несвесности, најустрајније се рађају есхатолошки немир, месијански покрети, миленаристичка страховања и надања. Никад се није толико говорило о стваралачкој моћи пошто смо разорили све, вредности, структуре, језике, хоћемо да почнемо све из почетка, од темеља ка врху, из ништавила. Разорно оргијање претходи стваралачком усхићењу апсолутних почетака. Пут до поновног рађања води кроз смрт. „Истребљење" кога смо сведоци, представља двоструки вид једног свршетка на који смо најосетљивији, и једног поновног почетка од кога се назиру тек мрачне слике.

Есхатологија, учење о последњим данима

Ехатологија, месијанство, миленаризам, три су термина који означавају различита али уско повезана веровања. Анализа њихових значења открива аналогне структуре. Ми, међутим, усвајамо један или други од ових термина, у зависности од нагласака који се ставља на неки од основних видова тих веровања. „Есхатологија" покрива мноштво значења: крај овог и успостављања другог света; крај света и појаву неког сасвим другачијег света; коначни крај, једном за свагда, или цикличне крајеве у једном вечном

повратку свих ствари; појединачни крај (смрт, страшни суд за сваког појединачно, засебни живот душе, чистилиште) или свеопшти крај човечанства (ускрснуће, судњи дан, раздвајање изабраних и осуђених у рај и пакао). Али ова реч (eshata: последњи; logia: проучавање, наука; дакле, учење о последњим данима) најрадије се употребљава да означи коначни крај историје, крај овог људског и просторно-временског света, једну космичку димензију, апокалиптичну визију последњих дана и објављење другог живота.

Радије ћемо изабрати термин „месијанство" ако мислимо на долазак онога који управља крајем једног друштвеног и космичког поретка и успостављањем једног новог царства. Најзад, говорићемо о „миленаризму" ако имамо у виду неко временско трајање (хиљаду година, на пример) током кога се одвија историја једног света, и хиљадиту годину у којој долази до наглог прелаза из катастрофе у нови поредак. Миленаризам се често брка са есхатологијом и месијанством: један крај и један почетак, али само крај једног циклуса, једног света, а не нужно и свеопшти крај света.

О космичким циклусима или има ли време какав смисао?

Ова веровања творе једну прилично променљиву, али у основи чврсто засновану целину: све што постоји у времену, осуђено је на нестанак; све што је имало почетак, па макар то било и сâмо време, имаће и крај. Овде је очито реч о крају времена или одређеног времена, у дословном смислу те речи, о последњем тренутку, о пропасти, о смрти, али не и о коначности. Коначност је један други вид проблема. Како и када ће се збити та свеопшта експлозија, та потпуна промена? Одговор, који је тешко растумачити, лежи у апокалиптичким визијама, тим откривењима

истинâ које су дотле биле скривене, и на које указују пророци, као што су Данило и Јован, у тренуцима највећих криза у историји, а у виду буновних описа, гласова, завета или проклетстава, застрашујућих знамења или благородних навештења. Чак и данас, крајем ове 1976. године, видовњаци нам наговештавају крај света за сто и четрдесет година, за тридесет година, за десет година, за три године. Већина се не усуђује да закорачи на терен тачног предвиђања датума: „ускоро" ће доћи време, „близу" је час; ми смо у „последњем периоду" једне еволуције.

Веровање у циклично мноштво космичких доба (циклично време) раширено је на свим континентима, у читавој Азији, као и у претколумбовским и афричким космогонијама, од најдавнијих времена, па све до наших дана. Најразвијеније је можда оно о коме учи **Брама-Сутра.** По њој, ми се налазимо у срцу последње фазе једног циклуса, најстрашнијег од свих. Kali yuga означава четврти и последњи период једне Kalpe (космичког доба), најкраћи, али најгори од свих. Према хиндуистичкој мисли, садашња епоха припада Kali yugi својом сумрачном и катастрофалном појавом. Али сама чињеница да је у току последњи чин космичке драме има у себи нешто позитивно: после пропасти, преуређење; после распада, препород; после смрти, поновно рађање; после тмине, светлост. Надања постају све снажнија а избављење све ближе. Оптимизам се поново рађа из дубине понора. А за нас још није дошао крај ширењу биолошке, друштвене, моралне и духовне пропасти. Патње ће постајати све теже и теже, све док се то коначно распадање не претвори у катастрофу и док једна нова космогонија не замени општи хаос. Та циклична смена одвија се са једном строгошћу која јој даје изглед савршене правилности. Али се она чини одвећ логичном и неумитном да не би подсећала на творевину људског духа. С друге стране, да ли циклус зaиста има икаквог смисла ако никада није коначан? Једино вечност доноси избављење од бескрајног понављања циклуса. Она једина даје некакав смисао временском (линеарно време). Али зар и сâмо ово трагање за смислом није једна разумска потреба? Зар ће се разум умирити тек вером у вечност? Есхатологија је, пре него наука, управо трагање за коначним смислом свеопште еволуције. Она настоји да истера из космоса ђавола ирационалности.

Како се рађа есхатолошка мисао?

Сви есхатолошки текстови, без обзира на то из које религије или културе потичу, и упркос свим разликама митолошких наравоучења, сведоче о једној истој структури, једној истој динамичности. Заправо, они се сви везују за три периода који су и сами еволутивни. Ни најновија пророчанства не избегавају тој унутарњој дијалектици. **Прва фаза настанка есхатолошке мисли** подудара се са једним све изразитијим стањем које иде ка свом врхунцу, стањем неправде, изопачености, потлачености, отуђења, немоћи према злу које се све више шири. Осећање неке несигурности захвата све. Друштвени немири, природне катаклизме, кретенизација језика, душевна сметеност, нагон за побуном и господарењем, све се то здружило да помути духове и да их увери да више ништа не може зауставити распад свеопштег поретка; оног поретка какав смо барем замишљали да је постојао у прошлости, или сањали да ће стално напредовати ка једној бољој будућности. А о добу гвожђа и глине, пустоши, насилника и лажних пророка, о добу **Звијери** или Kali yuge говоре митологије, откривења и видовњаци.

У **другој фази,** општој превратничкој сумњичавости супротставља се једно разобличавајуће, претеће и стваралачко уверење. И настаје борба између развратних сила и пророчких вапаја, изме-

ђу звери и анђела, вукући за собом поворку џелата и жртава. Једни здружени у отпору прогоњених, други разуларени у упорности прогонитеља. С једне стране расте трачак наде, а с друге се распламсава страст за разарањем.

У **трећој фази** учврстила се постојаност надања, назире се победа, приближава се рушење рђавог света, Звијер ће бити свладана, долази Спаситељ, Месија је већ ту, почиње ново Царство.

Ова три периода чине месијанску наду, па било да се она приписује једној миленаристичкој, то јест цикличној концепцији, као вера у Вечни Повратак, било да проистиче из једне коначне есхатологије, то јест свеопште обнове, једном за свагда, уз ускрснуће мртвих и судњи дан, уз бескрајну и неподељену владавину месијанског закона, где се укида време и где се ступа у вечност. Ово есхатолошко виђење је неупоредиво величанственије од миленаристичке наде. Оно је можда исто толико и мучније јер се беокрај вечности одвија у једном ограниченом времену, у једном тако кратком данас. Колико тежине утиснуте у овај садашњи живот! Он се неће одиграти два пута. А осуда прве игре, и једине, биће непроменљива за вечност.

Разуме се да је једна строгост, тако неумољива у последицама наших дела — бар ако се не препустимо слепо милостивој љубави једног Бога створитеља, Спаситеља и Судије, као што чине мистици јеврејског, хришћанског или муслиманског монотеизма ,који чезну да се сједине са Њим у једну синтезу без повратка њиховог постојања у постојање Вечности — данас често измењена, чак и у друштвима отужног монотеизма, веровањем у узастопне реинкарнације. Оне човеку нуде могућност да у новим земаљским животима искупи све грешке претходних живота, и да се, кроз та поновна искуства, упути ка једном стању савршенства које ће му, ослобађајући га од робовања времену, омогућити стапање са вечним бићем. Тај закон **Карме***, чији детерминизам није ублажен ни најмањим дашком самилости, подједнако је строг ако не и строжији од есхатологије која зависи од вере у један једини земаљски живот. Умножавањем, понављањем могућности искупљења, он их нужно не побољшава, он заправо само одгађа време, разрешење проблема спасења. И он изражава исту наду у један коначни, премда одгођен, крај земаљског живота, и ступање, исто тако коначно, у један „сасвим другачији живот" у један „сасвим другачији" свет.

Преображај ишчекивања у првим вековима хришћанске ере

Миленаризам се, у строгом смислу, разликује од веровања у узастопне реинкарнације. Али он сâм је исто тако један покушај да се измакне искушењима времена. Психолошке и религиозне поставке које он у различитим облицима изражава, везују заједничка обележја; насупрот безбројним нередима који се не дају излечити методама овог изопаченог света, рађа се ушчекивање Спаситеља; њени месија ће доћи, или ће се вратити, да заснује један нови свет у коме ће владати правда и љубав; његови ће непријатељи бити уништени. Мало-помало се из јеврејског предања издигла идеја да ће Праведници, који су умрли пре доласка Месијиног, ускрснути да им не би била ускраћена његова доброчинства, те да би владали са Њим кроз период од хиљаду година на земљи очишћеној од греха (**Дан. XII, 2—3**). По истеку тих хиљаду година, сви мртви, од самих почетака човечанства, праведници или не, ускрснуће на судњи дан. За једне би то била вечна телесна и душевна срећа; за друге осуда. То веровање, које беху прихватили и многобројни хришћани („хилијасти"; од грчког hilia étè: време од хиљаду година) током првих векова, укоренило се у једној рабинској вери у виду доласка

* Karma (санск.) — у хиндуистичкој мисли, теорија о повезаности дела и његових моралних последица, плодова делатности — основа индијске етике (прим. прев.)

једног новог месијанског царства, које би повратило моћ Израиљу ослобођеном освајача и потчинило све друге народе закону Јеховином; из тега би проистекли мир и свеопшти напредак. Једна таква нада ублажавала је сурову стварност историје и одржавала међусобну повезаност покорених племена. Према рабинским прорачунима, заснованим углавном на бројкама из **Постања** и једног **Псалма**, долазак тог царства предвиђао се почетком седмог миленијума од дана стварања човека, хиљадугодишњи сабат, предах од било каквог стварања у једном поретку правде и сигурности. Есхатолошке беседе Исусове, како их преносе јеванђелисти, теже да замене драматичне и величанствене рабинске слике идејом једног унутарњег царства, духовне природе, чије је место под божанским законом љубави и које делује на спољни свет једино посредством множине свести сједињених са Христовом свешћу. Али неки изрази из тих беседа били су позајмљени из језика рабина и носили су у себи један вековни набој жеља и снова, чак и онда кад су тежили да својим општим смислом, контекстуалном целином, разоткрију те заблуде. Они су тиме остајали прожети чак и онда када је Христ желео да им прочисти смисао. Зато су и могли да послуже као подлога миленаристичким тумачењима која су више важности придавали слову него духу, и то само једном одређеном слову, неком појединачном слову, уместо да размотре целину учења и његов дубљи смисао.

Царство Божије није од овога света

Посланица Коринћанима (XV, 50) светог апостола Павла, спречила је свако земаљско и политичко тумачење ишчекивања Царства: за обраћеног прогонитеља, очито је реч о Царству небеском у које верник ступа једино кроз смрт и ускрснуће у Христу. Али свети Петар (**Пет.** III, 4), Варнава и највећи део првих хришћанских књижевника морали су да ублаже нестрпљење младих заједница које живљаху у жељном ишчекивању скорог и победоносног повратка Месијиног. Неки бискупи, као Папије, већ су унапред процењивали његове благодети: плодови ће бити небројени а животиње послушне, пороци и злочини ишчезли, читава природа измењена. Гностици су, напротив, устали против тих фантастичних снова с обличјем земаљских жеља. Побијају их скоро сви велики теолози, почев од II века, кад су чињенице почеле да оповргавају наду у скори повратак. Али дословно тумачење извесних текстова ће се и даље одржати, непријатељски окренуто интериоризацији читања која дају слову један духовни смисао. Као што сам показао у једном ранијем раду, у основи религиозних расправа увек лежи неки херменеутички проблем. Савез Римског царства са хришћанством, у IV веку, ставио је тачку на оптужбе о царству сотонином и ублажио један од темеља ишчекивања; свеопшту осуду овог изопаченог света. За преобраћења Константинова, Еузебије Цезарејски величаће тријумф Цркве као долазак једног новог времена; али авај! никако није време Царства Божијег. Истовремено, све је више бивало пустињака који су се у пустиње склањали од света да би протествовали против уклапања Царства Божијег у било које временско друштво. И свети Јероним примећује да се Црква, увеличавајући своју моћ и своја богатства наклоношћу велможа, излаже заразном утицају њихових порока.

Августин, иако је у једном тренутку и сам био под утицајем миленаризма, ипак у ишчекивању скоре парусије види само појаву малоумности, знак „путене душе". На земљи, Црква ће увек морати да се бори, тријумфоваће тек у Царству Небеском.

* Анри Дерош (Henri Desroche) сабрао је та веровања, од I до XX века, под њених 1500 назива, у једном **Речнику месијанства и миленаризма** (Dictionnaire des messianismes et Millénarismes de l'ère chrétienne, Paris, Mouton, 1969) који указује на континуитет овог феномена.

Животворна улога наде

Па ипак, ишчекивање Царства и даље се, током векова, овенчава визијама катастрофа, као и видовитим предсказањима са мање-више кратким роком. Архаични менталитет, или бар оно што је од њега остало, хришћански и модерни менталитет који из њега проистиче, остају прожети тим сном о коренитој промени. Зар то није случај чак и са политичким партијама које сачињавају програме са револуционарним идејама с намером да успоставе једно потпуно ново Друштво? А што је стање критичније, што теже несреће погађају јавност, то више јачају миленаристичке идеје о свеопштој обнови. Као неко препуштање разума утешној моћи нестварног. Ако то околности имало допуштају, сваки миленијум се сматра последњим, па чак и сваки век*. И издваја се лик неког Месије, звао се он Карл Маркс или Мао Цедунг. Континуитет ове појаве заслужује да привуче нашу пажњу. То устрајно месијанство, праћено својом поткрепом, миленаристичком утопијом, своди се данас на три облика које смо већ разложили: почетну фазу „религије угњетених народа", затим једну „експлозију општег оспоравања"; најзад, једно „борбено приклањање сну о неком другом свету". Најпре препуштање ишчекивању, затим одбацивање стварности, потом борба, то јест освешћење и мобилизација истина, вредности, снага, у усхићењу којим управља једна велика нада.

Једна унутарња сила, а та сила је нада, покреће читаву есхатологију, ма била она миленаристичка или не. Покретачка улога месијанске идеје потврђује се у психологији ишчекивања. Надахнуће је сâмо ишчекивање Месије, пре него његов стварни долазак, пре него његово видљиво постојање или поседовање. Од тренутка кад би он био ту, присутан телом и душом, у тријумфу, мобилизација снага и вредности изгубила би разлог свог постојања у предаху једног

успостављеног поретка. То се очито показало и у сâмој причи о Христу. Кад су се његове одлике Спаситеља потврдиле, апостоли су свакако осетили одређено усхићење, али је оно остало јалово док је Христ још био ту, и спласнуло током суђења и распећа. Тек после ускрснућа, узнесења, после Духова — то јест после његовог нестанка и навештења његовог повратка у неко непознато доба — ученици посташе апостоли, почеше да проповедају, да оснивају Цркве и да подносе мучења за своју веру, „срж својих надања". Они поживеше проповедајући своју веру у ишчекивању, том подстреку апостолства. У месијанству, присуство једне особе није оно што одређује; оно, напротив, разводњава месијанство, као остварење наде, као што поседовање распршује чежњу. Пророк који се проглашавао Месијом, осуђује сâм себе. Оно што је важно, јесте личност, онаква каквом је опажају, замишљају, сањају, воле, херој или мит, под условом да није присутна! Она игра своју улогу као моћни симбол, квинтесенција жеља. Као што упечатљиво вели Анри Дерош: **„Његова суштина биће снажнија од његовог непостојања"**, па чак и ако је то, коначно, један чисто **исконструисан** месија, „његова чудотворна моћ или зазивање духова неће због тога бити ништа мање делотворни".

Био-космички ритмови и друштвени архетипови

Идеје о једној цикличној еволуцији свемира или постојању неког другог света нису се рађале само из патњи овога живота, које подстичу наду у његов свршетак а да се, међутим, не изгуби заувек сваки облик живота. Оне се заснивају не само на једном моралном осећању, на тешкоћи живљења изнад које се ваља уздићи захваљујући могућности других начина постојања, већ исто тако и на запажању „био-космичких ритмова". Читав свемир, са сменом годиш-

њих доба, дана и ноћи, са месечевим менама, даје пример једног вечитог кретања, периодичних разарања и обнављања. Шта је онда ово ограничено време које меримо данима, па чак и миленијумима, наспрам тог бескраја који нам наговештава посматрање звезда и вајкадашње понављање жетве? Шта је, дакле, један живот, стешњен у овом времену и овом простору, кад нам бескрај који нас окружује као и неизмерност чежње која је у нама, намећу и скоро доказују постојање неког другог живота, других услова живота? Вредност тог варљивог простора-времена, несавршеног, привременог, проистиче једино из неког архетипског простора-времена, непроменљивог и савршеног, чија је он слика и предворје. Узор је онај апсолут приказан у митовима и обредима, у жртвама и причести, који су као нека његова представа или симболична актуализација. Историја се, лишавајући сама себе вредности и бића, указује тако као „јављање Божје", по речима Мирчеа Елиадеа, или као једна антропоморфоза, мењање човека, или пак „машина за израду богова", теогенеза. Она добија смисао тек у есхатолошкој перспективи. Време има стварну вредност једино кроз крај историје. Без тога, ми пролазимо кроз један апсурдан свет: Сизифов камен, бачве Данаида, „залудна страст".

Побуна против времена садашњег, онаквог какво се одвија пред нама, са његовом поворком разочарања и страхота, проистиче било из преживелости једног несвесног мита о пореклу света, накићеног чарима једног Едена или златног доба које желимо изнова да освојимо било из сна о Земљи обећаној, овенчаног свим могућим обећањима среће, или пак најчешће и из једног и из другог у исти мах, као у једном вечном повратку свих ствари, кроз периодичне циклусе, од златног ка гвозденом или глиненом добу. Побуна и нада рађају се увек у односу на неки узор који је у извесном смислу с ону страну историје, и архетипски, без обзира да ли се налази у прошлости или у будућности. Прихватање конкретне теорије, прошлости и еволуције онаквим каквим их разум може сагледати, као и визија једне будућности какву он може предвидети и припремити, изискују образовање научног духа, једну јаку дозу мудрости и вољу просветљену преображајем. Синтеза ових одлика, признајмо то, још увек није толико раширена. И тако трагови архаичног духа, који остају у нама, и даље поткрепљују снове који се никада нису остварили.

Долазак је важнији од онога што ће се догодити

Одбацивање овог света, које смо већ искусили, надахњује се, како то пише Мирчеа Елиаде, „једним метафизичним вредновањем људског постојања". Човек је вреднији од живота којим живи. Пошто тај живот мора нестати, као и све што је имало почетак, како онда не маштати о томе да ће из краја једног света, или овога света, проистећи један нови свет, различит, сасвим другачији, савршен, достојан најузвишеније судбине, оне коју је човек способан да зачне? Зар он никада неће моћи да оствари оно што зачиње у себи? Најдревнија и најтрајнија предања, у свим културним поднебљима, религије које су се показале најчистијим, подржавају та веровања у општу обнову, периодичну или дефинитивну. За онога ко дубоко верује у натприродно, вечност почиње на овоме свету у стању светитељске милости, која већ представља заметак склоности ка божанском животу. Ако већ не верујемо у ту склоност човекову на обличју божијему, надамо се бар једном бољем и достојнијем човечанству. Време „доласка" у које су упрте очи месијанске наде, ослобађа нас насилништва времена „догађања" којим су омеђени видици овога света. Истинска револуција избија доласком једног новог поретка, а не у самртним грчевима

* Појам везан за **телеологију** (учење о коначној сврси свих ствари, сврховитости, коначности), веровање да све ствари имају нену коначну сврху која им одређује место и њима управља. (прим. прев.)

догађаја који се смењују у временском поретку. Једно митско или мистично време се тако у људској свести претпоставља историјском времену. Један архетип смењује конкретну стварност, удваја је или продире у њу. Он помаже човеку да је поднесе, па чак и да је превазиђе. Тешкоћа, или заправо немоћ да се поднесе историјска стварност, скрива потврду коначности, или бар одаје постојање једне телесномије.* Ово виђење Мирчеа Елиадеа, које важи за архаични менталитет, могло би се одржати уз оно хришћанско, које придаје вредност времену са свим његовим искушењима али само као средству једног посвећења, прочишћења и узнесења духа.

Из основе свих доктрина и есхатолошког осећања, па били они праћени тескобом и стрепњом или не, извиру ти проблеми времена и историје, истовременог постојања једног трајања које пролази и које ће се свршити, и једне чежње за животом без краја. Из протицања сати, данâ, година — онаквог какво осећамо на различитим нивоима свести — рађа се питање: Колико времена имам? Када ће живот, мој живот, престати? И зашто? Кад нам научници кажу да је на Марсу или на неким непознатим планетама живот могао, да ће моћи, или да мора постојати, над трагају по прапочецима и еволуцији живота на Земљи, чини нам се очигледним да он није увек постојао и да не може увек постојати. Нека вртоглавица обузима смисао када се ова суочи са том загонетком времена, живота и свести о жељи. И разумљиво је да она, да би умакла том непознатом, замишља неки други живот, који ће бити сачуван од времена, и који би на известан начин родна тежња духа да попуњава пукотине у знању творевинама маште у коразоткрио његову тајну. Зар није прима снага жеље буди величанствене слике? Није ли есхатологија само пројекција наших обмана на философску и религиозну раван?

У ствари, трагичан сукоб који смо најпре осетили у себи, а који се затим оглашава кроз веровања, замишљена или објављена, зачиње и храни есхатологију, ту спознају коначног, која је у очима разума само нагађање о крају времена, изузимајући оно једино што се поуздано зна — да ће све што почиње и пропасти. То је сукоб моћне чежње за животом са очигледношћу смрти. Да би се он превазишао треба угасити чежњу, или прећи преко смрти као преко неког прага, да би се ушло у један други живот. Будизам нагиње на оном првом решењу; то је такође један облик есхатологије. Крај, или бар крај човека, биће утрнуће жеље; Нирвана или Апсолут јесте биће без жеља. Али како биће постоји ако нема бар жељу за постојањем? Увек ми се чинило да је будизам, да би избегао противуречност или пораз, остављао без одговора питање о свршетку света. Он је тежио да ублажи све патње на земљи и у свемиру; указивао је на пут тог избављења; али на шта је излазио тај пут? Најбољи његови тумачи остају веома подељени у одговору на то питање. Можда се овде мудрост састоји у томе да се заустави на признању немоћи и неизвесности.

Крај једног времена, или крај свих времена јесте, у тим квази-свеопштим веровањима, крај једног света, једног поретка, једног свемира или свемира уопште. То урођено нагонско поимање да су време и простор физички нераздвојиви, предухитрило је модерне доказе о релативности приписаној континууму простор-време. Есхатологија обухвата потпуност простора-времена; она претпоставља не само крај свега, већ и појаву једне потпуне измењености. Штавише, тај простор-време је, у свету у коме сада живимо, у уској зависности од материје. Једном изванредном нагонском логиком, најразвијенији облици есхатологије, као што су пречишћени облици хришћанске есхатологије, повезали су са коначним нестанком тог простора-времена и појавом неког другог света, зами-

* херб. Torā, Torah (Наук), први део Старог Завета, Пет књига Мојсијевих, Петокњижје, закони и прописи који чине темељ јеврејске вере. (прим. прев.)

сао једног живота који би био независан од стања материје. Оне приписују васкрслима такозвана блажена тела, да би показали како услови будућег живота немају ничег заједничког са условима овог садашњег. Континуитет који постоји између почивших овога света и васкрслих у том другом свету — а који ће оличавати нови живаљ — јесте моралног и духовног реда. Пролазност једног локалног времена и једног непрекидног трајања неће зауставити појединачне разлике и дуговечност, или, боље речено, тренутак једне увек присутне садашњости. Непрекидно ће бити замењено интензивним, у квалитативном смислу те речи. Али ту доспевамо у једну раван апстрактног умовања у којој машта, наука и вера бивају разоружане.

Садашњи тренутак вечности

Есхатологија и етика су повезане. Промена обичаја доноси и промену идеје о крају историје, и обратно, чак и ако тај однос остаје несвестан. Истинско преобраћање прихвата истовремено, подстакнуто божанском љубављу, једну веру, један крај и један начин живота. Свеукупност човекова опредељује се у времену за вечност. Симболична празнина, у којој живи наша епоха, учинила је да се изгуби смисао вечности, па је данашње месијанство, кога има у изобиљу, само понављање временских утопија, узрок бескрајног понављања фрустрација, слепи сведок једног ишчекивања које га превазилази. Симболична мисао, дубоко разлучена од митова архаичког мишљења, открива учешће, или бар позива на учешће у једној трансцендентној стварности. Она види коначну стварност свих ствари у једном кохерентном систему веза са космосом и неким надвременским узором. Свеукупност живота остварује се у две равни, једној просторно-временској и другој која је с ону страну времена и историје и крунише ону прву или окончава њено пропадање.

Рај, Пакао. Није ли есхатологија исто тако испуњена страховањем као и надањем, а најсветији међу људима највише су стрепели пред судњим даном. Њихова истанчана свест показује им у исти мах недостатке њиховог садашњег стања, савршенство њиховог узора и понор који их раздваја. Исто тако, пре него што ће умрети, они се препуштају не правој мери божанске правде, већ бескрајном милосрђу љубави.

Хришћанство, које се издвојило из рабинског месијанства, коренито га је преобразило тиме што га је уопштавало и продуховљавало. Слику материјалне среће на земљи којом теку мед и млеко, оно је заменило блаженством једног моралног и религиозног става којим управља љубав. Савез Бога са једним народом проширио се на све народе на земљи. Месија више није политички или војни вођа, он је Реч Божја: снага светлости засењује снаге моћи. Топлина Светога Духа замењује претерану строгост **Torah**-а*. Сва унутарња енергија човекова усредсређује се на приступ божанској трансцендентности.

Близина последњих дана је по мери Бога, она није временска већ тренутна. Није више реч о ишчекивању неког спољашњег догађаја, већ о томе да се он најпре припреми у себи једним темељнијим преобраћењем. Есхатологија је започела, она је већ на путу. Трајање космичке године може се представити само путем симбола који показују релативност свих временских мера. Према једној прекрасној будистичкој слици, скидање вела таналог као муслин, једанпут у сто година, са неке гвоздене планине, све док се ова потпуно не истроши, ето, то би нам могло дати неку идеју о трајању космичке године. Исто тако, „хиљаду година" не означава временску меру, већ симболизује трајање, дуго, неодређено, које се не да израчунати. Потребни су скученост и заслепљеност буквалног тумачења да се ту види неки одређени датум. Таквих је примера, на жалост, безброј, има их на „хиљаде".

Ваљаност есхатолошке свести зависиће од односа који се успоставља између земаљског живота и „оног другог". Ако верујемо у потпуни раскид, било уништавањем свих живих бића, било свеопштом милошћу новог Божјег дара, та свест нема никакве важности, наше ће се владање руководити сасвим другим побудама. Ако верујемо само у једну несразмеру између овог света и оног другог, у један непремостиви јаз, можемо се препустити трансцендентности за будућност и безбрижно се усредсредити на борбу за побољшање овога света. Ако, насупрот томе, верујемо у један континуитет духовног реда између та два света, света временског и света вечности, ако постоји нека тачна размера између првог и другог, па макар му његова природа била и непозната, ако нас наша дела прате, онда теологија Инкарнације поприма своју пуну вредност. Ваља се заузети за овај свет, преузети га на себе, посветити га, променити му обличје по праузору на божански Јерузалем, на државу Божју у којој се овековечује, у једном неописивом обличју, све добро што је створено на овој земљи. Време поприма вредност вечности. Све што чинимо данас, чинимо за вечност.

Свет будући почива у нашем духу

Било да верујемо у то да се људско биће изнова рађа на земљи све дотле док не постигне своје савршенство и не ослободи се тако закона **Самсаре***, било да верујемо у одлучујућу вредност једног јединог постојања које ће одредити вечност једне судбине, морална обавеза остаје иста. Нико нема времена за губљење, на овоме свету, на незаобилазном путу ка савршенству. Што више у њему каснимо, то се више излажемо поновним искушењима времена. Есхатолошка свест подстиче тежњу, мирну и непрестану, ка савршеном животу, онаквом каквим желимо да се овековечи.

Есхатолошка свест оживљава нам, у тренутку садашњем, крај историје, актуелизујући унутарњу драму коју он изазива. Тај крај нам је представљен погледом којим гледамо на нашу сопствену смрт и на ерупцију која ће доћи из свемира. Ново Царство почиње у нама самима у духовном уређењу које смо одлучили да прихватимо данас. Будући живот и свет биће за сваког од нас у обличју које смо зачели, желели, живели у овоме свету. Ми га градимо градећи сами себе и обликујући друштвени живот. Есхатологија се најпре остварује унутар наше свести: последњи дани неће доћи сутра, они већ теку. Датум није важан: један је дан што и хиљада у очима Божјим, а хиљада је што и један дан.

Превео са француског
Милојко Кнежевић

* Sangsara, Samsara, Samsarah — у будистичкој мисли световни „ток егзистенције" симболично представљен „точком живота" — свет као феноменални процес или ток. (прим. прев.)

Испит катастрофе

Драгош Калајић

□

Апокалипса теолога Јована и **Велусиа**, низом посредних или непосредних израза, оцртавају на слици призора катастрофе фигуру људског елемента као битно одредиште обећања или задатака које садржи или изискује преломни догађај историје. Осветливши те фигуре ми ћемо показати њихова основна својства, те омогућити поређење и сагледавање суштинских разлика између специфичних манифестација хришћанске и паганско-европске **forma mentis** пред изазовима или испитима катастрофе.*

И без помоћи упућивања коју може пружити хришћанска доктрина, преглед визионарске производње теолога Јована лако уочава да су битни профили идеалног или волунтаристичког изгледа људског елемента садржани у централној фигури на сцени катастрофе, дакле у полиморфном и вишезначном симболизму Јагњета. У контексту хришћанске културе **Апокалипса** јединствено испољава драматичну концентрацију различитих значења фигуре Јагњета. Утисак „драматичности" стичемо посредством увида у неуобичајене услове манифестације полиморфности и вишезначности симболизма фигуре Јагњета. Извесно је да су основни традиционални симболи обично двозначни или вишезначни, у зависности од тачке гледишта спознаје и означавања, односно сфере или равни манифестације симболизованог аспекта света ствари и појава или идеја. Дакле, ту се вишезначност симбола открива само динамиком, променом тачки гледишта субјекта спознаје, уз одговарајуће промене објекта исте спознаје. Пред изложеним правилом симбологије, аномална специфичност **Апокалипсе** испољава се чињеницом да се ту не само различита, већ и противуречна лица и значења фигуре Јагњета манифестују на јединственом и статичном погледу субјекта визије, на јединственој равни њених садржаја.

У питању је „енигма" пред којом је немоћна историцистична или филолошка перспектива ексегезе: утврђивање порекла појединих, конститутивних елемената симболизма Јагњета, дакле природе материјала употребљеног за образовање те псеудо-традиционалне, синкретичке фигуре **Апокалипсе**, може осветлити само параметре одређења ступњева алијенације или деградације нове творевине спрам исходишта, али не може објаснити њен специфични смисао и функцију у контексту катастрофичне визије.

Наша ексегеза изложене „енигме" следи управо индикацију коју пружа својство симболизације људског елемента посредством фигуре Јагњета; у питању је вид идеализације истог елемента који се двоструко манифестује, превасходно примером Исуса Христа и статусом „Божјег стада". На једној страни, појам Јагњета, из сфере ординарног искуства, произведен је у еминентни симбол жртве Исуса Христа, те кроткости „стада", коју изискује хришћанска концепција дуализма божанског и људског елемента. На другој страни те фигуре, испољавају се својства и чинови који потпуно противурече „природи" Јагњета. Ту се испољава „гнев Јагњета, јер дошао је велики Дан Гнева његовог! Ко може опстати?!" (VI, 16). Јагње отвара „печате" и ослобађа силе уништења, покреће „јахаче" катастрофе; дакле, Јагње поседује „моћ да узме мир са земље и да учини да се људи међусобно убијају" (VI, 4), моћ помора „мачем, кугом, смрћу и зверима земаљским" (VI, 8). Пред лицем тог „гнева Јагњета" који приређује планетарни спектакл уништења — чији циљ није толико помор живота, већ изазивање садистичког ужитка уништења посредством система истрајних тортура и дуготрајних мучења — људски род моли једино за тренутну смрт: „Краљеви земље и великаши, хилиарси и богаташи, моћници, сви робови и слободни људи, сакрише се у пећине и међу горско стење и мољаше горе и стење: ,Падните на нас и сакријте нас од лица оног што седи на престолу и од гнева Јагњета' " (VI, 15—16).

Супротност између првог, „јагњећег", жртвеничког те кротког и другог, „лав-

љег", осветничког, те крволочног лица Јагњета ми дефинишемо као полове једног континуитета, као крајности једног процеса, прво лице је почетак а друго је крај процеса, па је прво лице у функцији остварења другог лица које актуелизује онемогућену или затомљену виртуелност. Дакле, Јагње се жртвовало да би стекло моћи великог уништитеља света: „Вредан си да примиш књигу и да отвориш њене печате, јер си био заклан и својом крвљу си откупио за Бога (људе) из сваког колена језика, народа и племена, и учинио их краљевством и свештеницима нашег Бога; и они ће владати земљом ... Вредно је Јагње које је заклано да прими моћ и богатство, мудрост, снагу, част, славу и хвалу." (В, 9—12).

Можемо закључити да „енигму" **Апокалипсе** разрешава управо психолошки увид у противуречја непотпуности или неостварености људског елемента оваплоћеног или симболисаног фигуром Јагњета. Наиме, у околини визионарства **Апокалипсе** фигура Јагњета изражавала је вид хришћанске самосвести: осећај мартироке угрожености и друштвене немоћи, на дну званичне хијерархије вредности империјалног или псеудо-империјалног поретка, те очекивања великог, осветничког реванша, којим ће се коначно стећи све оно што је хришћанима ту ускраћено, дакле „моћ и богатство, мудрост, снага, част, слава и хвала". У изложеном контексту прво лице Јагњета изражавало је садашњост и меморију хришћанског погледа на свет, а друго футуристичку и утопијску пројекцију нада истог погледа. Преведено терминима психоаналитичких одређења — чије теорије почивају превасходно на проблематици „хтонске" или хришћанске **forma mentis** — Јагње је алегоријски израз симптома садо-мазохизма и одговарајућих противуречја.

Неопходно је истаћи да друштвено-историјска околина развоја и ширења хришћанске организације и агитације није седиште битних формативних и информативних принципа стварања фигуре Јагњета, већ је иста околина само посредно катализовала и подстицала испољавање актуелности или виртуелности садржаја својствених „хтонској", односно хришћанској **forma mentis.** У историји човечанства — са становишта вредновања друштвене и правне толерантности спрам расних, етничких те идеолошких и религиозних разлика — римска империја је еминентни пример слободног и плуралистичког друштва, пример реалне, мирољубиве, коегзистенције различитости. Стога узроке мазохистичних и садистичких страсти, оваплоћених фигуром Јагњета, не можемо наћи у устројству римске империје, већ управо у „хтонској" **forma mentis** коју хришћански човек манифестује на нов и револуционаран начин, подстакнут ауторитетом државне организације да своје унутрашње тензије доживљава као директне последице спољног устројства, те да их усмерава ка путевима субверзије и освајања сфере ауторитета и одговарајуће власти.

Анализа неке циничне, спознајне, **désinvolture,** могла би утврдити директну узрочну везу између римске праксе идеолошке или религиозне толеранције спрам различитости и експанзије хришћанског сујеверја. Извесно је да су процеси девалвације философских наука и дегенерације или деградације те расула традиционалних доктрина и религија посредно отварали просторе несметаног утицаја хришћанске пропаганде на оне најповодљивије и небрањене сфере људског елемента. Распад идеолошких, унутрашњих структура живота изазивао је онтолошку слабост и анархију који су омогућавали изванредну ефикасност сугестија претњи и обећања хришћанске доктрине. Са друге стране, у односу на спољну, друштвену, структуру, највећи бес хришћана изазивала је управо плуралистичка природа римске империје, те одговарајући системи и институције одбране слободе за различитости; хришћани су тежили уништењу те слободе за различитости и успостављању тоталитарног система, у знаку тријумфа „нове вере" и забране или изгнанства свих осталих „старих вера". Скоро по правилу, санкције римске ад-

министрације или правних институција спрам хришћана биле су мотивисане начелима одбране слобода вероисповести од атака хришћанске искључивости и нетрпељивости. Већ је Гибон јасно осветлио истиниту историју хришћанског „мартирства" те је на овом месту упутно подсетити читаоца на карактеристичне аспекте његове демонстрације:

И у случајевима када су органи римског правосуђа одступали од законске процедуре, примењујући силу, њихов циљ није било „изнуђивање признања, већ негација делинкта који је предмет истраге. Монаси наредних столећа, који су се, у њиховој спокојној усамљености разонодили варирајући приповести смрти и мука првих мартира, често су измишљали много рафинираније и проницљивије тортуре . . . Потпуни презир истине и веродостојности у приказима тих мучења из првих времена био је изазван једном веома природном грешком. Еклезијастички писци IV и V столећа приписивали су магистрима Рима исту дозу непопустљивости и неумољиве строгости која је испуњавала њихова срца спрам идолатра и јеретика њиховог времена"[1]. Али, по сведочењу самих хришћана првих времена, огромна већина римских магистера „поштовала је правне норме", те је често „избегавала мрску службу прогонитеља, презриво занемаривала оптужбе или је оптуженим хришћанима сугерисала какав правни излаз за избегавање строгости закона"[2]. Узалуд: „понекад, недостатак тужитеља надомештавали су сами хришћани својим добровољним исказима, бучно узнемиравајући јавне функције паганства и масовно хрлећи ка судницама где су од магистара тражили да јавно објаве и изврше законом предвиђене казне"[3]. Неопходно је истаћи да је римско судство одбацивало анонимне пријаве а узимало у разматрање само оптужбе потписане пуним именом и презименом угледнијих грађана те је таква пракса сводила перспективе мартирства на пуку теоријску могућност, изискујући од кандидата за улогу мартира јавне самооптужбе и јавне, драстичне, преступе против слободе вероисповести. У ствари, римски судови су били пуко средство реализације хришћанског мазохизма што је наслућивао и по неки луцидни сведок времена, попут проконзула Антонина који се овим речима обраћао хришћанима Азије: „Несрећници! Ако сте већ толико уморни од живота, зар вам је тако тешко да пронађете конопце и провалије?"[4]. Коначно, број хришћанских мартира је неупоредиво мањи него што га исписује званична „мартирологија" Цркве; уосталом, и те цифре хришћанске пропаганде заправо су незнатне спрам милионских жртава хришћанског терора који је столећима, систематски, затомљавао паганске отпоре или јереси Европе.

Дакле, у оквиру простора нашег разматрања значајно је утврдити да патолошке аспекте фигуре Јагњета из **Апокалипсе** не можемо тумачити као пуку, па макар и претерану, реакцију спрам „прогона" хришћана у римској империји. Извесно је да битни формативни и информативни принцип стварања фигуре Јагњета, као симболичког отелотворења идеалног човека, почива у алголагнијској природи хришћанске **forma mentis** која је плод симбиозе под-рационалних виртуелности или актуелности људског елемента и одговарајућих подстицаја хришћанске доктрине. Хришћанска пропаганда првих времена концентрисала је своје апеле управо на најнижим сферама људског елемента, дакле на „анималним" или „вегетативним" компонентама „мешавине" зване **animal rationale,** користећи и поспешујући распад последњих остатака ноетичке или рационалне структуре, те егзистенцијални неред и силе аморфних психизама. Тако „ослобођеним" и рехабилитованим садржајима инфериорних сфера човека хришћанска доктрина пружала је илузије вредносне основаности и фантастичног финалитета: од осећања кривице, које је ту изгубило нормалну етичку функцију попримивши патолошки смисао битног одређења људског бића, до страха пред смрћу и пролазношћу, ко-

ме је пружена утопија есхатолошке бесмртности.

Приказујући, на вашарима људске лаковерности и поводљивости, опсенарску конструкцију универзалне кривице бића — хришћанска пропаганда првих времена прикривала је ону реалну кривицу човека који издаје разум, те своју улогу у подстицању процеса алијенације од ноетичких и рационалних структура. У питању је управо она специфично људска кривица коју је већ Цицерон уочио разматрајући аналогије „болести тела и душе", опажајући да се „све болести душе и њихове страсти рађају из презира спрам разума **(aspernatione rationis)**"[5]. Изложени аспект хришћанске експанзије осветљава битни узрок статистичке чињенице да је ефикасност хришћанских апела била пропорционална ступњу образовања предмета конверзије или утицаја; зато су хришћански агитатори систематски избегавали јавна суочавања са образованим браниоцима паганске културе, те су и хришћанске полемике против анти-хришћанских ставова паганских филозофа исписиване, скоро по правилу **post-festum,** када су њихови гласови били већ поуздано ућуткани терором и декретима државног статуса „нове вере". Даље, хришћанска пракса ревносног уништавања трагова **paganitas** онемогућава нам потпун увид у аргументације противника хришћанства које су најчешће сачуване у форми фрагментарних навода, у трактатима хришћанске само-одбране.

Изложеном перспективом назиремо и један од логистичких разлога фанатичне нетрпељивости спрам „старе вере" коју **Апокалипса** заодева у „прогресивну" реторику: „Затим видех ново небо и нову земљу, јер прво небо и прва земља отидоше . . ." (XXI, 1—2). Доктринарна испразност и несувислост хришћанског сујеверја могла је интелектуално тријумфовати само под условом ућуткивања свих других гласова човека, свих различитих учења о путевима метафизичке реализације човека. Дакле, пројект уништења плуралистичког друштва и затомљавања одговарајућих слобода, те успостављања друштва одређеног догмама монотеистичког тоталитаризма — био је једина могућност остварења хришћанског тријумфа[6]. Стога је нетрпељивост спрам људских разлика, коју испољава **Апокалипса,** израз не само монотеистичког принципа доктрине, већ и практичне потребе у функцији пројекта насилног превладавања. Патње, осећања интелектуалне, емотивне и социјалне инфериорности, визионарске перспективе **Апокалипсе** искупљују преиначењем мањнавости у врлине, те обећањем уништења свих других или „старих" компоненти плуралистичког друштва чије постојање изазива патње хришћана. Доктринарна слабост хришћанске идеје била је заправо основна снага ефикасности њеног утицаја у сферама undergrounda римског друштва, пружајући, обртом скале вредности, спасоносни алиби масама необразованих, нишчих, непотпуних и убогих.

Уместо сложене друштвене структуре богатства духовних разлика и могућности самоостварења **Апокалипса** налаже модел колективистичког, нивелираног друштва по узору на сточно стадо. Припадност стаду обележава печат власништва, као у сточарској пракси; печат означава „изабране", спасене катастрофе, јер ће се у њој зло наносити „само људима који на својим челима немају печат Бога" (IX, 4—5). **Апокалипса** испољава три основна, различита, те и противуречна принципа селекције „стада". У сексуофобном одређењу — „то су они који се нису упрљали са женама, јер су остали девичански. Они прате Јагње гдегод оно иде. Они су откупљени као првина свих људи за Бога и за Јагње . . . Беспрекорни су" (XIV, 4—5) — ми препознајемо израз специфичне психо-патологије теолога Јована, али и типичну манифестацију „хтонске" **forma mentis,** у знаку поларних драматизација сексуалне проблематике, доживљаване као центар бића.

У одређењу наложеном принципом националне и/или расне дискриминације (VII, 4—8) ми препознајемо реликт прошлости хришћанске експанзије на путевима преображаја у универзалистичку,

над-националну и над-расну, веру. Коначно, трећи принцип одређења је специфично хришћански, изражен алегоријом стада, изискујући особине кроткости, понизности и кукавичлука пред „господарем". Како у другом хоризонту разматрања уочава Франко Кардини „кукавичлук је осећан као функционална карактеристика слугу, те схватан као природна особина а не као предмет презира"[7] Стога је апологија ропских особина у **Апокалипси** вид есхатолошке пројекције одређених друштвених функција и искустава, насупрот презира из других поредака функција или **ethosa** који се ту доживљава као неприродна и не-функционална самооцена човека.

Апокалипса нам посредно пружа правилни увид у психолошку основу чинова добровољног, алголагнијског мартирства који нису били израз херојске неустрашивости, како је то касније мартирологија цркве настојала сугерисати, у контексту европских ревизија оригиналног хришћанства, већ су били осведочење „јагњећих" особина човека-слуге, особине кроткости, послушности, те спремности за улогу жртве, уздигнутих на пиједестал супремних врлина. Уосталом, мартирску улогу сугерисала је и алтернатива обећања баснословних награда, или, у противном, застрашивање неупоредиво грознијим мукама: „Биће мучени ватром и сумпором пред светим анђелима и пред Јагњетом. А дим њиховог мучења ће се уздизати вечно и неће бити прекида (мучења) ни дању ни ноћу за оне који се клањају звери и њеној слици" (XIV, 10—11). Или: „У оне дане ће људи тражити смрт и неће моћи да је пронађу. Желеће да умру, а смрт ће бежати од њих (IX, 6—7). Пред низом тих призора систематског застрашивања нишчих људског стада изгледа излишан дидактички закључак теолога Јована: „Ко да те се не уплаши, Господе, и не прослави твоје име?! Јер ти си једини свет" (XV, 4).

Симптоматичну квалификацију идеална и спасен, насељавајући „небески Јеног човека — који ће бити поштеђен мурусалим" — **Апокалипса** одаје природом спектакла мучења; у питању је огромни реквизитаријум средстава вршења физиолошких патњи и тортуре, где опажамо потпуно одсуство инструмената **духовне** природе, те одговарајућих форми патњи, што потврђује мишљење паганских филозофа да је хришћанска доктрина „атеистичка", односно вулгарно-материјалистичка.

Почивајући на „хтонским" исходиштима, вулгарни материјализам **Апокалипсе** репрезентује ону „аскетску" алтернативу противуречја „хтонске" **forma mentis** у знаку осветољубиве мржње и затомљивачких страсти спрам израза виталности и обиља, радости и сласти живота. У питању је и психолошка основа нетрпељивости спрам империјалног Рима и његових „спектакла" слаткоће живота, коме **Апокалипса** упорно упућује садистичке поруке: „И неће се више у теби чути звук китараша, певача, фрулаша и трубача . . ." (XVIII, 22). Такве поруке су имале непосредну функцију застрашивања „других", али и задовољавања хришћанских очекивања, односно ублажавања јада непотпуности, те зависти спрам спектакла богатстава и виталности људске потпуности, отелотворене раскошним спектаклом римске слаткоће живота. Анти-римска тематика **Апокалипсе** изражава заправо опште место хришћанске **forma mentis,** побуну нишчих и мањкавих спрам разноврсних радости живота тела и духа, коју најрељефније исповеда Тертулијан, „велики учитељ" и „част афричке Цркве", обраћајући се Римљанима: „Волите спектакле? Сачекајте највећи спектакл Судњег дана, последњи и вечни Суд универзума. Ох! како ћу тада уживати, како ћу се смејати, како ћу се радовати, како ћу ликовати када будем посматрао како толико много суверена и лажних богова ужасно јече у најдубљем амбису! Толико мудрих философа како се преврћу у живим ватрама, са њиховим ученицима! Толико славних песника како дрхте пред судом, не Миноса, већ Исуса Христа! Толико глумаца трагичара како много гласније изражавају свој бол! Толико играча . . ."[8]

Оштрица изложене мржње није толико усмерена на предметима животног уживања, већ на уживаоцима, на суверенима, философима и њиховим ученицима, песницима, глумцима или играчима, посредно испољавајући менталне и сензибилне немоћи или инвалидности субјеката мржње, јер је „небески Јерусалим", како смо већ показали, пуна сублимација опљачканих богатстава Рима, нека врста бесплатне самоуслуге „стада", где Бог организује „канибалску", наградну, трпезу велике освете нишчих: „Хајде, сакупите се на велику вечеру Божију да једете месо краљева и месо хилијарха и месо моћника, и месо коња и њихових јахача, и месо свих слободних људи и свих робова, и свих и великих и малих" (XIX, 18).

Дакле, у питању је пуки квантитативни а не квалитативни преображај постојећег света. Сва револуција визионарског волунтаризма **Апокалипсе** исцрпљује се искључиво у домену вулгарне економије света материјалних поседа, одговарајућих сензибилности човека, те моћи, имплицирајући преокрет актуелне хијерархије, односно пренос богатства и моћи у посед жељних, сиромашних и немоћних. Спиритуална обележја „небеског Јерусалима" су пука, декоративно-реторична „фасада" сачињена од изобличених и покрадених елемената, из ризница неупоредиво древнијих и аутентичних традиција. У прилог изложеном довољно је упоредити тврдњу **Апокалипсе** да „небеском Јерусалиму" „нису потребни сунце и месец да му светле, јер обасјала га је слава Божија" (XXI, 23), а „Господ Бог владаће за век векова" (XXII, 5), са упанишадским и индуистичким формулама статуса објективног пола стварности Брахмана: „У њему не сија сунце, нити месец нити звезде . . . (већ) све одражава Њега што блиста, читав овај свемир одражава његову светлост" (**Katha-upanisad,** V, 15); „у њему не блиста сунце, ни месец, нити звезде. Он (је) светлост и све из њега преузима светлост, у његовој светлости сја све што постоји. То је бесмртни Брахман" (**Mundaka-upanisad,** II, 311); „сунце га не осветљава, нити месец и ватра; то је моје супремно станиште; они који га досегну — не враћају се" (**Bhagavad-gita,** XV, 6).

У свету „после катастрофе", у свету тријумфа егалитаристичког пројекта **Апокалипсе,** иза „фасаде" сачињене од крађа или прекрађа — вечно уживају „изабрани" чланови партије „стада" који су „више једнаки" од осталих, од преживелог остатка човечанства. Исказ **Апокалипсе** је недвосмислен: „пси, врачи, курвари, убице, идолопоклоници и свако ко воли лаж и ко лаже, сви они су изван" (XXII, 15). Ту се суочавамо са једним од низа парадокса или противуречја **Апокалипсе** која не пружа објашњење начина и разлога преживљавања наведених категорија људи, издвојених из „небеског Јерусалима". Истина, од радионица фантастичног визионарства није умесно изискивати поштовање реалистичке драматургије, где спектаклу свеопште катомбе необележених печатом Божјег „стада" не могу измаћи, те преживети „пси, врачи, курвари, убице, идолопоклоници . . ." или слични. Ипак, могуће је поставити питање разлога њиховог спаса и непотпуности тријумфа „небеског Јерусалима", јер постојање оних „изван" имплицира и постојање друге, несавладане територије, неке врсте трајне антитезе „небеског Јерусалима". Перспектива наше ексегезе одговор на изложено питање открива у психологији хришћанске **forma mentis,** у њеној алголагнијској природи. Укратко, за срећу становника „небеског Јерусалима" неопходан је трајни спектакл несреће оних „изван" како би вечно задовољавао њихове садистичке страсти. Незајажљива тензија осветољубља нишчих тежи вечном тријумфу, вечном иживљавању победе над побеђеним, те таква психолошка потреба управо спасава и продужава живот оних „изван", и по цену одступања од есхатолошке догме.

У фигури идеалног човека **Апокалипсе** те њеним деловањима, посебно је изражајна сензибилност спрам моралистич-

них уцена. У питању је сензибилност коју смо, на почетку нашег излагања, осветлили из перспективе сагледавања квази-трговачког механизма односа човека и бога. Овде је неопходно сагледати моралистичко-психолошке последице консакрације и догматизације истог механизма. Одређење суштине човека категоријом априорног кривца и дужника уноси у човека хришћанске заједнице трајни осећај кривице и дуга. У питању је сугестија која је битно допринела трајању хришћанског утицаја, обавезујући, унапред, низ будућих генерација верника на ношење терета неискупљиве кривице и неотплативог дуга. Читав тај систем почива на неповратном кредиту самозваног или самовољног кредитора, Исуса Христа, „који нас је својом крвљу ослободио наших греха и учинио нас краљевством, свештеницима његовог Бога и Оца" (I, 5—6). Ипак, систем не би био довољно ефикасан да поред пресудног, задужујућег догађаја „прошлости" не садржи и мамац „будућности", у знаку баонословних, есхатолошких обећања.

Природа есхатолошких обећања одражава потребе инфериорних сфера људске „мешавине" зване **zoon noetikon** или **animal rationale;** у питању је пуки, биолошки страх од смрти и неразумна јер под-рационална или под-умна, те под-људска тежња за преживљавањем, за одржањем физиолошког механизма човека по сваку цену, те и по цену капитулације људског пред бедним уценама и обећањима које **Апокалипса** језгровито формулише поруком: „Буди ми веран до смрти и даћу ти венац живота" (II, 10). „Венац живота" — метафора бесмртног живота тела, обећање које разблажава страх пред смрћу и опсењује простоту гнусним чудом оживљавања лешина.

Тај низ „хтонских", вулгарно-материјалистичких форми корупције инфериорних сфера људског елемента продужава обећање свемоћи у домену потпуно земаљске, тиранске природе власти: „ономе ко побеђује и чува моја дела до краја, даћу власт над народима, као што сам је и ја добио од свог оца" (II, 26—27). **Апокалипса** изричито заговара крајње негативну функцију институције власти чији је циљ уништење „народа": „владаће над њима гвозденом палицом и разбиће се (народи) као керамичке посуде" (II, 27—28). Ту се недвосмислено испољава под-људски вид **libido dominanti** човека **Апокалипсе** чији друштвени идеал испуњава пројект уништења плуралистичког друштва и заједнице народа, те негативна алтернатива призивања божанске, катастрофичне интервенције, у циљу затомљавања динамике људских или друштвених слобода. Коначни, идеални исход те божанске интервенције је обртање постојеће хијерархије, те успостављање вечне премоћи нишчих, без конкуренције.

У галерији репрезентативних фигура историје религија човек **Апокалипсе** се истиче својствима изванредних размера егзистенцијалне несигурности и лабилности која се могу свести на Цицеронову дефиницију **anxietas.** Како смо већ на почетку нашег излагања предочили, тај симптом **anxietas,** несигурности и лабилности, савршено испољава и супремна фигура **Апокалипсе,** изискујући од верника, са монотоном упорношћу, низове атрибута и похвала сопствене величине и моћи. Питање исходишта феномена **anxietas** у човеку **Апокалипсе** овде превазилази оквире нашег задатка, па ћемо нашим одговором пружити само лапидарне назнаке. Неопходно је, пре свега, распршити илузије баналног историцизма или социологизма који ће у симптомима **anxietas** извесно „препознати" одразе или изразе специфичних друштвено-економских условљавања; истим условљавањима били су изложени и протагонисти и припадници многих других путева религиозне реализације у плуралистичком друштву римске империје, али без истих или сличних последица у сфери мишљења или делања. **Anxietas** човека **Апокалипсе,** те човека оригиналне хришћанске заједнице је, по својим размерама и интензитетима, појава без преседана у простору и времену. Дакле, у питању је дубље узрочно тло, далеко испод повр-

шине друштвено-економских слојева, феномен темељне онтолошке кризе. У питању је, заправо, панични осећај и доживљај **anxietas** у тоталитету света, а не само у релативном, временско-просторном оквиру краја Римске империје, о чему сведочи и чињеница да се осветољубива мржња човека **Апокалипсе** обрушава не само на људе и народе, обичаје и институције империје, већ и на читав свет флоре и фауне, мора и земље, земље и звезда.

Примена искуства и учења класичне философије осветљава ту **anxietas** као непосредну последицу **aspernatione rationis** и **agnoia,** као далеку последицу помрачења супремне светлости бића, односно затварања **nous,** те утихнућа одговарајућих моћи **nous** који је формативни и информативни принцип структурирања психе и отпора социјалној, егзистенцијалној или психичкој анархији. Са становишта перспективе наше интуиције или претпоставке драматични видови и размере манифестације **anxietas** човека **Апокалипсе** и оригиналне хришћанске заједнице су непосредна последица усвајања специфичног вида монотеизма који је радикализовао и продубио или пробудио и развио дегенеративне процесе анархије систематском репресијом ума и разума, егзалтацијом **agnoia,** незнања, декретизацијом тоталитарне свести, те успостављањем дуализма људске и божанске сфере.

Зашто исте симптоме **anxietas,** или у сличној мери, не испољавају и остале монотеистичне религије? Зато што су специфичности њихових основа и путева развоја ограничиле или сузбиле негативна условљавања монотеистичног формативног и информативног принципа. У домену јеврејске религије ту специфичност чини флексибилност њених догми, те нужда суочавања проблема индивидуалног или друштвеног **praxisa.** У домену ислама догма налаже и легитимише делотворност форми позитивних конверзија енергија дуализма које омогућава управо екстремно одредиште висине божанског положаја, чија апсолутност онемогућава директна поимања и одговарајуће, контаминационе пројекције људског елемента. Ту су жудње ка контемплацији божанског упућене посредним манифестацијама божанског, земаљским знацима теофанија, што изискује рехабилитацију моћи ума и разума и што је узроковало изванредни развој природних наука, у оквиру исламске културе, те откриће ванредног значаја експерименталних метода опознаје. Са друге стране, исламски поглед на свет ефикасно сузбија силе анархије, успостављајући тежиште религиозности у идеалном центру равнотеже комплементарности „овог" и „оног" света.

У домену развоја хришћанских религија, силе актуелности или виртуелности анархије сузбијали су бројни елементи паганских ревизија и одступања од оригиналног пута хришћанске заједнице. У питању је широки хоризонт, свесног или несвесног, паганског отпора хришћанству на тлу Европе, од схоластичке рестаурације ауторитета разума и рехабилитације наслеђа класичне философије — која је пружила, до сад, непревазиђене формуле суверенитета над силама социјалне, егзистенцијалне или психичке анархије — до мистичних узлета прерушене паганске гнозе, попут катедре Мајстер Екхарта, који су сламали догму дуализма и обнављали сјај спона или идентитета људског и божанског. У историји развоја хришћанства **anxietas** се манифестује свуда где се тежиште религиозности препознаје у апокалиптичном, есхатолошком и миленаристичком аспекту, свуда где се настоји обновити континуитет оригиналног хришћанства. Коначно, није случајно да феномен **anxietas** поприма масовне размере управо у модерном добу као једно од битних обележја модерног човека који са слутњом „смрти Бога" мазохистични тражи утеху у деградираним формама обнове дуализма, у секуларизованим дериватима хришћанског монотеизма и тотализма.

□ □ □

Са становишта нашег искуства, када на столу лектире **Апокалипсу** теолога Јова-

на смени **Велуспа,** утисак свести је сличан осећању које доживљавамо у музејима, излазећи из мрачних дворана, испуњених фантазмагоричним, хибридним мастодонтима застрашивања пониженог човека месопотамијских култура и улазећи у светле дворане блиставих статуа кристализација супремне лепоте покрета слободе човека класичне Хеладе. Ту смену можемо упоредити и са ординарним искуством буђења из мучних, сужањских снова измета процеса свести у сјај зоре обновљеног суверенитета и достојанства личности.

Изложено искуство разлика **Апокалипсе** и **Велупсе** почива на битном квалитету оригиналности едске, те индо-европске традиције, у знаку органске спреге људске и божанске сфере, чији сјај онемогућава спознаји уочавање међусобних граница ауторитета. У питању је сјај и оног моста сазданог од светлости дуге, званог Бифрост, који повезује људску и божанску сферу едске заједнице. Пред питањем „који је пут што од земље води небу?" Один одговора: „То није веома мудро питање. Зар ти нико никад није рекао да су богови саградили мост између неба и земље и да се он зове Бифрост? Ипак, ти си га извесно видео; можда га зовеш ‚дуга'. Саздан је од три боје и веома је отпоран, изграђен са већом вештином и умећем него друга дела"[9]. Зато је једно од основних обележја **Рагнарека,** трагичног исхода људских и божанских моћи, управо пролом „неба", слом Бифроста[10], дакле смрт Светлости која повезује „земљу" и „небо", људе и богове.

Знаке повезаности људске и божанске сфере у едској традицији може уочити и нека истанчанија филолошка оптика. Тако Асе, скупину едских богова, Снори алтернативно обележава термином **diar** (богови) и термином **drotnar** (принчеви, предводници, господари), који иначе означава еминентне људске функције. У истом опусу термин **ynglingr** обележава припадника божанског племена и младог човека коме су иманентни квалитети божанске вирилности примордијалног оснивача генеалогије преноса божанске природе у достојне представнике људског рода. Стога честа појава, у историји паганског севера Европе, да суверени евоцирају божанско исходиште својих генеалошких стабала није тек пуки израз украсне реторике, већ је исказ темељног, онтолошког осећања спреге божанске и људске сфере; виталност меморије, те спреге, била је у делотворној функцији трајног упућивања људских мисли и чинова на савршеном, над-историјском моделу божанског претка, дакле у функцији метафизичног подстицања људског елемента на високим путевима уздизања деонтолошком идеалу.[11]

У погледу на именима примордијалног пара људског рода, Аскр иЕмбла[12] етимолошка перспектива подржава интуицију обележја космоцентричног исходишта човека; име Аскр упућује на дрво јасен у коме нордијски и словенски паганин препознаје фигурацију „космичког стабла", „осовине света", Игдрасил. Дакле, примордијални човек је саздан од материје стуба космичке структуре коју акција транспозиције божанских квалитета унапређује у домен еминентног живота, воље и слободе: „Беху без духа, без воље, крви и боје здравља; дух даде Один, вољу даде Хенир, крв даде Лодур, и боју здравља"[13].

Име другог, женског, стабла материје примордијалног пара људске врсте, Ембла, етимолошка осветљавања не успевају прозрети. Ако усвојимо фонетску оријентацију грчког **ampelos,** та фигурација винове лозе, што се обавија и успиње око стабла јасена **(askr),** симболише, вегеталном алегоријом, темељно одређење метафизичког смисла и финалитета спреге комплементарности мушког и женског елемента које су уочавале све развијеније гнозе традиционалних култура. Идеју еминентног значаја спреге својстава мушког и женског елемента за одржање вредности свемирског Реда, едска традиција синтетише и развија у именима јединог пара који преживљава катастрофу, **Рагнарек,** те у новом циклусу обнавља љу-

дску врсту: **Lif** (Живот) и **Leifthrasir** (Живост).[14]

Непотпуност људског елемента, пре чина унапређења врлином даривања божанских квалитета, **Велуспа** изражава опажањем да су Аскр и Ембла били „без снаге, без обележја судбине". Снага и судбина су два основна својства елемента који омогућују и осмишљавају слободу мишљења и делања човека на путевима остварења његове космичке мисије; слобода без указа судбине је излишна а без снаге је неостварљива. У едској литератури основни атрибут еминентног живота човека гласи: **„máttr ok megin" „máttr"** означава моћ и господарство човека, а **„megin"**, по Строму значи „иманентну снагу која борави у космичким елементима, људима и боговима, дарујући им специфичне моћи и могућности остварења њихове судбине"[15]. Оба термина потичу од глагола **mega** који, у ширем смислу, изражава људску способност за деловање. Већ нам изложена осветљења природе људске „снаге" јасно предочавају смисао „судбине" у деонтологији едског **ethosa:** у спрези са **„mattr ok megin"**, та „судбина" није неки „фаталистички" терет којим богови или Норне (Суђаје) поробљавају и затомљавају човека, већ је управо обратно, величанствени дар, неопходан интегритету личности, који је уздиже, развија и упућује на путевима специфичне улоге у овој арени космичке борбе Реда и Хаоса. Дакле, „судбина" — коју едска традиција означава и термином **gaefa** (од глагола **gefa,** „даривати") — није намет који изискује трпљење, већ је пројект који тражи од човека деловање; у едском **ethosu** појам „судбине" не евоцира свет пасивног трпљења, већ свет активног учешћа у космичкој борби, где вредности Реда мобилишу енергије људи и богова. Управо то осећање здружености људи и богова на путевима судбине, на истом фронту борбе, кроз поразе и победе — почива у језгру исказа едског **ethosa:** „Тешка је сентенца Норни"[16].

Органична структура спреге људи и богова — где су разлике пре квантитативне него квалитативне природе, испољавајући се мерама моћи, снаге и судбине — посредно објашњава изостанак свештеничке касте у едској култури, те осталим оригиналним изразима или институцијама индо-европске **religio.** Наиме, у питању је директна спрега, где су посредништва излишна. Уосталом, основне перспективе божанских делотворности нису упућене људској сфери, као што ни перспективе људских чинова нису превасходно усмерене ка божанској сфери: обе перспективе темељних акција упућене су на јединственом циљу, у знаку вечног стварања космоса, вечног уређивања света и борбе против хаоса и анархије. У тој вечној борби њени исходи преображавају и људе и богове, јер су они интегрални део свемира који је, по едској космогонији, без почетка и без краја, вечан и бескрајан.

У функцији заједничке, космичке борбе — почивајући на принципу слободе **за** — форме спреге и пактови солидарности људи и богова зависе и од процена њихове ефикасности, те ваљаности. Када човек едске културе опажа да у простору-времену борбе изостаје ефикасност или се губи магијска моћ његовог божанског савезника — он раскида спрегу, тражи подобнијег садруга у едском пантеону, или сво уздање упућује сопственим снагама, истрајавајући усамљено на путевима битке. Са друге стране, када човек напушта поприште борбе и издаје начела верности себи и свом задатку — бог га напушта, уз последњи поздрав, прожет сетом разочарења и другарском бригом, како сведоче речи последњег јављања бога Тора, упућене краљу Олафу, хришћанском конвертиту и реформатору, на броду његове мисије: „Чујеш, краљу Олафе, како је све то лепо на Сунчевој светлости овде, зелено, плодно, доиста диван завичај за тебе; а Тор је имао много тешких дана, много дивљих борби са стеновитим џиновима, док је то тако могао начинити. И ти сад као да намераваш да одбациш Тора. Краљу Олафе, чувај се!"[17]

У контексту едског **ethosa** смисао тог „чувај се" је кристално јасан: у питању је брижни позив буђења опреза човека пред његов дуги пут океаном усамљености, без богова. Крајњи, мета-физички домет или исход борбе имплицира одговарајуће, идеално упориште акција које су у поретку савршених манифестација људске и божанске делотворности над-индивидуалне природе. У кристалима тих манифестација нема сенки страсти мржње или пристрасности љубави. Изложени ојај херојског реализма и неумољиве објективности јасно просијава онај аспект визије **Велуспе** који приказује одлуку богова о хијерархијском исходу првог светског рата између боголиких Аса и човеколиких Вана: „Тад сви богови заузеше своје судијске престоле, те мудри тада одлучиваху: да ли да Аси плате данак или ће сви, боговима свим, подједнако приносити жртве". Пораз Аса у рату са Ванима поставио је, пред судије, питање новог устројства хијерархије: примат Вана над Асима, односно, следећи учења Димесилове катедре: примат треће функције трипартитне структуре индо-европске заједнице, функције плодности, над првим двема функцијама, у знаку снаге и суверенитета, или — успостављање једнакости значаја, унидање хијерархије. Богови се приклањају другом исходу, вероватно инспирисани интересима мира. Ипак, оба разматрана исхода наносе штету Асима, посредно осведочавајући суверену узвишеност божанских судија над искушењима пристрасности, јер су им Аси извесно срцу ближи од Вана. Осим тога, трипартитна структура је темељни друштвени идеал који едски пантеон заступа низом објава и дела што на одлуку унидања њене хијерархије баца светлост драматичног и трагичног значаја и значења.

Можемо закључити да тешка одлука божанских судија — противна интересима друштвеног идеала, те њиховим природним склоностима (са становишта само и једино људске мере) — јасно исијава раван апсолутне објективности, спрам света реалности, која признаје пораз божанског елемента, те се уздржава од арбитрарне интервенције у прилог истог елемента. У питању је и вид просијавања едског **ethosa:** врх хијерархије вредности мора се заслужити на путевима часне и отворене борбе, те трајно потврђивати врлинама одговарајуће моћи и снаге. Са становишта перспектива наше интуиције, одлука о исходу борбе Аса и Вана можда садржи и функцију изазова, те последње провере вредности Аса. И заиста, Один поносно одбија мир остварен унидањем хијерархије: „Тада завитла Один копље и хитну га међу војске . . ."

У поседу интегралне меморије, дакле потпуног сазнања прошлости, садашњости и будућности, освојеног жртвом сопственог ока у Мимировом извору, извору Меморије[18] — Один зна да хитнуто копље отвара пут који води на његовој смрти, трагичној погибији сина му Балдра, те великом слому божанских снага и магичних моћи **Рагнарека.** Ипак, он не одступа од пута своје судбине, од преузете улоге у арени космичке борбе. Ту магистрално просијава херојски **ethos** едског човека који непоколебљиво извршава своју мисију, остварује задатке наслеђа, актуелизује виртуелности своје суштине, неусловљен силама спољног света. Стога на лицима едских хероја нема сенки уцењивачких застрашивања или подмићујућих обећања; на путу којим ступају еминентне фигуре едског **ethosa** такве форме искушавања или испита су потпуно излишне. На другом хоризонту индо-европске вирилне спиритуалности фигуру човека, саборца богова, осветлила је соларна спознаја Хорација формулом ненадмашног сјаја: **„Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae"[19]**.

Суштински циљеви делотворности едског човека не почивају изван њега, у режиму поседа садашњости или будућности, већ у њему самом, остварујући се управо истом делотворношћу која манифестује биће у арени стварања и борбе. Изложену истину темељног искуства жи-

вота едског човека најјезгровитије испољава управо смисао **Рагнарена:** у питању је слом снага и моћи самоостварења људи и богова. Дакле, тежиште смисла **Рагнарена** (дословно: „судбина Моћи") не почива у спектаклу космичке катастрофе, у планетарном призору ослобођених сила зла, анархије или Хаоса — већ у помрачењу супремне светлости, унутрашње светлости бића, у исцрпљивању стваралачких и уређивачких енергија и моћи носиоца вредности Реда: ту почивају битни узроци оних спољних, видљивих манифестација **Рагнарека.** Са становишта индо-европског погледа на свет, феномени звани „зло", „анархија" или „хаос" не поседују аутономни генеративни, формативни и информативни принцип, нити су аутомне антитезе, већ су само изрази слабости, деградације или слома добра, архије и Реда.

Изложено начело нам посредно објашњава чињеницу да едска сцена не садржи призоре преображаја темељних, идеалних структура њених протагониста под утицајима сила догађаја у којима учествују; нити ту постоји драматуршка тензија очекивања „унутрашњих" последица „спољних" условљавања; ми, скоро унапред, знамо како ће, пред одређеном конфигурацијом драме, деловати едски човек: увек и свуда, саобразно својој улози, свом бићу. Сваки израз типова људских могућности ту делује доследно себи, независно од исхода акција, изнад бриге за пораз или победу, од путева делотворног песимизма Одина, до путева превртљивости Локија. Едска сцена пружа ванредни призор манифестација потпуне слободе за добро, као и за зло. О моћи те едске слободе најрељефније сведочи негативан пример из епизоде оплакивања погибије Балдра; речено је: „Ако га све живе и мртве ствари на свету оплакују, онда ће се вратити (из простора смрти, Хела) Асима, али ће остати у Хелу ако неко одбије да то учини . . ."[20]. И премда су сви то учинили, „људи и свако друго живо биће, и земља, и биљке, и стабла, и метали" — Балдр је остао у Хелу, јер је само једна старица одбила молбе да за њим пролије сузу, одговоривши: „Од сина Старине (Одина), ни од живог ни од мртвог, нисам имала користи; нек Хел задржи оно што има"[21].

Сличне примере злоупотребе моћи слободе одлучивања и деловања, на едској сцени, пружа и опсежни **ciriculum vitae** превртљивог Локија, увек спремног за издају етике Аса, за најгнусније и најподлије злочине спрам сабраће. Са друге стране, у тој издвојености Локија из поретка норми Аса наша интуиција наслућује просијавање идеје релативности одређења „зла" и „добра" са становишта коначних исхода, јер је иста издвојеност можда у функцији стратегије супротстављања „хаосу" одговарајућег, ван-редног типа борца: Локијева „зла" су нужни обол ефикасности доброчинстава, за које је он такође спреман, пружајући заједници Аса пресудну помоћ у критичним, те и безнадежним ситуацијама режима опасности.

Примери различитих, те и антитетичких функција слободе едског човека чине део ванредно богатог универзума људских разлика на сцени едских предања; разлике улога и типова, акција и исхода, снага и моћи — посредно осветљавају природу оних божанских дарова (**Велуспа,** 18) којима је извршен квалитативни преображај људске врсте, као по хеленској формули **zoon noetikon.** Ти дарови не условљавају смисао и правце људских акција, већ попут техничких средстава омогућавају делотворност слободе и слободу делотворности. Врховни циљ акције не почива у њеном плоду већ у самој акцији, у манифестацији личности, односно манифестацији специфичног аспекта света; зато нас драматуршке перспективе **Велуспе** не упућују неком „идеалном" типу човека који умножава безоблични колектив, попут колектива „небеског Јерусалима" већ нам истрајно предочавају динамизам разлика људско-божанских типова као услов и израз живота и живости (**Лиф и Лифтрасир**) у овој арени универзума. У приказима **Рагнарек**

нема патетичних исказа мржње спрам носиоца улога „зла" у **великој игри, лила,** свемира: они пружају драгоцене, неопходне, доприносе развоју динамике и виталности света који зависи управо од развоја богатства људско-божанских разлика. Коначно, у синтетичкој историји времена-простора развоја људско-божанске врсте, коју пружа **Велуспа,** појава „зла" управо обележава **квалитативни** скок врсте: након описа функција Норни, следећа, двадесет прва строфа, осветљава узрок „првог рата народа у свету", фигуру фаталне Гулвејг чије име изражава „занос (материјалним аспектом) злата", те трансфигурира подложност људског елемента фасцинацијама садржаја режима материје. У питању је слабост иманентна људском елементу, својствена инфериорној сфери људског елемента, те је то „зло" неуништиви састојак „мешавине" зване **zoon noetikon: „У Харовој** (Одиновој) **дворани трипут спалише трипут рађану** (Гулвејг), **често и упорно; ипак, она још увек живи".**

Продужавајући перспективу разматрања функције „зла" на попришту борбе едског **ethosa** можемо осветлити и позитивну функцију целине **Рагнарека:** лимитна форма подстицања актуелизације виртуелних вредности, снага и моћи; врхунски испит квалитета људско-божанског елемента, на крају једног од циклуса свемирског времена-простора: испит од кога, можда, зависи отварање нових, виших путева задатака људско-божанског само-остварења, те само-остварења Реда.

Са становишта перспектива космичког агона, **Рагнарек** је неупоредиво виша и значајнија станица развоја људско-божанског елемента од станице зване „златно доба", где је потпуност среће одговарала непотпуности истог елемента.

Само површним, премда и у академским амбијентима распрострањеним, методама лектире, свет после катастрофе, после **Рагнарека,** изгледа као пука обнова, реконструкција и рехабилитација примордијалног „златног доба", што структуру едског предања космичке историје своди на геометризам круга. У питању је, заправо, структура спиралног низа циклуса: свет после **Рагнарека** је квалитативно различит од „златног доба". Пре свега, ту је знатно потенциран значај фактора меморије који су, у претходном циклусу, манифестовали речи и дела Одина, док су протагонисти „златног доба" били лишени интегралне меморије, излишне у стању или станишту изван времена-простора космичког агона. Последњи људски пар претходног и први пар новог циклуса, Лиф и Лифтрасир, преживео је катастрофу, **Рагнарек,** нашавши заштиту у збегу шуме зване Ходмимир, „Шума меморије", где почивају основе генерације новог поколења људског рода. Преживели Аси окупљају се на пољу Идаволр и „ту се сећају великих ствари и ту се сећају Фимбултирових (Одинових) древних руна" (**Велуспа,** 59). То је оно исто поље, Идаволр, на коме су Аси „златног доба" подизали „светилишта и високе храмове", али ново окупљање ту доноси и нове садржаје: не само меморију „златног доба", магичних руна, већ и меморију **Рагнарека,** капитално искуство пред вишим хоризонтима будућности космичне борбе, ка вишим становиштима људи-богова, у „небеским пространствима".

Разлике почетака циклуса осведочава и архитектура: уместо не боље описаних „светилишта и високих храмова" из „златног доба", у свету после **Рагнарека** уздиже се „дворана блиставија од Сунца, перкривена златом, на (врху брега?) Гимле". Јасно је, на основу изложених индикација **Велуспе,** да поље Идаволр садржи функцију буђења, чувања и развијања меморије, јер је на њему било станиште богова „златног доба", али центар новог окупљања људско-божанских снага и моћи је Гимле, где ће „боравити проверени борци уживајући вечну радост".

Лапидарност последњег исказа — својствена охолој реторици Пророчице у читавој **Велуспи** — отвара простор сумњи да је у питању интерполација или преображај неког хришћанског скриба који је жудео да усмери визију паганске Пророчице ка моделу **Апокалипсе** теолога Јо-

вака[22]. Ипак, извесно је сачувана оригиналност визије дворане на Гимлеу, насељене борцима, дакле визија нове концентрације људи-богова пред новим хоризонтима борбе. Име места на коме се уздиже „дворана блиставија од Сунца", Гимле, просијава виши ранг снага или моћи, те борби, од оног осведоченог призорима **Рагнарека:** у питању је сложеница gim, „ватра" и hle, „заклон"; фигуре нове генерације хероја космичке **илијаде** недоступне су ватреном елементу који уништава форме света пуке материје: космичка **одисеја** људско-божанског елемента ту трансцендира материјални режим природе. Предочену интуицију перспективе развоја људско-божанског елемента потврђује, имплицитно, и узрок почетка борби Аса и Вана, у претходном циклусу, изазов фасцинација света материје, оличених фигуром Гулвејг, алегоријом „заноса златом". Коначно, након пресуде божанског суда, Один обнавља борбу са Ванима, бранећи ауторитет „духовне" а не „материјалне" хијерархије вредности трипартитне структуре друштва, јер су у истој структури Вани извесно материјално богатији од Аса, производећи, умножавајући и тезауришући материјална добра, сходно природи треће функције; Гулвејг долази међу Асе из редова Вана, откривајући им магије и култове својствене „хтонској" култури и трећој функцији.

Осветљења вертикале динамизма људско-божанског елемента потврђује, посредно, један од могућих одговора на питање спознаје принципа „расподеле улога" на сцени едских визија. Извесно је да ту „расподела улога" не почива на неком егалитаристичком или демократском, већ на хијерархијском принципу, јер су у питању улоге неједнаког значаја, изискујући одговарајуће подобности снага и моћи, одговарајуће ступњеве **máttr ok megin.** Богови, пре свих Один, те Норне, одређују перспективе појединих судбина, пружају или одузимају **máttr ok megin,** интелигенцију и видовитост, снагу и моћ. На основу низа индикација могли бисмо закључити да је „расподела улога", те темељних средстава само-остварења, подложна провери **praxisa** и да едску заједницу устројава динамична хијерархија, узлаза или падова. Са друге стране, премда су битне структуре хијерархије истрајне чврстине, она се спрам специфичности околности или ступњева космичке борбе понаша попут неког органичног тела, показујући моћ прилагођавања потребама сопственог одржања. „Расподели улога", коју осведочава нама позната форма едског предања, претходио је дуги период делотворности протагониста едске заједнице; дакле, та „расподела улога" је и плод историје њихових дела, те интуиција принципа „расподеле" евоцира кармичку доктрину, са другог краја индо-европског континента вирилне спиритуалности.

У тој далекој историји коју просијава едско предање неки богови су носили неупоредиво значајније, често супремне, улоге од оних преузетих пред **Рагнарек.** Тир је некад био можда врховни бог, бог правде и борбе, али на сцени **Рагнарека** он носи епизодну улогу обмањивача вука Фенрира у чију чељуст залаже и жртвује своју десницу, дакле своју моћ творбе и очувања правде[23]. Син Одина и Риндре, Вали, некад величанствени соларни херој, у средишту едског пантеона — пред **Рагнарек** тавори на маргинама догађаја, као бледа сенка негдашњег сјаја, изражавајући управо тим удаљавањем од центра драме сумрак божанске светлости, космичке димензије зимског солстиција. Ипак, нова „расподела улога" и судбина пружа му могућност обнове древног бљесна херојства, задатак великог **redressement** соларног сјаја; улогу осветника смрти брата Балдра: „Али за освету рађа се брат, Одина син, тек једну ноћ стар и спреман за борбу. Руке не пере и косу не чешља док Валдровог непријатеља не отпреми на ломачу"[24].

Пред хоризонтима пресудне борбе, **Рагнарек,** едска хијерархија извела је на сам врх пантеона фигуру тајанственог Одина, прожетог са **furor divinis** који покреће његов френетични активизам тоталне мобилизације снага и елемената

Реда. Одиново порекло је нејасно; он долази из магли праисторије, са ликом у сенци капуљаче скривања обележја снага и моћи које изискује режим лимитне опасности, стратегија очувања за одлучни бој; ступајући на поприште битке, Один одбацује капуљачу и открива свој лик, под златним шлемом, обележјем суверенске функције.[25] Улогу суверенске функције, улогу врховног бога едског пантеона Один је заслужио својим делима на дугим путевима успона вертикалом едске хијерархије, на путевима успона снаге и моћи, знања и искуства. Одинове речи и дела предочавају нам универзално разноврсна искуства која се ту стичу у фигуру органичне синтезе. Один инкарнира модел идеалног песника, барда нордијске аристократије, модел савршеног шамана, апсолутних досега магијске моћи, али и модел великог вође дружина младих бораца на коњима, праузора витешких редова, са евро-азијских путева готско-хунских покрета. Сва та искуства, која изискују специфични, критични период живота едске заједнице, кристалишу се око трајне суштине суверенске функције трипартитне структуре, те нам стога многи Одинови чинови евоцирају аналогне моделе на путевима индо-европске дијаспоре, моделе римског Јупитера или ведског Варуне[26].

Наше осветљење распршује привид парадокса, својственог едској литератури, где се Один описује атрибутима и младости и старости. Мерено дужином вршења последње, суверенске, функције, он је веома млад, али његово објективно животно искуство је плод старости. У огромном трезору Одинових имена, често нејасне етимологије, можда почивају и меморије имена других живота или улога са дугог пута његовог успона врху **пантеона.**

На основу изложених и низа других примера и индикација можемо закључити да „расподела улога", судбина, те квантума снага и моћи није арбитрарна, произвољна, већ објективна и функционална. За разлику од **Апокалипсе** теолога Јована, где је људски род подељен на мањину пасивних уживалаца божанске награде „изабраности" и/или извршавања негативних одредби живота, те већину, такође пасивних, подносилаца божанских тортура и мука — визија **Рагнарека** нам осветљава динамику усложавања и усавршавања органично-хијерархијске структуре људско-божанске заједнице у покрету космичког самоостварења, где су радости и патње само аспекти јединственог доживљаја света сваког протагонисте борбе. Слику света исповести теолога Јована карактерише и непремостиви јаз између људског рода и осталог света, живе те неживе природе, који служи извршавању налога мучења или уживања човека, на располагању хировитог бога, плена сопствених хистерија и пасије; од тог света, дуализма човека и бога, човек очекује или казне, или блаженства. У визији едске културе људи и богови су интегрални део свемира, кристализације вишеструких аспеката космичког органона. Ту тежиште односа људи-богова спрам света ствари, појава и сила не почива у психологији очекивања казни или награда, већ у деонтологији делотворности, чије плодове управо космос „очекује" и „тражи" од својих неопходних компоненти, од људи и богова. Императив самоостварења космоса изискује трајну производњу форми живота, форми стварања и борбе, чији исходи одређују ваљаност или неподобност истих форми. Едски човек зна да само са оружјем знања и храбрости, у поретку борбе, може себи отварати пут учешћа у вечном животу космоса. Сведена на најјезгровитију формулу **ethosa**, начело живота и едског примера индо-европског **humanitas** гласи: живети — као да никад нећемо умрети, мислити — као да ћемо овог часа умрети.

Белешке

* Рад који овде предочавамо читаоцима део је обимног есеја **Апокалипса и Рагнарек.** Наводе из **Апокалипсе** теолога Јована омогућила нам је љубазност преводиоца Слободана Благојевића. Преводећи наводе из едске литературе користили смо верзије и преводе B. Simonsa и H. Geringa,

те R. Boyera, O. G. Leesthal, Gabriella и Dolfinia.

[1] Edward Gibbon: **History of the Declin and Fall of the Roman Empire,** XVI, издање Newton Compton ed., 1973.

[2] Edward Gibbon: **op. cit.**

[3] Edward Gibbon: **op. cit.**

[4] **Cfr.** Тертулијан: **A. Scapula, V**

[5] Цицерон: **Tusculanarum disputationum,** IV, 13.

[6] Историја раног европског средњевековља пружа нам стравичан призор процеса насилног покрштавања. Тако је Карло Велики побеђеним заједницама европског paganitas налагао свирепу алтернативу: покрштавање или смрт. Уосталом, и у таквим процесима експанзије хришћанства јеванђељска учења нису имала нену значајнију улогу индоктринације, већ превасходно они елементи доктрине који су под условима веште травестије могли евоцирати европским паганима свет њихових оригиналних начела и визије живота, у знаку вирилне спиритуалности.

[7] Franco Cardini: **Alle radici della cavalleria medievale,** Фиренца 1982. Поглед човека едске културе на проблематику ропске природе најрељефније изражава гест Хогна: пред призором кукавичке смрти слуге Хјалеа, („Кукавица"), не могавши да подноси његове крике и запомагање, он се нуди да замени слугу на стратишту (**Volsunga Saga ok Ragnors Saga Lodbrókar**).

[8] Тертулијан: **De spectaculus,** XXX.

[9] Snorri: **Gylfaginning,** 13.

[10] Snorri: **op. cit.,** 13 и 51.

[11] Темељну индикацију генеричне спреге божанског и људског елемента пружа **Rigsthula:** путујући светом под именом Риг, Одинов син Хеимдалр („онај који светли над светом") оплођава жене различитих био-културних профила, те посредством синова успоставља одговарајуће сталеже, трипартитну структуру заједнице. Иначе, већ прве, хришћанске, интерпретације природе едског пантеона пренебрегавале су суштину спреге људског и божанског елемента, те изванредну сложеност и вишезначност кристализације божанских фигура, прибегавајући материјалистичкој, односно евемеристичкој, егзегези. Тако **Uphaf allra frasagna (Почетак свих приповедања),** из XIV столеће пружа школски пример евемеризма: **„Один и његови синови беху веома мудри и обдарени познавањем магије, лепог изгледа и пуни врлости. И многи други људи из њиховог племена располагали су разним савршенствима те су (остали) људи почели да им приносе жртве, да верују у неке од њих, називајући их боговима"** [AM 764,4° **Kalund Katal.** 2,184). Исцрпније интересовање за изложени аспект првих интерпретација упућујемо на студију Anne Holtsmark: **Snorres „euhemerisme",** у **Studier i Snorres Mytologie,** Осло, 1964.

[12] **Велуспа, 17;** Snorri: **op. cit.** 9.

[13] **Mimir**=Меморија. У **Велуспи** (28), Пророчница

[14] **Vafthrúdhnismál,** 47; Snorri: **op. cit.** 53.

[15] Folke Ström: **Nordisk Hedendom. Tro och Sed i förkristen Tid,** Гетеборг, 1961.

[16] **Hlodskvidha,** 31

[17] **Cfr.** Thomas Carlyle: **On Heroes** (превод Б. Кнежевића).

[18] **Mimir**=Меморија. У Велуспи (28), Пророчица алудира на епизоду Одиновог освајања Меморије, жртвом ока, овим речима: „Зашто ме искушаваш (Одине)? Добро знам где почива твоје око: у Мимировом извору".

[19] „И ако здробљен пропадне свет — он ће непоколебљиво стајати међу рушевинама" (**Carmina** III, 3, 7—8).

[20] Snorri: **op cit.,** 49.

[21] Snorri: **idem.**

[22] Сумња најчешће поприма форму потпуног уверења пред следећом, шездесет петом, строфом **Велуспе,** где се најављује „велики суд" и долазак „из висина, снажног Господара који свим влада"; зато многе верзије и преводи **Велуспе** ту строфу искључују као пуни фалсификат. Ипак, усвајање аргумената тезе о фалсификату не решава проблем веродостојности. Укратко, питање гласи: да ли садржај те строфе потпуно одудара од индо-европске традиције? У индо-европској традицији постоји сличан мотив: старо-ирански мит о доласку великог Спасиоца (Saošyant) и његовом Великом суду, на крају миленаристичког циклуса историје, премда је Saošyant, ипак, само „последник Бога" (Yasna, 49:8). Излишно је овде истицати да је модел тог Спасиоца извршио пресудни утицај на религије и веровања Блиског Истока, као пра-узор свих облика „месијанизма" и „миленаризма", који су пуки, квази-секуларизовани, деривати иранског учења. Дакле, и у погледу строфе 65. **Велуспе,** исправно је претпоставити да је на њеном месту постојао садржај који је анонимног, хришћанског, скриба „инспирисао" да га „поправи".

[23] Снори закључује приповест мита о жртви Тирове деснице: „Бог има само једну руку и извесно не може носити име помиритеља људи" (**op. cit.** 24). Исцрпну анализу симболизма Тирове жртве пружа Жорж Димезил у **Les dieux des Germains** (Париз, 1959), луцидно уочавајући паралелизме едске традиције и римских легенди, Тирове и Муциусове жртве. О симболизацији правде по-

средством десинице сведоче и многи индо-европски идиоми где се и данас појам „правда" и појам „десно" означавају идентичним или хомологним изразима. Иначе, са становишта разматрања поларних разлика између хришћанског и паганско-европског ethosa занимљиво је упоредити одговарајуће односе спрам Христове и Тирове жртве: оно Христове жртве, као оно центра, окупљена је сва хришћанска доктрина, користећи је као основно средство моралистичне уцене читавог човечанства, свих потоњих времена, док Тирова жртва никог не обавезује, те у њој човек паганске Европе види, скоро са стидом, знак слабљења божанских снага и моћи. Али ни евентуални успех Тирове жртве, трајно затомљавање сила стихије и хаоса, које инкарнира вук Фенрир, не би могао изисмивати од човека едске културе ништа више до достојног поштовања и угледа. За веродостојног човека индо-европске вирилне спиритуалности потпуно је непојмљива и чак апсурдна хришћанска институција колективног искупљења и колективног задуживања коју изискује Христова жртва.

[24] **Волуспа**, 32—33. Симболизам зимског солстиција просијава израз: „тек једну ноћ стар и спреман за борбу". На тој равни полиморфног симболизма едских фигура Балдеров формални и невини, јер несвесни, убица, слепи Ходур, кога убија Вали, симболише, управо својим слепилом, најдужу ноћ, ноћ зимског солстиција у којој се рађа Вали, персонифицирајући обнову соларне светлости, почетак новог циклуса, почетак повратка Сунца. У истом контексту Балдр, некад бог светлости, симболизује, овојом чедношћу и рањивошћу, циклус слабљења соларне вирилности.

[25] Snorri: **op. cit.** 51.

[26] **Cfr.** Georges Dumézil: **op. cit.**

Лица апокалипсе

Радослав Петковић

...Да л' читав пређосмо тај пут због
Рођења или Смрти?

Т. С. Елиот

И видјех небо и земљу нову, јер прво
небо и прва земља прођоше и мора
више нема.

Откривење Јованово: 21,1

1.

Када се говори о Апокалипси, питање Елиотовог Мудраца увек се намеће, а одговор може бити тек услован. Свакидашња употреба овог појма, његова превасходно метафорична употреба обично под Апокалипсом подразумева уништење, темељну катастрофу најширих размера. Али Апокалипса, ако већ под њом подразумевамо оно што се прво мора, то јест новозаветни текст Јована Богослова, није то или није само то: јесте катастрофа, али стваралачка у којој нестаје један, али настаје нови свет. Увек нови, мада када потражимо могућности апокалиптичног мишљења ван јудео-хришћанског круга видећемо не нужно и друкчији, дакле не нужно и трајно, суштински бољи свет. Апокалипса је, већ се и по етимологији може закључити, коначна спознаја у оквиру једног виђења света који верује да све мора нестати да би настало, да би постало — да би постојало. Смрт је друго лице рођења и тако важање Елиотовог Мудраца налааи свој, мекар и релативан одговор: и због рођења и због смрти, јер се умире да би се живело, као што се и живи да би се умрло. Када свети Августин двадесету књигу своје **Божје државе** посвети коментару Јованове Апокалипсе, он ће најмање пажње посветити уништењу: централна тачка ће бити суђење човеку и свету, а потом покушај да се да врло прецизан опис збивања, да се схвати таман или понешто хаотичан Јованов текст као и да се схвати свет који ће наступити потом. И то врло детаљно, треба рећи, јер се св. Августин неће либити питања типа да ли ће жене задржати свој пол, или да ли ће бити сенсуалних односа и рађања нових припадника новог, савршеног света. Мада ће утрошити известан простор да објасни личности као што су Гог и Магог или појаву Антихриста, детаљни Августин неће бити тако прецизан у описима уништења — за њега је, очигледно, сама катастрофа тек другостепена. И њега ће, истина, збунити један детаљ у Јовановом опису који се и нама учинио занимљивим: елиминисање мора из будућег света. Он претпоставља могућност да је море услед изузетне топлоте испарило, али ово одбацује као не сувише вероватно и проблем решава тако што ће реч „море" тумачити у преносном значењу. Можда је ово детаљ занимљив за културолошку анализу: творци **Еда**, којима је Апокалипса позната под именом Рагнарок, свакако овакву визију будућности не би прихватили буквално, као што ни сам Августин није спреман. Они су знали да је постојање мора утемељено у најдубљим, непролазним основама света и не само мора, већ и пловидбе: бог бродова се зове Њорд[1]. Али за ратара, за пастира море је свака-

[1] H. R. Ellis Davidson, **Gods and Myths of Northern Europe**, Penguin, 1979. Августинова књига ми је позната по такође енглеском издању, преводу Хенрија Бетенсона.

но тек сувишан декор, а за блискоисточног трговца, можда и драгуљара, како неки сумњиче Јована Богослова због метафорике употребљене у опису Новог Јерусалима, море може бити већ и директна сметња. Ово је став континенталца који према мору осећа подозрење и страх — „у свом неразбору људи то чинити воле" — рећи ће Хесиод за морепловце. Ако се Снори Стурлсон, коме имамо да захвалимо за наша знања о митологији **Еда** и Рагнароку, те припадник развијене античке цивилизације Аурелије Августин у овоме не могу сложити са јудаистичким визионарем, Грк ранијег времена, Хесиод, несумњиво би се сложио.

Али не би то биле једине сличности између Хесиода и Јована. Хесиод је свестан да су његова времена, послужимо се изразом блиским и нашој усменој традицији, „последња времена". Хесиод, а и ми са њим, припада петом и најгорем људском роду који ће се, једног не баш далеког часа, мада судећи по нашем искуству не баш ни толико блиског колико су они очекивали, толико прозлити да ће бити уништен. Јер они се „не покајаше од убиства својијех, ни од чарања својијех, ни од курварства својега, ни од крађа својијех" (**Јован**, 9.21). И Стид и Правда, предвиђа Хесиод, отићи ће међу богове вечне. А шта ће се потом десити Хесиод не каже, али нешто ће се десити сигурно, нешто изван граница свеуништавајуће катастрофе, јер би иначе било сасвим бесмислено његово вајкање што се родио баш сада, у гвозденом добу, а не раније — или касније. Ако нам Јован о будућности говори више и детаљније, Хесиод нам пружа више података о прошлости: наш је род пети, а пре тога су већ постојала четири и сва су била боља, али их је Зевс, свеједно, уништио. Ову мисао о периодичном уништењу или настајању прихватиће и добар број грчких философа, од оног чувеног Хераклитовог фрагмента о свету „као ватри која се са мером пали и гаси", до Емпедокловог учења о четири фазе развитка космоса диктиране односом љубави и мржње, где се поново налазимо у фази која претходи преображавајућој катастрофи, времену продора мржње која изазива смрт космоса. Ако се у нечему сви слажу, несумњиво је то да смо на самој ивици катастрофе, из данашње перспективе могли бисмо рећи да се читава људска историја, ако поверујемо, одвија на ивици понора. Али за разлику од античких виђења, Апокалипса **Новог завета** је коначна, не само као коначност спознаје, већ и као коначност чина: она је коначна, неопозива Смрт, али и коначно Рођење, настајање новог не само бољег, већ савршеног света, за који се, строго узев, не може рећи да је бољи — савршенство се ни са чим доли са собом не може поредити. Судњи дан човека и света за Јована није оно што се дешава, већ што ће се десити, једном и заувек, те је зато ова његова пажња усмерена ка будућности, али нам ипак остаје могућност питања да ли је Апокалипса, ако овај појам прихватимо шире него што би нам новозаветни текст допустио, дакле као уништење света и његово обнављање, нешто што се ипак једном десило, нешто већ познато и традицији мишљења и веровања којој припада сам Јован?

[37]

2.

Једно уништење света налази се на самом почетку **Библије**, у **Постању**: потоп. Ако је Јованова Апокалипса ипак изузетна и могућа тек у оквиру јудеохришћанске као и исламске мисли, Потоп је нешто што припада безмало свим народима и мит је распрострањен по свим континентима. Боља информација од сувопарних набрајања компаративне митологије била би прича **Изабраници** кубанског писца Алеха Карпентјера, приповест о часу Потопа, када се на пучини безмерног Океана сусрећу бродови Ноја, Деукалиона, Амивалека. За разлику од потпуне окренутости ка будућности новозаветне Апокалипсе, овај је мит двоструко окренут ка прошлости: не само што описује оно што се већ збило, већ и по томе што се Свет враћа на претходну тачку, када је све било Океан из кога започиње, или се бар развија, даље стварање (в. **Постање** 1—10). Приповест о Потопу је приповест о уништењу онога што је једном било створено, које бива разорено да би било обновљено, што је нарочито потенцирано у грчкој и латиноамеричкој верзији. Јер ако се по **Библији** живи свет спасао захваљујући Ноју који је сачувао по пар представника сваке врсте. Деукалион и Амивалек понављају, истина уз божанску помоћ, сам првобитни чин стварања. Грчка верзија је посебно радикална, јер живот настаје преображајем камења, живот поново настаје из неживота као што је већ једном настао. Амивалеково стварање за почетни материјал има семе палме, живот се, дакле, још једном враћа на степен када постоји само као могућност — као семе.

Јованово виђење је ка будућности двоструко усмерено и по томе што описује догађај који ће се тек десити и по томе што су последице овог чина у прошлости потпуно непознате — поново пронађени Рај може да буде прихваћен тек као метафора, јер ће Нови Јерусалим ипак бити нешто сасвим друго од Раја Адама и Еве. Али свет који настаје после потопа, ако можда и није идентичан, оно је врло сличан претходном свету, јер Ноје узима у ковчег „што год миче по земљи" и његова је акција очигледно усмерена не ка побољшању, већ ка очувању света. Нојев Господ, као и Зевс, одустаје од даљег уништења омирисавши „мирис угодни" жртве паљенице. Овде нам се открива утемељеност жртве: она је неминовна за одржавање постојећег поретка света, чак за само одржавање постојања, мисао коју не налазимо само на плану космогонијског мита, макрокосмоса, већ и на микрокосмичном плану. Да би опстао, појединац приноси жртву, а заједница познаје сличне облике понашања и то не само у обредном приношењу жртве при одређеним празницима заједнице, већ се овакав став огледа и у многим легендама о краљевима који су морали погинути да би њихов народ избегао уништење или победио у бици. Не треба заборавити да у схватању коме ове легенде припадају, краљ представља, симболише народ/заједницу, те би се могло говорити да чин његовог жртвовања јесте симболично само-жртвовање саме заједнице, која

као и Свет, умире да би се препо-родила. Тако се и намеће претпоставка да је уништење Света у Потопу нужна жртва на плану микрокосмоса, која се не може откупити партикуларним, симболичним жртвовањима, нужна да би се кроз ову стваралачку смрт одржало само постојање. Ниједна од ових цикличних, стваралачких катастрофа није потпуно уништење Постојања, уништење бића: заправо се увек разара оно што је периферно, са становишта одређене концепције света и вредности, а преостаје оно што сачињава суштину постојања, био то Бог или принцип на коме се постојање заснива, попут карме на Далеком Истоку. Строго узев, и не може се тврдити да је у питању уништење света, већ се збива његово сажимање, привремено чишћење од свега тек феноменалног или епифеноменалног. Свет се своди на своје суштине, као што се у Амиваленковој верзији Потопа живот своди на семе, плуралитет постојања, као еманације Бића, оно је што се привремено жртвује у корист јединства које се налази у суштини свега, али се у исти мах, потоњим развојем на претходно уништеном плуралитету потврђује и његова нужност. Свет се не усавршава, али се потврђује, уништење потопом нема побољшавајући, већ очишћавајући, лустративни карактер, а на микрокосмичном плану ово се може добро пратити у периодичним лустративним обредима заједнице — јеврејски и римски су најпознатији. Нико није очекивао да ови обреди означавају почетак Златног доба: они су означавали очишћење, раскид са свим претходним гресима и поништавање њихових последица да би се могло наставити суштински као и до тада, без реформаторских захвата. Нешто се мора жртвовати и поново, као у случају краља, заједница не може жртвовати саму себе, јер циљ жртве је управо да се избегне радикална деструкција, већ ће принети „жртвеног јарца", нешто што јој припада, па тако, ипак, чини део ње саме, један њен, макар споредан, вид.

Предање о Потопу је врло старо предање, довољно старо да бар метафорично можемо рећи да „одувек" постоји, ако као границу овог увек узмемо могућност нашег сазнања. Оно постоји на најстаријим писаним споменицима, сумерским таблицама, као и у најстаријем познатом епу, оном о Гилгамешу. Постоји једна битна разлика између најстаријих и помињаних, каснијих, варијанти, јер у потоњима увек преовлађује „етички" карактер догађаја, тј. потоп је казна за грехе или бар има етички лустративни карактер — идеја о катастрофи као суду, часу казни и наградâ превасходно је, ипак новозаветна идеја. Сам **Еп о Гилгамешу** указује на пред-етичко или тачније не-етичко мишљење/виђење света у коме богови нису чувари правде и истинских вредности и чија акција у односу на људе и свет не мора нужно да буде диктирана потребама нарушене правде. Етички квалитети богова су овде сумњиви и ово је осећање сачувано још у Херодотовој тврдњи да су богови завидљиви, а један запис Вука Караџића, о старици која је на питање боји ли се Бога одговорила „но се зла не би бојао", као и предсмртно ословљавање Бога од стране Марка Краљевића као „старог крвника" јасно указује на распрострањеност оваквог става. Разлог више да се буде опрезан у тумачењу Потопа као превасходне приче о казни, јер је Потоп могао наступити, а најстарије сумерске таблице, у оној мери у којој их је због оштећења могуће тумачити као да бар делимично наводе на ову помисао[2], и као хировита освета неких богова из етички не сувише прихватљивих разлога. И само Истеривање из раја, по ономе што ad litteram можемо прочитати у старозаветном тексту, последица је Божјег страховања: „Ето човјек поста као један од нас знајући што је добро, што ли зло; али сада да не пружи руке своје и с дрвета живота" **(Пост., 3.22)**. Није случајно да св. Августин, када врло детаљно анализира Истеривање из раја, ову реченицу потпуно заобилази, свакако не само због врло незгодног и за монотеизам тешко објашњивог, првог лица множине. Чак и ако прихватимо очишћавајући карактер Потопа не смемо заборавити да појмови очишћења и нечистог нису нужно и свуда етички појмови; радња која изазива ритуалну нечистост не мора бити, са етичког становишта, грешна радња. Свако проливање крви, од менструације па надаље, чини појединца ритуално нечистим и обред очишћења подједнако је нужан убици који је убио за неколико новчића као и његовој срећнијој жртви која се такође убиством, одбранила, мада је етична процена чина од стране заједнице, наравно, сасвим друкчија. Ратник који се враћа из победоносне битке слављен је као херој, али мора проћи кроз ритуал очишћења; тако је мишљење с ону страну Добра и Зла старије од етичког. Чињеница да Потоп није прилика да се свет учини бољим, па чак и од Бога проклета змија налази своје место на Нојевом ковчегу, као да говори о слично лустративном, дакле не-етичком, карактеру катастрофе. Сумерске таблице наводе на помисао да је Потоп циклична катастрофа која се збива не вољом богова, или њиховом својевољношћу, већ је последица нужности, „апстрактног појма козмичке законитости", како би казао Вељачић, дакле онога што се у различитим културама различито назива, као риг-ведски ритам, кинески тао, моира Грка или Хераклитова dike, која одређује меру паљења ватре, настанка и нестанка света.

Ова мисао опседа далекоисточне културе. У текстовима из периода Пурана зна се за постојање космичких циклуса састављених од четири периода (у трајању од 4,320.000 људских година), а као и у свим досад знаним верзијама прошли смо најгоре, јер се налазимо у последњем, па наравно и најгорем периоду циклуса који се овде не зове гвоздено доба, већ Кали Југа. Најдужи период са којим Августин оперише је хиљаду година и тврдња многих грчких и хришћанских мислилаца да човек живи у предвечерје катастрофе, с обзиром на њихово поимање временских периода може изазвати и осмех, с обзиром да тај сутон већ дуго траје, више од хиљаду година у сваком случају, али се овде суочавамо са једном разрађенијом концепцијом временских величина, мада

[2] О овоме детаљно расправља Џозеф Кемпбел у свом врло корисном четворотомном делу **The masks of God (в. Oriental Mythology).**

³ **Completely Lustrous Gods**, у преводу Хенрија Кларка Ворена (**Buddhism in translations**, New York, 1963, p. 315—330.

су са становишта савремених космологија и четири милиона година прилично кратак период. Будистички текстови говоре о три начина уништења Света, у овом случају заиста Космоса, ватром, што углавном одговара Апокалипси, водом, дакле слично Потопу, те ветром, што је једна варијанта коју мање налазимо, коју можда наслућујемо код Хераклита (фр. 31). Као и у случају Јовановог сукоба са морем, многи детаљи често зависе од локалних, чак климатских црта: у **Едама**, сем уништења поплавом, што нам је одлично познато, јавља се и облик уништења јаком зимом, што би опет било неочекивано срести код становника сунчаног Средоземља; границе визије, ма колико каткад биле помакнуте у недоглед, каткад су изненађујуће уске.

Четири су бесконачности, учи Буда, у сваком космичком циклусу: уништење, сталност уништења, обнављање и сталност обнављања. Сваки облик уништења потиче са једних од троје Небеса; тако при уништењу водом, вода стиже са Неба на коме су Богови Потпуног Очишћења.[3] И свако је уништење много ширег опсега него у Апокалипси и потопима, јер обухвата огроман број светова укључујући и божанске светове, сва Неба изузев онога са којег је уништење и потекло, уцен другог у сваком наредном уништењу, а на коме све душе привремено обитавају, тј. побијени у уништењу овде се поново рађају и трају све до обнављања циклуса када ће се поново родити у различитим световима сходно својој карми. Несумњиво је ово виђење света, величине Космоса и неизмерности времена нама много ближе од свих до сада помињаних. Да бисмо могли себи претпоставити дужину циклуса, Буда позива да се замисли велика стена, миљу широка, дугачка и висока, до које сваких сто година долази човек који је обрише свиленом крпом — пре ће трећем овог брисања нестати стена него што ће се космички циклус завршити. Али, ако су с обзиром на мере времена и простора, и мере уништења веће, ипак нешто мора остати, бар један простор и бар један принцип, у овом случају принцип на којем се егзистенција и заснива. Постојање се и овде заснива на нужности уништења и обнављања, а питање вредновања овакве структуре постојања, као и њега самог од стране будиста овде нас неће занимати. Битно нам је нешто друго, сама сталност уништења и сталност обнове, дакле оно што смо могли и у претходним примерима видети или макар слутити.

3.

Али упркос свим сличностима између ових појава које можемо називати различитим типовима Апокалипсе, постоје и битне разлике које указују ако не на различито виђење основних процеса и формалне структуре света, оно на свакако друкчије вредновање као и веру у сасвим друкчије законитости или снаге које космички процес иницирају. Апокалиптично уништење и обнављање света може бити последица космичних законитости, принципа који леже у самој суштини Космоса и постојања, те на њих не само да се не може утицати, већ се, као и код свих датости што се не могу ни за милиметар прекорачити, о њима не може ни расправљати, мада је могуће, на пример код будизма, samkhye или yoge, индивидуално бекство, измицање или уздизање изнад иначе неумитних токова. Смрт и препо-рођење могу, као што смо видели, имати и строго лустративни, што не значи нужно и етички карактер, који има већина приповести о Потопу, а може, што је очигледно у новозаветном тексту као и у хришћанским тумачењима где двадесета књига Августинове **Божје државе** даје добар пример, имати карактер суђења човеку и свету, али најпре и највише — човеку. Тако људска судбина постаје централна тачка овог космичког догађаја и тако се историја космоса почиње да приближава Историји и то не само на начин да је одређује већ и да сама бива њом одређена, те да су догађаји Историје, као што су рођење, распеће и васкрсење Исуса Христа прворазредни космолошки догађаји који одређују судбину читавог космоса. Оно што је овде важно јесте то што морамо схватити да није у питању само Исусова судбина, што с обзиром на његову и божанску природу није изненађујуће, већ су и чисто људске личности; апостоли, Пилат, Јуда, одиграле своју космичку улогу. Можда се узроци разлика између овог и, на пример, индијског виђења света могу тражити и у различитим космолошким концепцијама: ако је пропаст нашег света тек део пропасти десет хиљада светова, као што на Истоку јесте, а да не говоримо о мање одсудним и непрелазним разликама између човека и других бића, било божанских, било животињских, онда је и пропаст људског света тек маргиналан детаљ, а сама пропаст и обнављање никако се не збивају због човека. Није у питању само далекоисточна концепција, јер северноевропска, она о Рагнароку, мада је несумњиво претрпела бар неке утицаје хришћанства (сам Снори Стурлсон је био хришћанин) показује сличне, нимало антропоцентричне особине. До „Битке са вуком", битке између небеских и хтонских божанстава, долази после читаве серије предзнака, катастрофа са којима започиње пропаст света, а које као да наступају саме од себе, не вољом богова с једне или друге стране, што би значило да је читав ланац збивања, укључујући и саму битку, иницирaн управо оном апстрактном космичком законитошћу, овде под именом wyrd, којој се подједнако покоравају богови и људи. Рагнарок има карактер битке између Добра и Зла, мада је лако могуће да је то последица хришћанског утицаја: небески богови не морају бити оличење Добра, као што ни хтонски не морају бити искључиво оличење Зла — знамо још од грчке религије. Али како год да је, битка се окончава пре нерешено него победом „светлосних" богова, јер већина успева да победи своје противнике али и сами у победи налазе смрт, као Беовулф или антички Херакле. И

код ових хероја последња победа је уједно и њихова смрт; да ли је ово тамна слика људске судбине, где се свака победа на крају неумитно преображава у пораз, или је тек смрт коначна победа. Живот је увек велики пораз, а смрт је понекад мала победа, каже једна кинеска пословица. Али ако је и тако, обе сукобљене стране постижу исту победу, нема тријумфа којим се окончава Армагедон и све се руши у пропаст, све или скоро све. Нешто ипак мора остати: парадоксално је, али мртви остају увек и овакви су тренуци њихова прилика — тако ће се једном убијени и у овом часу мртви бог Балдер вратити да завлада светом, а поред Дрвета Света, које ће наравно преостати, наћи ће своје уточиште и преци будућих људи. Рађа се нови свет, бољи од претходног, нашег, мада са овим термином „бољи" треба бити опрезан: сваки тек рођени свет бољи је од последње фазе претходног и оно што нам остаје нејасно јесте потоња судбина овог света. Он може бити исти као и наш, ако му је суђено да пређе исте фазе од рођења до пропасти. И наш је свет једном био бољи: „пошљедња времена" наше усмене поезије нису последња само хронолошки, већ и вредносно, па није нимало зачуђујуће што су косовски пораз и турска најезда доживљени баш као један од предзнака блиске светске катастрофе.

Али када је у питању хришћанска Апокалипса, сличних недоумица немамо. Свет који ће се родити после пропасти неће поновити претходни свет, пре свега зато што ће неке смрти бити, ипак, коначне и неопозиве: смрт Времена, пре свих. Време подразумева ток, промену макар набоље: савршен свет се не може мењати, јер се не може усавршавати, као што не може ни пропадати, јер ако у себи носи могућност пропадања онда и није савршен. Зато је битна особина пост-апокалиптичког света да је он свет без временитости, свет који не траје у Времену, већ бивствује у Вечности. То је нешто што се до сада никада није десило и да би овај догађај био могућ потребна је нека радикална промена у самој суштини света, процеса и односа, која се такође до сада није збила. Звучи помало парадоксално, али да би овакав пројект идеалног света био могућ, потребно је да виђење садашњег света буде дуалистично: развој и постојање нашег света темељи се на перманентном сукобу Добра и Зла. Идеја није, наравно, оригинално хришћанска; налазимо је у заратустријанском миту коме, такође, није непознат појам зерван акарана, безгранично време, али који му ипак поставља границе. **Бундахишн** се, као и **Библија**, окончава крајем Времена и мада ће по Заратустри, за разлику од новозаветних пророка, бити спасен читав људски род када прође кроз очишћење, које ће праведницима бити безболно, а грешницима изузетно болно — овај Судњи дан не познаје пакао, већ само чистилиште. Крај Времена је час дефинитивне победе Добра над Злом, јер њихов узајамни сукоб као да и чини суштину Времена — Земља потом постаје беспрегледна равница, савршен свет не познаје чак ни географске неравнине. Али овај сукоб Добра и Зла, без обзира да ли је његово трајање ограничено Временом, унапред одређеном дужином његовог трајања и неумитног трошења, или пак сам сукоб производи и ограничава време, увек уводи човека на главну сцену светских збивања. Да је Бог добро а Демон зло тврдња је у коју можемо веровати, али једино биће за које смо сигурни да је носилац Добра и Зла свакако је човек и тако његова етичка дилема, његова судбина, Историја постају централне тачке космогоније. Ако нас посматрање процеса у природи наводи на помисао о бескрајној цикличности, посматрање Историје пружа другу могућност, мада наравно не укида ни ову прву: да је сваки догађај, као и свака појединачна људска егзистенција, јединствена и непоновљива и да чак када понављају круг рађања и смрти, увек то чине другачије. Као и појединац, тако се и Свет може, једном и заувек определити за Добро; у оваквој концепцији престаје бити кључна сама чињеница постојања, већ оно постаје предуслов суштинских и кључних избора. Тако и **Бундахишн** и **Библија** знају за појаве Saoshyanta или Исуса Христа које су историјско-космичке, али јединствене, непоновљиве, ни најмање цикличне, већ кључне појаве у развоју света на његовој коначној Смрти и коначном Рођењу, које је истовремено и коначна смрт Зла и Времена. Не само човек, већ читав свет, само постојање, мораће поновити судбину Исуса: умреће да би се заиста родило, да би заиста постојало не као привид, већ идентично са бићем. Ову судбину свет ће поновити, али неће понављати, *јер се ни она сама не понавља*, пошто је јединствена и непоновљива, па тако једном поновљена, од стране човека и света она је, бар до извесне мере, достигнута, постигнута, она је излаз из Времена, као што је и сам Исус својом смрћу изашао из Времена у Вечност. Постоје овде наравно додирне тачке са цикличним концепцијама, али тек релативно: тако св. Августин наводи у његово време распрострањено уверење, али га наводи да би га одбацио, да ће последњих дана васкрснути Нерон и појавити се у лику Антихриста. Тип легенде који нам је иначе познат и у Средњем веку, у легендама о будућем ускрснућу, које ће у овим случајевима означити почетак миленијума, Отона III, Карла Великог или Марка Краљевића. Токови Историје постају космички токови, а крај Времена је крај Историје, мада није сувише јасно шта је чему узрок. У **Кумранским списима** пронађен је текст **Рат синова светла против синова таме** који описује апокалиптичну битку, „дан означен одавна" која ће се „збити у будућности, али дате терминологијом савременог јеврејског наоружања, војностратегијских знања и обредних обичаја", како је напоменуо Ј. Јадин и то је довољно прецизан изворник да послужи модерним историчарима. Ово је несумњиво једна од верзија Армагедона; за Апокалипсу више није довољна слика природне катастрофе, већ је потребна и битна, оно што дакле припада Историји, човеку. Не можемо Хераклита идентификовати са оваквим мишљењем, али се морамо присетити да и он објашњавајући свет користи метафору рата, а dike не значи само меру, како је преведено, већ и правду.[4]

[4] Сем **правда**, ова реч значи и **обичај, навада, судбина, удес** (В. Мајнарић Горски, **Грчко-хрватскосрпски рјечник**). Слика терминолошке нераздвојености појмова се овако још више појачава.

Терминолошка нераздвојеност појмова указује на свет који је на размеђи.

4.

Манифестације оваквих виђења и осећања налазимо и у равни микрокосмоса, у веровањима и ритуалима, попут различитих типова обреда иницијације, од иницијације адолесцената у многим племенима, које су детаљно описали антрополози, до хришћанског обреда монашког пострига. Већ сâм израз **неофит (neos,** нов, **phuein,** родити) указује на макар симболичну смрт и симболично ново рођење појединца, али у преображеном лику појединца што се често, и код тзв. „примитивних" култура као и у монаштву манифестује избором новог имена. Прожимање Добра и Зла, њихову сталну присутност у свету и њихов сукоб, мада са најчешћим уверењем да је Добро ипак суштински, ако не и привидно надмоћније, добро се види у различитим обредима судских кушања осумњичених, од узимања усијаног гвожђа или потапања наводних вештица у воду до судског двобоја Средњег века који би се могао посматрати као микрокосмичко опонашање Армагедона. Чињеница да чак није било нужно да обе стране лично учествују, некад и немогуће ако су у питању биле жене, већ је била могућа замена заточником, речито указује на веру да човек може представљати увек тријумфујуће Добро или бар Добро које ће у коначном исходу свакако победити. Када је Ели Весел изјавио да ће евентуална пропаст човечанства услед атомског рата, што је најмодерније виђење апокалиптичке пропасти, бити казна за Аушвиц, исказао је став врло сличан ономе који је прихватао исход судског двобоја као јуристички правоснажан. Много од мишљења о коме смо говорили можемо изнаћи и тамо где би га, ако смо позитивистички уображени понајмање очекивали — у савременим космолошким теоријама. Моментално је доминантно схватање о „великој експлозији" која се збила пре неких десет милијарди година и када је свет проистекао из онога што неки називају „егзактном геометријском тачком", а неки, по директној аналогији са Едама и „космичним јајетом". По овој теорији постоје две могућности даљег развоја: или ће космос и даље неограничено експандирати до часа његове дефинитивне и ничим неисправљиве топлотне смрти као последице дејства другог закона термодинамике, или ће се пак, ако је маса космоса довољно велика, о чему постоје разна уверења, једног момента експанзија зауставити и процес сажимања поново отпочети све док се све не врати у првобитно нулто стање пре велике експлозије. Прва теза, која подразумева линеарност кретања у духу савремене, а још Августинове концепције времена као стреле хитнуте у бескрај, иреверзибилног процеса, подразумева и коначност смрти. Вера у укидање времена јављала се као вера у могућност савршенства, али се овде намеће и друго питање: да ли је постојање уопште могуће ван Времена. Сам св. Августин није разумео свој савршени свет као свет чисте статичности: не само што је предвиђао постојање сексуалних односа, али без пожуде, већ је веровао и у могућност даљег људског размножавања, с тим што би порођај био безболан. Овакви детаљи, који подразумевају макар минималну променљивост, прилично су философски проблематични када их суочимо са савршеним светом који је лишен сваке временитости. Будистична нирвана се не може описати као постојање, она се никако не може описати, и она је ван онога што би елејска мисао назвала бићем и тешко да би је могла друкчије прихватити доли као ништа, као небиће, мада се будисти с тим не би сложили. Тезу о крају времена и превлађивању вечности ова варијанта теорије експлозије као да подржава, али на искривљен, безмало гротескан начин, слично Свифтовом виђењу остварења људског сна о бесмртности у лику струлдбурга. Време ће умрети, а све ће и даље, рецимо, условно постојати; али да ли ово стање застрашујуће непомичности, које, као ни Нирвану, не можемо речима описати, јер се томе противи сама природа говора, заслужује макар и метафорични назив постојања мање него бајколика, стравична визија камене шуме, много мање, јер ова научна визија сасвим искључује хероја бајке који, ипак, на крају стиже да уништи и чаробњака и чаролију, искључује чак и онога који би вечност камене шуме могао видети, именовати, описати.

Друга теорија, она „експанзије и контракције", као да нас поново суочава са већ познатим осећањем да је цикличност, круг рођење-смрт-рођење, вечито обнављање и уништење, битан предуслов постојања и Космоса, па тако и Времена које ће једном стићи до свога краја да би поново започело одбројавање од прве секунде. Тачније, у обема тезама цикличност је гаранција неограничености постојања и уколико се она не садржи у суштини космичког процеса, Смрт ће бити дефинитивна. Чини се да је у оба случаја у питању мишљење које излази ван традиционалних граница онога које називамо европским, јер је људско постојање и људска судбина тек маргинални део ових процеса. Ипак се јављају теорије да ће човек једном бити у стању да се у процесе умеша, да на њих утиче, а могући су мислиоци мада не тако бројни, попут Тејара де Шардена, који покушавају да измире визију модерне науке и хришћанског поимања вредности, те тако сматрају да је појава „интелигентног живота", или „феномен човек" кључни догађај на космичком плану. С друге стране, неки проблеми, као тзв. „еколошка криза", говоре о заиста опипљивој способности човека да угрози свет око себе или бар велики део тог света, укључујући и самог себе. У својој књизи **Примицање катастрофе** Исак Асимов образлаже управо запрепашћујућу тврдњу да ако се прираштај човечанства настави данашњим темпом, онда би, наравно теоријски, за 5000 година укупна маса човечанства достигла укупну масу данас познатог космоса — с обзиром на величине које су у питању, временски размак је управо занемарујуће кратак. Мада је

већина оваквих и сличних питања чисте интелектуалне конструкције, она поново намећу старо питање о односима човека, Историје, Космоса и његове историје, степена међузависности и узајамног односа, и мада су та питања у модерном мишљењу каткад претерано раздвојена, она као да поново подвлаче *врло широк значај људског избора*. Оно по чему се наше виђење највише разликује од претходних јесте што снажније него икада раније, или нам бар таква веровања нису сачувана, претпостављамо могућност дефинитивно разарајуће катастрофе после које неће следити никакво обнављање — Веселово виђење атомског рата које смо поменули управо је такво. Апокалипса је тако метафора за нестајања, али не за настајање, друго је питање разлога ове промене, мада је, с обзиром на неке могућности, ово можда и корисна опрезност; питање је смемо ли се неограничено поуздати у неку самосвојну способност света да се обнови ако све своје напоре усмеримо у супротном правцу. Па ипак је тешко отети се утиску како се човек, макар и у другом облику, често сусреће са старим питањима, можда и са старим одговорима. Ако би неко желео бранити по сваку цену тезу Вечитог враћања истог, можда би му ово понављање могло послужити као не баш занемарљив аргумент.

Звер која прождире саму себе

Светислав Басара

> И анђелу Сардске цркве напиши: тако говори онај што има седам Духова Божијих и седам звијезда: знам твоја дијела, да *имаш име да си жив, а мртав си*.
>
> **Откривење** 3,1

Сваки разговор о свршетку мора почети од настанка света. Шта је било ἐν ἀρχῇ Божја **воља** или **Биг бен?** Разум се свим силама опире могућности да је свет створен из ничега; у немоћи бесконачног уситњавања целине он није у стању да смисли ништа ефектније од експлозије. Али деструкција извесно не може бити никакав почетак и тајанство Стварања разоткрива метафизичку неутемељеност разума; прва карика ланца узрок-последица-узрок недостаје, ratio мора да се прихвати **нечега** и — ма колико врдао — последње за шта приања јесте нека последица са узроком који му је трансцендентан. Пред питањем: зашто уопште ишта постоји, разум се указује као баснословна фантазма која, истина, привиђа смисао унутар ње саме, али којој је сопствени смисао непознат. Тако у основи материјалистичког схватања искони стоји НИШТА, а не материја. Такво становиште не потиче толико из разума колико **из** страха. Разум само правда неразумљиво: Ако је свет створен из ничега, онда је срж света то ништа, онда је сâм корен наших бића ништа. Страх од ништавила показује да нам је ништавило у искуству; жеља за бесмртношћу, пак, да нам је у искуству и бесмртност, јер: nihil in intelectu quod primum non fuerit in sensu. Феномен човека је (то и разум признаје) синтеза наизглед неспојивих противуречности. И ту се намеће питање Бога. Само ако постоји Бог свет има смисла. То што постојање света има смисла за појединачног **мене,** јер сам у њему и желим да останем у њему, не значи баш ништа. На почетку беше **реч, слово, разлог.** Стварајући свет, Творац има неки циљ; појединачно ЈА мора сазнати тајну

тог циља да би постало сврховито. У супротном, ове је препуштено случајности која је само еуфемизам за процес обезличавања до ништавила.

□ □ □

Разум је Бога прогласио бесмислицом насталом из страха пред неистраженом природом; разум није у стању да савлада очигледност и опипљивост, он је запањен процесима који се одвијају у природи, али га сâмо постојање природе не испуњава дивљењем нити жељом да завири иза. Али природа је, може се рећи, коначно истражена, страх не само да није уклоњен него је увећан до очајања, јер више нема објекта у спољашности. Сада је то страх у свом чистом облику. Наука, врхунац разума, агитујући против Бога не пружа ни један једини доказ contra. Она, која толико инсистира на доказима, тражи од разума оно што је разуму немогуће: веру! Наука самопостављена на место Бога захтева веру. Одбојност према идеји Бога неразумљива је само на први поглед. Иза одбојности је такође страх. Признати постојање Свезнајућег и Свемогућег значи одрећи се сваке илузије о сопственој свемоћи и свезнању, а то гордости значи одрећи се себе, свог утварног ЈА, свести се на неку франкештајновску креатуру скрпљену од блата, сенки и недоступне искре божанског светла. Ratio ту **стварање** привиђа као своје изопачено „стварање": технологију. Та је аналогија нефункционална: технологија ствара из потребе, по нужности, насупрот Духу који ствара из љубави. Далека сенка таквог стварања је уметност чији су плодови различити од створитеља, а ипак у себи садрже његов неизбрисиви печат. Грубо речено: Бог ствара на такав начин. Његово дело, премда различито од њега, носи његов печат; у Богу, оно је завршено и заокружено, али у историји оно — спајајући делиће разбијене целине кроз индивидуалне напоре личности — тек поприма символична обличја у којима живи разазнају заборављени λοδος који „беше на почетку".

□ □ □

Звер из Јовановог **Откривења** појављује се у историји као Технологија. Историја није ништа друго до поприште на коме је мрачна сила, непрестано усавршавајући средства, покушавала да загосподари светом. Кнез таме, изгубивши битну у оностраности, постаје Кнез овог света; он хоће да га преобрази, да од њега начини Рај без Бога, насупрот Богу, он — дозволимо једну јерес — човеку не жели a priori зло, он хоће љубав човека. Но, то добро којим конкурише Божанском добру, он остварује насиљем, одузимањем слободе, па одатле у свим појавама које спутавање слободе и наношење неправде правдају неким будућим добром није тешко препознати Охолог. У сврху пре-ображавања света у лажни Рај њему је неопходна технологија. Али Рај не познаје технологију, јер не познаје потребу; стање пре Пада је стање непосредности у коме су бића заокружена својом пунином која се непрестано употпуњује, јер је напредак у Духу бесконачан. Змија долази да куша: „Нећете ви умрети, каже, него зна Бог да ће вам се у онај дан када окусите са њега (дрвета познања добра и зла) отворити очи, па ћете постати као богови и знати што је добро што ли зло." Од тада наовамо, Ненавидникови емисари се увек појављују као демистификатори и хуманисти, заточници добра и некакви ослободиоци. Бог је у Провиђењу свакако знао да ће Змија доћи да куша; Свемоћан, могао је да је спречи, али се уздржава. То ипак није осветољубивост, како се чини на први поглед, јер би евентуална Божија интервенција била насиље над слободом личних бића. Темељ сваког добра, ма колико здање поприма обличје зла, **мора** бити слобода, укључујући и наопаку слободу да се чини зло. Злоупотребивши своју слободу Адам, поред

смрти, потомству оставља у наслеђе **нужност** и **разум:** расцепљени ум, расцеп у јединству који у целовитост добра, живота, радости, тајанствено уводи зло, патњу, смрт. „За постојање зла, пише Георгиј Флоренски, нема никакве метафизичке неопходности." Па ипак, зло **постоји,** оно је реално исто колико и добро и, што је веома важно, исто толико дубоко и мистично, јер оно је само солипсизовано добро, добро које слободном вољом не жели да буде добро, па тако на неки начин чини метафизичко самоубиство, јер је светлости доброте једина алтернатива тама ништавила.

□ □ □

Али Пад није био пад у технолошко безумље. Оно је искључиво људска творевина надахнута Охолим. За развој технологије била је потребна историја — временски ток испуњен таштим догађајима. Опседнутост спољашњим, материјалним, отуђила је човека од духовности, велом заборава прекрила везе са Богом. Самим тим — будући да је изгубљена оријентација у апсолутном, исконска природа човека такође је прекривена заборавом. Али **заборављено** не значи **уништено;** не дуго после пада, људи приањају на изградњу Вавилонске куле. Жеља за повратком у висину не може да се потисне, али лествице се постављају на погрешно место — у историју, дакле у простор и време. Апокалипса почиње на Синајској гори у тренутку када из пламена Бог предаје Мојсију заповести иза којих следе закони, што је врло важно, јер је на почетку била слобода; тек после пада Бог даје законе и то не зато што жели да му се покоравају или да влада — то је психологија поднаредникâ — већ да би опоменуо, дакле подсетио, пошто је још у тим временима сва нада света, уместо у вечност, била перверзно пројектована у илузију будућности, било да се та илузија назива **хиљадугодишње царство** или другачије, сасвим свеједно. Напредак технологије, уколико се тај малигни процес сме назвати напретком, уско је повезан са продубљавањем отуђености. Технологија цвета тамо где цвета потреба, а потреба тамо где нема **целине.** Што ми је више ствари из спољашњости потребно да бих „нормално" живео, то сам мање личност, а све више део безличног и мртвог.

Технологија нема никакав циљ. Ни њен покретач нема циља будући да је ломамљен гордошћу, опијен сумануто жељом да докаже да може све што и Бог. Неком циљу може водити само **линеарни** ток, а технологија је систем затворен у себе; њено једино могуће исходиште је самоуништење. Солипсизам њеног творца одражава се и на творевини. Одатле је природно да су и у историји „циљеви" технологије безумни. Средњевековни пројекат — **машина за претварање људи у животиње,** својом наивном злоћом изазива осмех, али се не треба заваравати: пројекат није остварен само из два разлога: 1. зато што није комерцијалан; 2. зато што Великом технологу тако нешто није у интересу. Сатани не требају животиње, већ људи-роботи без воље и слободе. **Машина за уништавање воље и љубави** — премда није патентирана — постоји као сабласни дух свих машина и ради пуном паром.

□ □ □

У основи технологије је часовник. Часовник уводи време у очигледност; време више не пролази, не тече према неком увиру, већ се понавља затворено у круг. Бесмислено окретање казаљки (или сенке штапа, свеједно) уљуљкује у опасну илузију да се све понавља, а одатле води у смртоносно мирење са детерминизмом историје и биографије. Време више нема куда, изнедрено из бића оно чини да ни бића не налазе излаз из просторно-временске љуштуре. У иреалном простору таквог времена технолошки пакао, непрестано забашуриван хилијастичким сањаријама, распо-

лаже неограниченим могућностима манипулације. Идеал **Последњег времена** постао је задовољење потреба — а потреба је еволуирала до рафиниране перверзије — па се тако једна нужност највишег степена наопако указује као **успех.** Ту се превиђа једна прастара истина: **Што је нечему мање потребно, што мање зависи, утолико је слободније.** Тако се за Бога каже да у њему нема никакве нужности. Зато што му ништа не треба, Бог може све и једини је Он апсолутно ЖИВ; степен зависности (од било чега) одређује степен затамњења бића, степен мртвила.

□ □ □

Да би задовољио нарастајуће потребе, човек је морао да уложи огроман рад, а сваки рад који није стриктно креативан, у коме онај који ради не производи све у свим фазама, најобичнија је кретенизација, па се стога не треба чудити што најмонструозније тираније овог света инсистирају на крилатици: РАД, РЕД И МИР. Ако се оканемо демагошких велова, РАД значи КРЕТЕНИЗАЦИЈА, РЕД — ПОКОРНОСТ, МИР — УМРТВЉАВАЊЕ. Тиранија сата, мртвог времена, убија сваку вољу за **живот,** при чему **живот** не подразумева **животарење,** огледање у предметима, самопотврђивање кроз задовољства. Кружење назаљки ствара илузију вечности, вечности испуњене теснобом и празнином, али ипак вечности. Но, **време** је нешто различито од овог технолошког сурогата и оно незадрживо тече свом циљу: сопственом укидању, суочавању са вечношћу. Звер/технологија као да је на врхунцу своје моћи: да би сама себе доказала (другог разлога осим охолости нема) послала је своје робове на Месец и свет, утонуо у имбецилност, не примећује сав јад и бесмисао човековог присуства у непрегледној пустоши. Лудило гордости шаље човека у космос и човек привиђа да је свемоћан, али тек истргнут из природне средине он постаје истински роб технологије, буквално заточен, окован херметичком љуштуром скафандера и капсуле од којих му зависи и оно најосновније: дисање.

□ □ □

Да би свет остао у стању кретенизованости, брине се технологија свести. Новине, радио, ТВ, све то засипа појединца толиком масом информација да он губи сваку селективност и постаје аутомат који прихвата све. **Лични суд** је, ма колико се до њега држало, крајња реткост јер, може се рећи, у технолошком друштву нико нема никаквог искуства будући да је све испосредовано. Појединац је само психофизиолошки медијум у коме одзвањају поруке **оца сваке лажи.** Између твари и човека испречила се технолошка машинерија аудиовизуелних аветиња, па тако стварност људске комуникације губи спонтаност и бива препуштена машти изманипулисаних уредника и режисера. А све је почело оног дана када је неко, сакако надахнут Великим технологом, преврнуо **алеф** (∀) на рогове, **бет** (ш) на страну и препознатљивост главе бика и крова куће обезличио у римску капиталу, у А и В које се бесловесно спелују: Ааааа, Веее, започевши тиме незаустављиви процес обезличења и постављања ствари на главу. Стога се не каже узалуд да **слово убија;** слова овоземаљских закона бледи су и далеки одрази Закона „записаних црном ватром на белој ватри" којима је исписана **Књига живота.** Пут до њеног садржаја, до „живих речи", ипак није изгубљен неповратно, јер **Књига живота** завршава тамо где почињу књиге овоземаљске. Опипљиве књиге су њена граница преко које се може само преметнутим умом, надиђеним разумом који подмукло сугерише да иза књига не постоји више ништа.

□ □ □

У светлу таквог резоновања, Јованово **Откривење** се привиђа као збирка

шармантних халуцинација. Али, Библија има за собом ауторитет испуњених пророчанстава, а постојање света не оправдава ништа. Па ипак, и такав какав је, неутемељен и неоправдан, свет је поприште неразмрсивих тајни које морају и могу бити разрешене, ако ни због чега другог, а оно због дијалектике: теза, антитеза, синтеза. Више је него очигледно да је свет непрестано сукобљавање и да је такав од свог настанка; ту су, дакле, теза и антитеза којима недостаје синтеза: укидање противуречности и стапање у нешто ново и то квалитативно, а не привидно ново. Пошто смо се дотакли Јовановог **Откривења,** морамо се обратити његовом извору — хришћанству. Све монотеистичке религије очекују Есхатон, али хришћанство, за разлику од јудаизма (који га замишља као овоземаљско царство) и ислама (који га види као бесконачност насладе), акценат ставља на **духовност,** на квалитативни предмет света и бића у једну нову, рекло би се реалнију реалност, без сенки и примрака којима је ова, исто тако стварна реалност, унакажена.

Мистично тело Цркве, које је нешто различито од институција цркве, јесте — уз будизам — једини консеквентни хуманизам, јер је оно САБОР свих који су живели, који живе и који ће живети. Смрт је тако трансцендирана и сведена на привременост, на пролазност у којој се и јавља; прошлост није ништавило, али ми не знамо шта је, нити можемо проникнути у тајанство времена. Судњи дан је **пунина времена:** summa свих догађаја указаће се vis à vis вечности, па се зато каже да ће то бити Суд, јер ће доћи до **разлучивања;** читавој Васељени Творац ће објавити разлог (λογος) због кога је и кроз кога је створио све(т). Само Есхатон може разрешити мистерију зла, но то не значи да зло не треба најозбиљније истраживати, да се не треба замислити пред вртоглавим дубинама питања: шта је то што је добро, што је један део светлости суновратило у понор самоотуђења, јер „сва твар на почетку беше добра"? И зашто је **прворођени,** онај који је светлост понео, Луцифер, самоубилачки окренуо леђа Оцу, премда је морао знати да је његова битка унапред изгубљена? И шта је то што нас у злу привлачи? Јер, за зле има наде, за очајне такође, али нема наде за **осредње,** за оне који нису ни врели ни хладни, а за оне који не желе наду, заслепљени лажним чудесима технологије која, свима на очиглед, прождире саму себе. Зло је, да поновимо, мистично исто колико и добро, али оно нема исходишта. Бити зао не значи не бити у **Књизи живота;** није ли свирепи цариник постао апостол? Али бити у опсени, **волети** нужност, бити заљубљен у твар којој је технологија утиснула лажни сјај, значи својом вољом хтети смрт. Љубав је живи Бог и љубав је за живот и личност. Најстрашнију мржњу љубав ће опростити, али љубав према смрти не. Та слабост воље се, наизглед парадоксално, у свету приказује као љубав према животу и слабима вољом та се лаж привиђа као истина живота. Но „Онај што има седам Духова Божијих и седам звијезда" сваком превареном понаособ поручује: **Знам твоја дјела, да имаш име да си жив, а мртав си.**

■

Осам смртних грехова цивилизованог човечанства

Конрад Лоренц

Расправљали смо о осам међу собом различитих, мада узрочно уско повезаних збивања, која не угрожавају пропашћу само данашњу културу, него и човечанство као врсту.

Ова збивања јесу:

1) Пренасељеност земље, која свакког од нас прекомерном понудом принуђује да се од ње штитимо на начелно „не-људски" начин, и која поред тога густим збијањем многих индивидуа на узан простор делује непосредно, изазивајући агресивност.

2) Опустошење природног животног простора, које не разара само спољну средину у којој живимо, већ и у самом човеку страхопоштовање пред лепотом и величином творевине што стоји изнад њега.

3) Такмичење човечанства са самим собом, које развој технологије на нашу пропаст све више убрзава, чини људе слепим за све праве вредности и одузима им време за бављење истински људском рефлексивном делатношћу.

4) Губљење свих снажних осећања и афеката због разнеживања. Напредак технологије и фармакологије подупире све већу нетолерантност према свему што и најмање изазива неугоду. Тиме се губи способност људи да доживљавају ону радост што се може постићи само тешким напрезањем при савладавању препрека. Таласање контраста патње и радости што жели природа спада у неприметне осцилације безимене досаде.

5) Генетско пропадање. У оквиру модерне цивилизације — осим „природних правних осећања" и неких наслеђених правних традиција — нема фактора што врше селективни притисак на развој и одржање социјалних норми понашања, мада оне, порастом подруштвљења, постају све нужније. Не можемо искључити могућност да су многи инфантилизми, који велике делове данашње „бунтовничке омладине" чине друштвеним паразитима, можда генетски условљени.

6) Прекид традиције. Њега проузрокује досезање критичне тачке на којој млађој генерацији више не полази за руком да се културно споразумева са старијом, а камоли — поистовећује. Она се стога према њој односи као према страној етничкој групи и среће је националном мржњом. Разлози за ово ометање поистовећења леже пре свега у недовољном контакту између родитеља и деце, што већ у узрасту одојчета показује патолошке последице.

7) Повећање могућности индоктринисања човечанства. Пораст броја људи повезаних у једној културној групи уз усавршавање техничких средстава утицања јавног мнења води униформисању погледа какво ни у једном добу историје човечанства није постојало. Са тим иде да сугестивно деловање доктрине у коју се чврсто верује расте са бројем њених присталица, можда чак у геометријској пропорцији. Већ данас се понегде нека индивидуа која свесно избегава деловање масовних медијума, на пример телевизије, обележава као патолошка. Де-индивидуализујући ефекти добродошли су свима онима који желе да манипулишу људским масама. Испитивање јавног мнења, техника рекламе и спретно управљање модом помажу великим произвођачима с ове и функционерима с оне стране гвоздене завесе да стекну истоврсну власт над масама.

8) Наоружавање човечанства нуклеарним оружјем изазива опасности које можемо избећи лакше од оних које произилазе из раније разматраних седам појава.

Појаве дехуманизације, о којима смо расправљали од првог до седмог одељка, подупире псеудодемократска доктрина која каже да социјално и морално понашање човека уопште не одређује филогенетски развијена организација његовог нервног система и његових чулних органа, него искључиво „кондиционирање", које током његове онтогенезе подлеже његовој свакидашњој културној средини.

Генетско пропадање

Настанак, а још више одржавање оних социјалних начина понашања који, додуше, доносе користи заједници, али штете појединачном бићу — како је то недавно показао Норберт Бишоф — чини тешким проблемом сваки покушај објашњавања принципима мутације и селекције. Мада не сасвим лако схватљива збивања групне селекције, у која се овде нећу поближе упуштати, могу да објасне настанак „алтруистичких" начина понашања, али социјални систем који тако настаје остаје нужно **лабилан.** Ако је, на пример, код чавке (coleus monedula) дошло до одбрамбене реакције, у којој свака индивидуа изузетно храбро брани припадника своје врсте кога је шчепала нека звер, онда лако можемо видети да нека група, чији се чланови тако понашају, има изгледе да лакше преживи од оне која се тако не понаша. Али шта спречава да се у оквиру групе не појављују индивидуе којима недостаје реакција одбране својих другова? Увек можемо очекивати мутације губитка и оне се неизбежно јављају раније или доцније. Ако се односе на алтруистички начин понашања о коме говоримо, оне за дотичну индивидуу морају представљати селективну предност, уколико претпостављамо да је одбрана припадника исте врсте опасна. Пре или касније, „асоцијални елементи", који живе као паразити друштвених начина понашања још нормалних чланова заједнице, морали би прожети друштво. Све то, разумљиво, важи само за такве животиње које живе у друштву, код којих функције размножавања и социјалног рада нису подељене на различите индивидуе, као код инсеката који „образују државу". Код њих ти управо скицирани проблеми не постоје, и можда баш у томе лежи разлог што је „алтруизам" радника и војника код тих животиња могао добити тако екстремне форме.

Ми не знамо шта код социјалних кичмењака спречава да социјални паразити доведу до разлагања заједнице. Такође тешко можемо замислити да би, рецимо, нека чавка негодовала због „кукавичлука" неког социјалног другара који не реагује бранећи другове. „Негодовање" због асоцијалног понашања срећемо само на релативно ниском и на највишем интеграционом нивоу ћелијске „државе", као и на нивоу људског друштва. Имунолози су открили изузетно значајне чињенице које говоре да постоји тесна повезаност између способности за стварање антитела и опасности од појаве малигних тумора. Можемо чак заступати схватање да је стварање специфичних одбрамбених материја углавном „пронађено" тек под селективним притиском, који је, код дуговечних и пре свега даље растућих организама, представљао сталну опасност настајања опасних „асоцијалних" ћелијских форми кроз такозвану издананну мутацију. Ни једно ни друго, ни малигни тумори, ни образовање антитела не постоје код бескичмењака, и обе се појаве сасвим непосредно јављају у врсти најнижих кичмењака, код кружноустих (cyclostomata), у које, на пример, спада змијуљица (гујавица, пискор). Ми бисмо вероватно сви у младости умрли од малигних тумора да наше тело у својим реакцијама имунитета није образовало неку „ћелијску полицију", која благовремено спречава асоцијалне лихваре.

Код нас људи, нормални члан заједнице располаже крајње специфичним начинима реаговања, којима одговара на асоцијално понашање. Нас то „озлојеђује", и најпитомији човек реагује насилним нападом ако је сведок злостављања неког детета или силовања неке жене. Упоредно испитивање правне структуре различитих култура показује слагање што иде до појединости које не можемо објаснити културноисторијским везама. Гете вели: „На жалост, никад се не пита о праву што се рађа са нама." Међутим, веровање у постојање природног права независног од законодавства везаног за културу очигледно је од давнина повезано са представом

да је то право натприродног, непосредно божанског порекла.

Необична је подударност што сам на дан почетка писања овог поглавља добио писмо од изучаваоца упоредног права Петера Х. Занда, из кога наводим следеће редове: „Новија правно-компаративна истраживања све више се баве структурним **сличностима** међу различитим правним системима света (тако на пример, недавно објављени тимски пројект Корнел универзитета, **Common Core of Legal System /Заједнично језгро правног система/).** За доиста релативно многобројна слагања до сада се првенствено нуде три објашњења: метафизичко-природноправно (што одговара виталистима у науци о природи), историјско (размена идеја кроз дифузију и додир међу различитим правним системима, то јест кроз понашање стечено имитацијом) и еколошко (прилагођавање условима инфраструктуре, то јест кроз заједничко искуство стечених начина понашања). Томе се у најновије време придружује **психолошко** објашњење заједничког правног осећања (појам инстинкта!) из типичних дечјих искустава, са непосредним позивањем на Фројда (пре свега, проф. Алберт Еренцвајг у Берклију са својом ,психоаналитичком јуриспруденцијом'). У тој новој оријентацији суштинско је сазнање да се ту социјални феномен ,право' своди на индивидуалне структуре, а не обрнуто као у традиционално правној теорији. На жалост, против тога је по мом мишљењу на снази још стално наглашавање **стечених,** а запостављање могућих **урођених** начина понашања. После читања Ваших сабраних расправа (делимично тврд орах за једног правника) чврсто сам убеђен да је код овог мистериозног ,правног осећања' (саму реч, уосталом, можемо пратити далеко унатраг у старију правну теорију, али без објашњења) у многоме реч о типичним урођеним начинима понашања."

Ја потпуно делим ово мишљење, али сам и савршено свестан великих тешкоћа њиховог нужног доказивања, на које проф. Занд такође указује у свом писму. Али ма шта нам будуће истраживање буде саопштило о филогенетским и културно-историјским изворима правног осећања, можемо сматрати научно утврђеним да врста homo sapiensa располаже високо диференцираним системом начина понашања који — потпуно аналогно стварању антитела у ћелијској држави — служи искорењивању социјално штетних паразита.

И у модерној криминологији поставља се питање о томе који делови криминалног понашања почивају на генетским испадима из урођених социјалних начина понашања и инхибиција на основу којих треба објаснити поремећаје у културном наслеђивању социјалних норми. Само што је решење тог питања, мада исто тако тешко, овде од много већег практичног значаја него у правној науци. Право је право и остаје подједнако вредно придржавања, било да је одређено филогенетским или културним развитком. Код просуђивања неког криминалца, питање је да ли је његов генетски или васпитањем условљени дефект битан за изгледе да се он поново учини корисним чланом друштва. Додуше, није речено да се генетске аберације не могу кориговати неким усмереним тренингом, као што, по Кречмеру, и многи лептосоми кроз гимнастику обављану са превасходно схизотимном консеквентношћу могу секундарно доћи до атлетске мускулатуре. Ако се на све што је филогенетски програмирано не би ipso facto (самим тим) могло утицати учењем и васпитањем, човек би био неодговорна играчка својих нагона. Читав заједнички културни живот има за претпоставку да се човек учи да обуздава своје нагоне, а и све проповеди аскетизма имају тај садржај истине. Али власт ума и одговорности није ограничене снаге. Она је код здравог човека таман довољна да га може уврстити у културну заједницу. Душевно здрав човек и психопата — да наведем моје старо упоређење — не разликују се више међу собом

на исти начин као човек са компензираном и онај са декомпензираном срчаном маном. Човек је, како је то тачно рекао Арнолд Гелен, по природи, односно полазећи од своје филогенезе, културно биће. Другим речима: његови нагони и његово културом условљено, одговорно владање самим собом чине **један** систем, у коме су функције оба подсистема међусобно подешене. Превише или премало воде поремећају на другој страни, лакше што мисли већина људи склоних да верују у свемоћ људског ума и учења. Мера компензације коју човек може постићи тренингом владања својим нагонима, изгледа, на жалост, веома мала.

Криминологија пре свега сувише добро зна колико су слаби изгледи да се недовољно душевни људи учине социјалним људима. То се подједнако односи на оне рођене са мало душе и на такве несрећнике код којих је дошло до истог поремећаја због недостатка васпитања, пре свега — хоспитализације (Рене Шпиц). Недостатак личног друштвеног додира са мајком за време најранијег детињства рађа — ако не изазива још нешто горе — неспособност за социјално везивање, чија је симптоматика изузетно слична урођеној оскудици душевности. Дакле, никако нису сви урођени дефекти неизлечиви, али се још мање сви стечени могу излечити; стара лекарска девиза: „Боље је спречити него лечити" важи и за душевне поремећаје.

Веровање у свемоћ условљене реакције сноси знатан део кривице у извесним бизарним промашајима суђења. Ф. Хакер саопштио је у својим предавањима на Менигер клиници у Топеки, Канзас, случај једног младог убице примљеног на психотерапеутско лечење. Он је после извесног времена био отпуштен као „излечен", али је ускоро извршио ново убиство. Овај догађај се понављао не мање од четири пута, и тек када је криминалац убио четвртог човека, хумано, демократско и бихевиористичко друштво доспело је до сазнања да је он врло опасан по заједницу.

Ово четворо мртвих само су мала штета у поређењу са оном штетом коју наноси данашњи став јавног мнења према злочину: религијом постало убеђење да су сви људи рођени једнаки и да све наравствене и моралне мане злочинца треба свести само на грехове које су му учинили његови васпитачи, води уништењу сваког природног правног осећања, пре свега и код самог човека који прави испаде, који, пун самосажаљења, себе сматра жртвом друштва. У једним аустријским новинама недавно сам прочитао крупно штампан наслов: **Из страха од родитеља седамнаестогодишњак постао убица.** Момак је, наиме, силовао своју десетогодишњу сестру, и кад је она запретила да ће то казати родитељима, удавио ју је. Родитељи су у комплексном споју последица могли барем делимично бити криви, али сасвим сигурно не због тога што су младићу улили превелик страх.

Ови очито патолошки екстреми формирања јавног мнења постају разумљиви тек кад сазнамо да су функције једног од оних регулативних система који, како смо то у почетку говорили, нагињу **осцилацијама.** Јавно мнење је лењо, оно реагује тек после дугог „мртвог времена" на нове утицаје. Осим тога, оно воли груба поједностављења, која су најчешће преувеличавања чињеничног стања. Зато је опозиција која критикује неко јавно мнење скоро увек у праву. Али она, у борби мишљења, прелази на екстремне позиције, које никад не би заузела да није тежила компензирању супротног мишљења. Ако се при том руши дотад владајуће мишљење, што она обично чини веома изненадно, онда клатно осцилира до исто тако претераног положаја дотадашње опозиције.

Данашњи чудно смешан облик либералне демократије налази се на кулминационој тачки осцилације. На супротној коју клатно није прешло тако давно, налазе се Ајхман и Аушвиц, налазе се

еутаназија, расна мржња, геноцид и суђење линчом. Мора нам бити јасно да се на обема странама тачке, на коју би клатно упућивало ако би се смирило, налазе **праве вредности:** на „левој", вредност слободног одлучивања, а на „десној" страни, вредност социјалног и културног здравља. Нехумани постају тек ексцеси **оба** правца. Осцилација иде даље и у Америци се већ оцртава опасност да, као реакција по себи потпуно оправдана, али управо неумерена побуна омладине и црнаца пружи добродошли повод деснорадикалним елементима да старом непоправљивом неумереношћу проповедају враћање супротном екстрему. Али најгоре је што се ове идеолошке осцилације одвијају не само непригушено, него показују и опасну склоност да се размахну до „регулаторске катастрофе". Дужност је научника да покушају хитно и нужно **пригушивање** ове ђаволске осцилације.

Једна од многих апорија што се увукла у цивилизовано човечанство јесте да су захтеви човечанства према појединцу у супротности са интересима човечанства. Наше сажаљење према асоцијално „ишчашеној" особи, чија мања вредност може исто тако бити проузрокована иреверзибилним оштећењима из раног детињства (хоспитализација!) као и наслеђеним манама, спречава да се заштити „неоштећени". Чак не можемо ни употребљавати речи „мање вредан", примењене на човека, а да одмах не будемо осумњичени да се залажемо за гасну комору.

„Мистериозно правно осећање", о коме говори Х. П. Занд, несумњиво је систем генетски укотвљених реакција које нас побуђују да прогонимо асоцијално понашање припадника наше врсте. Оне у историјским размацима времена дају непромењиву основну мелодију око које су компоновани један од другог независно настали правни и морални системи појединих култура. Нема никакве сумње да је вероватност грубих промашаја овог нерефлектованог правног осећања исто тако велика као у неком самоинстиктивном начину реаговања. Припадник неке стране културе који се „лоше понаша" (на пример, обарајући неку свету палму, као што су то чинили учесници прве немачке експедиције на Нову Гвинеју) биће погубљен са истим осећањем самозадовољне правичности као, рецимо, члан заједнице који је учинио, мада незнајући, преступ против табуа одређене културе. „Mobbing" (бес руље) који тако лако води линчовању, у ствари је један од најнехуманијих начина понашања до кога се могу довести нормални модерни људи. Он узрокује све окрутности против „варвара" изван као и против мањина унутар властите заједнице, он појачава склоност ка стварању псеудо-врста у Ериксоновом смислу, и лежи у темељу многих других, социјалној психологији добро познатих феномена пројекције, на пример, у типском тражењу „жртвеног јарца" за властити неуспех, и у многим другим, крајње опасним и неморалним импулсима, који се — интуитивно неразличити за неупућеног — уливају у то глобално правно осећање.

Ипак је то за дејствени склоп наших социјалних начина понашања исто толико неопходно као и штитаста жлезда за деловање наших хормона, и данас сасвим јасна тенденција да се нешто ђутуре прокуне и учини неефикасним исто је толико погрешна као и покушаји да се базедовљева болест излечи тоталним вађењем штитасте жлезде. Искључивање природног правног осећања кроз данашњу тенденцију ка апсолутној толеранцији бива у свом опасном деловању појачано псеудодемократском доктрином да се читаво људско понашање може научити. Много шта у нашем понашању што одржава заједницу или јој штети јесте благослов или проклетство раног дечјег формирања које врше више или мање увиђавни, одговорни и пре свега емоционално здрави родитељи. Исто тако је много шта генетски условљено, ако не и још више. Ми знамо да велики регулатив одговорног, категоричног питања може само у оквиру

усних граница да компензира како васпитањем условљене тако и генетске мањкавости социјалног понашања.

Ако смо научили да мислимо биолошки и ако о моћи нагона знамо исто толико колико и о релативној немоћи сваког одговорног морала и свих добрих намета, и ако уз то имамо још неки психометријски-дубинскопсихолошки увид у настајање поремећаја социјалног понашања, човеку је одузета могућност да „деликвента" у свом гневу прокуне из оног убеђења у правилност властитог делања и мишљења, као што то чини сваки наивац снажних емоција. Тада у „ишчашеном" далеко више видимо болесника достојног сажаљења, него сатанског злиновца, што је чисто теоретски такође потпуно тачно. Али, ако се том оправданом ставу још придружи заблуда псеудодемократске доктрине по којој је читаво људско понашање структурирано кондиционирањем, па се може и безгранично мењати и кориговати, онда долази до тешког огрешења о људску заједницу.

Да бисмо предочили опасности по човечанство које израстају из нагонских испада, морамо бити начисто да међу условима модерног цивилизованог живота не делује ни један једини фактор који селекцију усмерава у правцу једноставне доброте и пристојности, осим нама урођеног осећања за те вредности. У привредној утакмици западне културе са њима налази се једнозначно негативна селективна награда! Још је срећа што привредни успех није безусловно позитивно у корелацији са квотом размножавања.

Добра илустрација за неопходност морала је један стари јеврејски виц: неки милијардер долази проводаџији и наговештава да жели да се ожени. Проводаџија веома ревно одмах диже глас да запева у част прелепе девојке, која је трипут узастопце била мис Америке, али богаташ врти главом: „Довољно сам леп самом себи!" Проводаџија, окретношћу професионалца одмах почиње да хвали другу будућу невесту, чији мираз износи више милијарди долара. „Није ми потребна богата", каже Крез, „сам сам за себе довољно богат." Проводаџија сместа прелази на трећи регистар и говори о невести која је већ у двадесетпрвој години постала доцент на МИТ-у (Масачусетском технолошком институту). „Није ми потребна паметна", каже милијардер презриво, „довољно сам самоме себи паметан." Тада проводаџија у очајању узвикује: „За име божје, каква она треба да буде?" „Треба да буде **пристојна**", гласи одговор.

До каквог брзог пропадања социјалних начина понашања може да дође приликом отпадања специфичне селекције знамо већ од домаћих животиња, па чак и од дивљачи која се не одгаја у слободи. Код неких риба које воде бригу о млађи, а које су комерцијални одгајивачи вештачни размножили, генетска диспозиција труда око млађи толико је поремећена да међу туцетима једва да налазимо неки пар који је још у стању да правилно води бригу о свом подмлатку. У чудној аналогији са пропадањем културно условљених социјалних норми понашања, изгледа да су и овде посебно осетљиви и пријемчиви за сметње највише диференцирани и историјски најмлађи механизми. Стари, опште распрострањени нагони, као нагон за узимањем хране и оплођавањем, веома често нагињу хипертрофији, при чему свакако треба помишљати да човек одгајивач вероватно селективно подупире неизбирљиво ждрање и исти такав нагон за размножавањем, а нагон за агресијом и бекством, напротив, сматра да сметају гајењу.

Узета у целини, домаћа животиња је у ствари гадна карикатура свог господара. У једном ранијем раду (1954) указао сам на то да наше естетско осећање вредности показује јасне односе према оним телесним променама које се редовно јављају при постајању домаћом животињом. Губитак мишића и добијање сала, са из тога произашлим опуштеним стомаком, скраћењем лобањске базе и екстремитета, *типична су обележја при-*

питомљавања и углавном се сматрају ружним и код животиња и код људи, док их, насупрот томе, њихове супротности чине „племенитим". Потпуно аналогно је наше емотивно вредновање обележја понашања, која се припитомљавањем уништавају или бар угрожавају: мајчинска љубав, пожртвовано и храбро заузимање за породицу и заједницу исто тако су инстинктивно програмиране норме понашања као што је ждерање и оплођавање, али ми их једнозначно осећамо као нешто боље и племенитије од овог.

У тим расправама сам у свим појединостима изложио какве уске везе постоје између угрожавања кроз припитомљавање и вредновања која чине да им припадну наша етичка и естетска осећања. Корелација је сувише јасна да би била случајна и једино објашњење је у претпоставци да се наши вредносни судови заснивају на урођеним механизмима који треба да се испече појавом расапа што прете човечанству. Лако можемо претпоставити да се наша правна осећања исто тако заснивају на филогенетски програмираној диспозицији, чија је функција да делује против инфилтрације заједнице асоцијалним припадницима врсте.

Синдром наследних промена, који се, несумњиво, појавио код човека и код домаћих животиња, на аналоган начин и из истих разлога, јесте чудна комбинација ране полне зрелости и трајног подмлађивања. Болк је већ одавно указао на то да је човек у многим телесним обележјима младалачке форме далеко ближи својим најближим зоолошким рођацима него одраслим животињама. Трајно остајање у младалачком стању биологија иначе означава термином **неотенија.** Л. Болк (1926) указује на ову појаву код људи, али посебно тежиште ставља на успоравање људске онтогенезе и најчешће говори о ретардацији. За понашање човека важе сличне ствари као и за онтогенезу људског тела. Као што сам (1943) покушао да покажем, трајна заиграна радозналост човека за истраживање до дубоке старости, његова отвореност према свету, како то назива Арнолд Гелен (1940), јесте перзистирајуће младалачно обележје.

Детињастост је једно од најважнијих, најнеопходнијих и у најплеменитијем смислу хуманих обележја човека. „Човек је само тамо потпун човек где се игра", вели Фридрих Шилер. „У правом човеку се крије дете које жели да се игра", каже Ниче. „Како се крије?" пита моја жена. Ото Хан ми је рекао у првим минутима нашег познанства: „Реците ми, да ли сте у ствари детињасти? Надам се да ме нисте погрешно разумели!"

Особине детета без икакве сумње спадају у претпоставке очовечења. Питање је само да ли се за човека карактеристично генетско подетињење не развија у мери која може бити погубна. Ја сам већ објаснио да појаве нетолерантности, неугодности и оплићавања осећања могу водити инфантилном понашању. Намеће се сумња да се културно условљена збивања могу везивати за ова генетски условљена. Нестрпљиви захтев за тренутним задовољавањем нагона, недостатак сваке одговорности и сваког обзира према осећањима других, типични су за малу децу и њима се потпуно могу опростити. Стрпљиви рад за далеке циљеве, одговорност властитог делања и обазирање на још удаљеније циљеве јесу норме понашања карактеристичне за **зрелог** човека.

Истраживачи рака говоре о незрелости да би обележили једно од основних особина малигног тумора. Ако нека ћелија одбацује све оне особине које је чине делом и чланом одређеног телесног ткива, покожице, апсорпционог епитела или тимуса, онда она нужно „назадује" у стање које одговара филогенетској или индивидуално историјској ранијој фази развитка, то јест, она почиње да се понаша као једноћелијски организам или као ембрионална ћелија тако што, не обазирући се на целину тела, почиње да се дели. Што даље иде регресија, што се новообразовано ткиво више разликује од нормалног, утолико

је тумор малигнији. Папилом који још увек има многе особине нормалне покожице, само што буја као на површини брадавица, јесте бенигни тумор; сарком, који се састоји од самих истих потпуно недиференцираних мезодермних ћелија, малигни је тумор. Погубан раст малигних тумора заснива се, као што смо већ наговестили, на томе што извесне одбрамбене мере отказују или их ћелије тумора чине неефикасним, мере којима се тело иначе штити од појаве „асоцијалних" ћелија. Само ако околно ткиво негује и храни те ћелије може доћи до убилачког инфилтративног раста тумора. Већ разматрана аналогија може се овде даље развијати. Човек који због изостајања сазревања социјалних норми понашања остаје у инфантилном стању, нужно ће постати паразит друштва. Он, као нешто што је само по себи разумљиво, очекује даљу бригу одраслих која приличи само детету. У „Süddeutshe Zeitung"-у недавно је било речи о једном младићу који је убио своју бабу да би украо неколико марака за биоскоп. Његова одговорност састојала се у упорном изјављивању да је баки ипак **рекао** да му је новац потребан за биоскоп. Тај човек је, наравно, у великој мери био слабоуман.

Безброј младих људи у данашњем друштвеном поретку непријатељски је расположено према својим родитељима. То што, без обзира на овај став, очекују као нешто само по себи разумљиво, да ће их ово друштво и њихови родитељи издржавати, показује њихову инфантилност.

Ако се прогресирајућа инфантилизација и растући криминалитет код омладине цивилизованог света, чега се прибојавамо, стварно заснива на генетским појавама пропадања, онда се налазимо у највећој опасности. Наше високо цењење доброте и пристојности јесте, са највећом вероватноћом, једини фактор који данас још у извесном смислу врши ефикасну селекцију против појава „ишчашења" друштвеног понашања. Чак и окорели парајлија из наше врло значајне досетке жели да се ожени пристојном девојком. Све о чему је било речи у претходним одељцима: пренасељеност, комерцијална конкуренција, разарање наше природне средине и отуђење од њене хармоније која је уливала страхопоштовање, разнеживањем проузрокован губитак снажних осећања, све то уједно делује на то да се модерни човек лиши сваког суда шта је добро а шта је лоше. Али свему томе се још придружује оправдање асоцијалног, које нам се намеће увидом у генетске и психолошке узроке његових промашаја.

Морамо се научити да увиђавну хуманост према индивидуи повезујемо са обазирањем на оно што је неопходно заједници. Појединац, који је губитком одређених социјалних начина понашања осуђен на губитак осећања што их прате, доиста је јадан болесник који заслужује наше сажаљење. Али само „ишчашење" **јесте апсолутно зло.** Оно није само негација и регресија процеса стварања кроз које је животиња постала човеком, него нешта много горе, па чак и ужасно. На неки тајанствен начин поремећај моралног понашања често не води само губитку свега онога што сматрамо добрим и пристојним, него и активном непријатељству према томе. Управо тај феномен чини да многе религије верују у неког непријатеља или противника бога. Ако будног ока посматрамо све оно што се одиграва у свету, не можемо противречити вернику који заступа мишљење да се антихрист размахнитао.

Несумњиво је да нам пропадањем генетски укотвљеног социјалног понашања прети апокалипса, и то у посебно грозној форми. Али, ипак, је лакше заустави ту опасност од других, као ону од пренасељености или од ђаволског круга комерцијалне утакмице, којој се бар можемо супротставити васпитачним превредновањем свих данас цењених привидних вредности. За спречавање тог расапа човечанства довољно је сетити се старе мудрости, коју на класичан начин изриче наведена стара јеврејска до-

сетка. Довољно је да се приликом избора супружника не заборави једноставан и сам по себи разумљив захтев: она мора да буде **пристојна** — а ни он ништа мање.

Пре него што пређем на следеће поглавље, у коме ће бити речи о опасностима од губљења традиције, које је узроковала сувише радикална побуна омладине, морам избећи и један могући неспоразум. Све то што је у претходном било речено о опасним последицама све веће инфантилизације, посебно о нестајању осећања одговорности и осећања за вредности, односи се и на брз пораст деликвентности код омладине, а никако не на у читавом свету раширену побуну данашње младежи. Ма колико ћу се енергично у даљем супротстављати опасним заблудама којима се она предаје, толико се недвосмислено мора овде констатовати да она никако не пати од недостатка социјалног и моралног осећања, а још мање од слепила за вредности. Потпуно супротно: она има необично правилно осећање за то да није нешто труло само у држави Данској, него да је и у много већим државама много шта труло.

[Из књиге: Konrad Lorenz, **Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit,** R. Piper u. Co. Verlag, München 1974.]

Превео са немачког
Милан Табаковић

О злу које проистиче из принципа насељавања

Томас Малтус

Изгледа да се у државним структурама свих проучавања друштава непрекидно и снажно обуздава природан пораст становништва; очигледно је, рекло би се, да никакав напредак у облику власти, никакви програми исељавања, никакве добротворне установе и никакав степен или смер националне индустрије не може да спречи даље деловање јаке контроле прираштаја у овом или оном виду; из тога следи да се њој морамо покорити као неумитном природном закону и једино нам још преостаје да се упитамо како да се она спроводи а да се тиме што мање угрозе тековине и добробит људског друштва.

Сви непосредни видови контроле становништва, за које је запажено да преовлађују у многим земљама, могу се, изгледа, сврстати у морално обуздавање, грех и сиромаштво; и ако нам је избор ограничен на та три, нећемо морати дуго да одлучујемо о томе који би од њих било најпожељније подржати.

У првом издању овог есеја приметио сам да је, пошто из природних закона проистиче да некакве контроле становништва мора бити, боље да та контрола буде резултат предвиђања недаћа које прете породици и страха од сиромаштва, него саме беде и болести. Ова идеја може се развити и даље; склон сам мишљењу да су нас претежно прихваћени ставови у вези с популацијом који су, без сумње, настали у доба варварства, а у свакој заједници их је ширио и одржавао онај њен део којем је, може се претпоставити, ишло у рачун да их подржава, спречили да у овом питању послушамо јасне диктате разума и природе.

Изгледа да Божанство користи природно и морално зло као средства да нас упозори да избегавамо свако понашање које не одговара нашем бићу, па ће стога помрачити нашу срећу. Неумереним јелом и пићем нарушавамо здравље; препустимо ли се изливима срџбе ретко ће нам се догодити да не учинимо нешто због чега ћемо се после кајати; ако се пребрзо размножавамо, скончавамо на жалостан начин од немаштине и заразних болести. У свим овим случајевима природни закони су слични и униформни. Они нам дају знак да смо превише попустили импулсима и тако прекршили неки други закон који захтева исту толику пажњу. Неспокојство које је плод неумерености, повреде које у бесу наносимо себи и другима и злопаћење које са собом доноси сиромаштво, све су то опомене да треба боље да овладамо тим импулсима; а ако те опомене не слушамо, због непослушности нас стиже праведна казна а наше патње служе као упозорење другима.

Из досадашњег необазирања човечанства на последице пребрзог размножавања мора се закључити да те последице нису у тако непосредној и чврстој вези с понашањем које до њих доводи као у другим примерима; међутим, то што нас одређене последице стижу тек после дужег времена не мења њихову природу, нити, пак, нашу обавезу да се у складу с њима понашамо чим смо утврдили какво то понашање треба да буде. У многим другим случајевима човек је тек

после дугог и болног стицања искуства пронашао какво је понашање највише у интересу његове добробити. Врста хране и начин њеног справљања који обезбеђује највећу хранљивост и највише прија језику, лечење и лекови за одређене болести, неповољно дејство ниских и мочварних терена на физичку кондицију, проналажење најприкладније и најугодније одеће, подизање чврстих зграда, и све предности и умножена задовољства која одликују цивилизован живот нису одмах били очигледни човеку, већ су то постали полако и после много времена захваљујући искуству и узастопним неуспесима који су служили као упозорење.

Болести се, уопште узев, сматрају неизбежним ударцима провиђења; али, можда би велики број њих било исправније сматрати знацима оглушавања о неке природне законе. Куга у Константинопољу и у другим градовима Истока је једна таква трајна опомена становништву. Човекова грађа није у стању да поднесе толику прљавштину и мртвило; и пошто су нечистоћа, сиротињска запуштеност и немар велики непријатељи добробити и врлине, рекло би се да је добронамерно предодређено да такво стање, сходно природним законима, изазове болест и смрт као путоказ другима да се не насучу на исту стену.

У Лондону су честе куге до 1666. године деловале на наше претке тако да је отклањање сметњи, постављање канализације, проширење улица и остављање већег простора за куће имало за резултат потпуно искорењивање ове страшне болештине и велики допринос здрављу и добробити становништва.

У историји оване епидемије запажено је, готово без изузетка, да су главне жртве ниже друштвене класе које се хране неквалитетно и недовољно и живе стиснуте у малим и прљавим кућама. На који нам други начин Природа може скренути пажњу да, ако се пребрзо размножавамо у односу на средства за живот, тако да приличан део друштва мора да живи у таквој беди, кршимо неки од њених закона? Тај је закон она објавила на потпуно исти начин као што објављује да неумереност у јелу и пићу нарушава здравље и да, колико год нам тренутно пријало да претерано попустимо тој склоности, такво препуштање на крају доноси несрећу. Исто је толико природни закон да је преједање лоше за човекову кондицију, колико и да су јело и пиће које не прати та последица добри за њу.

Слепа покорност импулсима природних страсти одвела би нас у најлуђе и најкобније крајности; па ипак, имамо веома јаке разлоге да верујемо како су све те страсти толико неопходне нашем бићу да их је немогуће ослабити или умањити, а да се тиме не нашкоди нашој добробити. Најснажнији и најуниверзалнији од свих наших прохтева је жеља за храном и за стварима попут одеће, кућа и тако даље, преко потребних да нас заштите од патње коју доноси глад и хладноћа. Сви признају да су ове жеље покретачка снага највећег броја делатности из којих проистичу многоструке тековине и предности цивилизованог живота и да прибављање тих предмета и испуњење тих жеља представља главно задовољство већег дела човечанства, цивилизованог као и нецивилизованог, а нужан је предуслов и за рафиниранија задовољства оног мањег дела. Сви увиђамо да од тих жеља имамо непроцењиве користи ако су оне одговарајуће усмерене; али, исто тако смо свесни зала која из њих проистичу када нису тако усмерене, зала толиких да је друштво узело на себе да најстроже кажњава оно што сматра њиховим неправилним испуњавањем. А ипак, те жеље су у оба случаја подједнако природне и, апстрактно посматрано, подједнако чисте. Чин човека који утољава глад тако што узима хлеб са туђе полице не треба ни на који начин разликовати, осим по последицама, од чина онога који узима сопствени хлеб. Разматрањем тих последица стекли смо савршено убеђење да би се, кад људе не бисмо спречавали да задовољавају своје природне прохтеве туђим хлебом, количина хлеба свуда смањила. На том искуству темеље се закони о својини и разлика између врлине и греха у задовољавању иначе савршено истоветних жеља.

Кад би ужитак који доноси удовољавање овим склоностима, уопште узев, постао мање упечатљив, проредиле би се и повреде туђе имовине, али би слабљење извора уживања веома превагнуло над том предношћу. Количина свих тих производа који доприносе људском задовољству сразмерно би се далеко више смањила него број крађа, а општи губитак у задовољству на једној страни био би неупоредиво већи од повећања задовољства на другој. Кад узмемо у обзир тежак рад највећег дела човечанства, не може а да нас снажно не импресионира помисао да би људско задовољство било на најокрутнији начин смањено кад перспектива доброг оброка, топлог дома и пријатне вечери поред огњишта не би била довољно жив подстрек да унесе веселост у дневно прегалаштво и одрицање и учини их занимљивим.

После прохтева за храном, наша најснажнија и најуниверзалнија жеља је страст између полова, узета у ширем смислу. Мало људи није свесно среће коју та страст уноси у људски живот. Врла љубав оплемењена пријатељством је, изгледа, мешавина чулног и интелектуалног задовољства која нарочито одговара људској природи и крајње је ефикасно срачуната да пробуди симпатије духа и пружи најлепше уживање. Можда готово и не постоји човек који је једном доживео праву лепоту врле љубави а да се, колика год интелектуална задовољства иначе имао, не сећа тог доба као најлепшег у читавом животу, да у њему у машти најраће не обитава, да га не призива и о њему не размишља с најтоплијом сетом и да не жели да га поново проживи.

У жељи да покаже очигледну инфериорност чулних задовољстава, г. Годвин је рекао: „Лишите полну размену свих пратећих околности и сви ће је презрети". Исто је тако могао рећи човеку који обожава дрвеће: посеци све гране што се шире и сво дивно лишће — какве лепоте има у голом

стаблу? Али, дивљење је побудило дрво са гранама и лишћем, а не без њих. „Складност црта једне жене, њена живахност, мека, похотљива природа, топлина осећања, машта и духовитост", то је оно што буди љубавну страст, а не пука чињеница што је она жена.

Врло је велика грешка претпоставити да страст влада међу половима и утиче на људско понашање само кад постоји намера да се она одмах задовољи. Припремање и доследно спровођење одређеног животног плана с правом се сматра једним од најтрајнијих извора задовољства; међутим, склон сам уверењу да је мало таквих планова који нису у приличној мери повезани са задовољењем те страсти и подизањем деце која услед ње долазе на свет. Вечерњи оброк, топли дом и угодно место поред ватре били би тек упола занимљиви када бисмо искључили идеју о њиховој подели са предметом привржености.

Такође, с пуно разлога верујемо да полна љубав има веома јаку тенденцију да смекша и побољша људску природу и учини је способнијом за лепа осећања благонаклоности и сажаљења. Посматрање дивљих друштава обично показује да народе код којих ова страст изгледа мање жива карактеришу крволочност, зла ћуд и, нарочито, тиранија и окрутност на пољу секса. Одиста, кад би брачна привржeност битно ослабила, муж би жену вероватно претворио у робињу користећи се својом већом физичком снагом, као што је то међу дивљацима раширена појава, или би, пак, свака ситна неподударност нарави, неизбежна између двоје људи, проузроковала потпуно отуђење од љубави; а то се, опет, не би могло догодити а да такође не попусте родитељска љубав и брига, што би било крајње поразно за добробит друштва.

Даље се може приметити, а посматрања људске природе у разним земљама дају нам за право у том закључку, да је страст јача, а њена моћ да надахњује нежност, доброту и углађеност понашања далеко већа када се поставе препреке њеном брзом и потпуном задовољењу. У неким јужним земљама где се готово одмах попушта сваком импулсу, страст се своди на пуку анималну жељу, убрзо слаби и гаси се услед претеривања, а њено деловање на карактер је крајње ограничено. Међутим, у европским земљама, где жене, додуше, нису ван очију јавности, али су правила понашања доста ограничила могућности задовољења страсти, расте не само њена снага, већ је и њено дејство још благотворније и универзалније ,те она често највише утиче на формирање и побољшање каракера тамо где је најмање задовољена.

Кад осмотримо полну привлачност са свим њеним везама и последицама, укључујући и ону тако милу блискост између родитеља и деце која из ње проистиче, мало нас је који бисмо порекли да је она један од главних чинилаца људске среће. Ипак, искуство нас учи да њено непрописно задовољавање доноси много зла; и мада то зло има малу тежину када се упореди са добрим, његова апсолутна количина ипак, због снаге и универзалности ове страсти, не може бити занемарљива. Додуше, из става који све владе заузимају у одмеравању казни очигледно је да зло које потиче из овог извора није тако велико ни тако непосредно опасно по друштво као неправилно задовољавање жеље за својином; свеједно, ако се тим злом најенергичније позабавимо, очигледно је да ћемо његово сузбијање врло скупо платити искорењивањем или слабљењем страсти која га је проузроковала, а та промена свакако би учинила људски живот хладним, невеселим и празним, или, пак, дивље и немилосрдно крволочним.

Пажљиво проучавање даљих као и непосредних последица свих људских страсти и свих општих природних закона намеће нам закључак да, према садашњем стању ствари, ниједна или готово ниједна не би могла бити битно ослабљена а да се добро које из ње проистиче не угрози више од зла. Разлог је, рекло би се, очигледан. Оне су, у ствари, срж свег нашег уживања, као и свег нашег бола, све наше среће и свег нашег јада; свих наших врлина и свих наших грехова. Стога, пожељно мора бити регулисање и усмеравање, а не слабљење и искорењивање.

Пејли исправно примећује: „Људске страсти су или нужне за добробит човека или се бар могу користити, па се у већини случајева и користе, за остварење среће. Те су страсти јаке и свеприсутне, јер друкчије вероватно не би ни одговарало њиховој сврси. Али, када се појаве околности које је упутно поштовати, та снага и свеприсутност могу, ако се препусте њима самима, да се изметну у претеривање и застрањивање, из којих проистичу, изгледа, греси човечанства (неоспорни узроци толике беде). Ово излагање објашњава нам принцип греха, али нам истовремено приказује и домен разума и самоконтроле."

Очигледно се, дакле, наша врлина као разумних бића састоји у томе да из укупног материјала који је Творац поверио нашој управи извучемо што већу срећу; а пошто се природни нагони у начелу сматрају добрим и разлика се прави само на основу последица, строго вођење рачуна о тим последицама и регулисање понашања у складу с њима мора се сматрати нашом превасходном дужношћу.

Плодност људске врсте је у неком погледу питање независно од полног нагона пошто очигледно више зависи од способности жена да рађају децу него од снаге, односно слабости тог нагона. Свеједно, ради се о закону који је у општим цртама сасвим налик на све остале природне законе. Он је јак, свеприсутан, и како изгледа, неподложан неком већем слабљењу без губитка способности за испуњење циља; зло које из њега проистиче није нужна последица његове снаге и општег важења, а то зло се може и веома ублажити и учинити безначајним помоћу људске енергије и врлине. Не можемо а да не закључимо како је циљ Творчев да се земља напуни, а очигледно је да би то било неизводљиво кад становништво не би имало тенденцију да се умножава брже од хране; а пошто се, према садаш-

њој стопи пораста, Земља не насељава нарочито брзо, свакако имамо разлога да верујемо да снага тог закона није прееелина за његову сврху. Потражња средстава за живот имала би сразмерно ограничено дејство и не би изазивала општу активност која је толико потребна за усавршавање човекових особина кад не би било снажног и универзалног настојања становништва да се размножава већом брзином него што расту потребне залихе. Кад би се те две тенденције тачно усаглсиле, не видим који би довољно јак мотив преостао човеку да савлада своју доказану лењост и да даље обрађује земљу. Становништво сваке територије, колико год она била плодна, зауставило би се на одређеном броју, било то пет стотина, пет хиљада, пет милиона или педесет милиона. Таква равнотежа би, дакле, очигледно осујетила велики циљ постања; а ако се ради само о питању степена, питању мало више или мало мање снаге, с правом бисмо могли сумњати у нашу способност да тачно оценимо количину потребну за испуњење циља уз најмање пропратно зло. Како сада ствари стоје, изгледа да нам је дата на коришћење велика моћ да за мали број година иаселимо једну пустињску област, али моћ коју људска енергија и врлина ипак могу, под измењеним околностима, да сведу на најмању меру, по цену сразмерно незнатне количине зла. Аналогија са свим другим природним законима била би потпуно нарушена кад само у овом случају не би биле предвиђене нехотичне грешке, кад не би било средстава против порока човечанства или извесних хирова проузрокованих деловањем других општих закона. Да би се циљ постигао без и најмање пратећег зла, очигледно да би било потребно да се закон о порасту становништва непрекидно мења и да варира с различитим околностима у свакој земљи. Међутим, више је у складу с осталом природом, а имамо разлога да верујемо да је и погодније за формирање и усавршавање људског духа, да закон уместо тога буде једнообразан, а ублажавање или отклањање пратећих зала буде, под одређеним околностима, препуштено самом човеку. Његове дужности у овом погледу варирају зависно од ситуације у којој се налази; оне га чине свеснијим последица његових поступака, а његове способности очигледно имају више прилике да се испоље и усаврше него кад би зло било отклањано сталним варирањем закона у зависности од прилика.

Чак и кад би целибат као стање лишавања био замењен целибатом из равнодушности услед лако савладивог нагона или доступности недозвољеног сношаја, природа би вероватно била осујећена у свом циљу насељавања Земље. Од највеће је важности за добробит човечанства да се становништво не размножава пребрзо; али, с друге стране, чини се да испуњење циља не би било могуће кад би се битно смањила жеља за браком. Несумњиво је дужност сваког појединца да се не жени док нема услова за подизање деце; али, исто је тако пожељно да он очува несмањену жељу за браком како би улагао напор да ту жељу испуни и како би био мотивисан да оствари средства за издржавање више особа.

Очигледно је, дакле, да су у вези с принципом насељавања потребни регулисање и усмеравање, а не умањивање и преиначавање. А ако је морално уздржавање једини исправан начин да се избегну пратећа зла која проистичу из овог принципа, наша обавеза да га упражњавамо очигледно ће почивати на истој основи као и обавеза упражњавања било које друге врлине.

Ми можемо бити вољни да дозволимо повремене пропусте у извршавању овакве осведочено тешке дужности, али не можемо сумњати да је у питању једна врло строга дужност. Наша обавеза да се не женимо без реалних изгледа за подизање деце заслужује, рекло би се, да на њу мотри моралист — ако се може доказати да се вођењем рачуна о тој обавези веома ефикасно спречава беда и да, кад би попуштање првом природном импулсу и женидба у пубертету били раширена појава, ни општа превага свих знаних врлина у највећем степену који се да замислити не би била довољна да избави друштво од крајње жалосног, очајног стања немаштине, глади и свих болести које то стање обично прате.

Превео са немачког
Предраг Стојовић

■

Носи се!

Живојин Павловић

□

> **Тајна је ово одлажење, које за нас је вечно немо...**
>
> Р. М. Рилке: **Искуство смрти**

На једном од својих обилажења земаљског шара, а уочи одласка у Непостојање, Слободан Перовић је, у Индији, на путу за Бомбај, имао кратак, привидно безначајан доживљај. Тај доживљај га је, попут изненадне експлозије, принудио на размишљање о трошности егоцентричних илузија наше свести на чијим темељима почива урбано-индустријска цивилизација **задовољства,** у оквиру које (декартовски) постојимо и ми.
Возећи се асфалтним друмом саграђеним у време инвазије белих освајача (када је вирус „прогреса", то јест праволинијског схватања времена, а са њиме и животног смисла, пуштао корење и у „цивилизацијама простора"), Перовић је, ограђен лименим зидовима своје конзерве на точковима посматрао брдовито пространство: њиме се, слично поплави, ваљало босоного мноштво. Срљало је кроз коров, покрај буљука светих крава, незнано зашто и недокучиво куд. Тад је уза саму ивицу друма угледао и неког косматог старца, високог преко два метра, и сазданог (ко зна кад) од костију и од жила. Сустижући га, посматрао га је како корацима од седам миља, ни споро а ни журно, граби у правцу милионског града, чијим је обрисима и сам путник био уомерен. Успорио је вожњу и кроз прозор прво проверио љубазније захвалио на понуди, али ју је одбио. На Перовићево питање зашто не жели да се вози до града, саговорник је сасвим мирно одговорио да за путовање аутомобилом **нема времена.** Затим је наставио свој одмерени ход.

Од тог часа у нашег глобтротера усељава се немир: стамени старчев однос према Брзини наговештавао је да житељ поднебља, под чијом се калотом овај сусрет збио, сасвим природно схвата безмерје у коме Постојање сија као пролазна искра, и, затим, гасне за увек. То **за увек** колевка је стрепњи бића заокупљених свешћу о себи. Што ће рећи: заокупљечих **задовољством** — тим неутољивим и мучним немирима што луче визију апокалиптичког краја Трајања.

Немирима, којих су робови **нужности** лишени: за њих нестанак представља **припадање целини.**

(Анштајново откриће за еуклидовски мозак и даље остаје застрашујућа непознаница.)

> **У ваљевском крају (Подгорина). Сељаци долазе код старог (тј. по њиховим схватањима старог, јер му нема више од 65 година) Мирка Милинковића, који је на самрти. Он седи обучен, само је леђима и главом наслоњен уза зид и по ногама се покрио ћебетом. Обријали су га и подшишали. По једно од кућне чељади увек је ту, да му се нађе, а на полици је спремна воштаница која сваког трена може затребати. Он прима људе мирно и на питање: како си? одговара:**
>
> **— Ево, заокружујем.**
>
> **Али то каже без жалбе и без вајкања, а сељаци се не труде да га разувере ни да га теше.**
>
> **Тај ће умрети за сат-два.**
>
> И. Андрић: **Црна свеска**

Ево илустрације за идеју да се суочавање припадника „цивилизација простора" (цивилизација номада, ловаца, ратара) са Ишчезнућем — сопственим, наравно, јер оно једино за индивидуу има суштаствени **значај** самом чињеницом да у њему престаје значај било чега, па и самог Ишчезнућа — не одвија у паници свести, нити у грчу нагона, већ у складу са Природом и њеним законима.

Међутим, припаднину „цивилизације времена" (цивилизације задовољства и обиља) — честици „прогреса", новену

који смисао не налази у „заокруживању“ (то јест складу), већ у „побеђивању“ (то јест покрету), њему, који се разапиње и распада између жеља и могућности, растрансти и немоћи, индивидуализма и колективности, благостања и трошности, нагона и свести, креације и Природе, ништавила и Бога, том Сизифу који дејствује заокупљен бесмислом како акције (којом је подјармљен), тако и резултатом акције (који је у крајњој консеннвенцији ништаван), Андрићева анегдота не може служити ни за утеху. У најбољем случају — она је само изазивач носталгичних вапаја за изгубљеном чедношћу.

Али — запитајмо се — да ли се одиста ради о чедности? Није ли тај старац, житель овог поднебља, та испошћена и већ усахла дртина, која за собом оставља пород саопштавајући му, као последњи свој исказ за живота прелепу параболу: да „заокружује“ — није ли том припаднику древне „цивилизације простора“, чији су преци орали, копали, сејали и ратовали, а њихови преци ловили и ратовали, а преци њихових предака скитали се, множили, убијали или бивали убијани; није ли усред тог свог (по схватању припадника „брзе“ цивилизације, „цивилизације времена“) све самим **врлинама** испуњеног трајања, бар једанпут жени, брату, детету, суседу, или непријатељу, или Богу — пљуснуо у лице псовку: НОСИ СЕ У ПИЧКУ МАТЕРИНУ! и тако, не размишљајући, хтео, као и било који други припадник народа — у коме наведена псовка улази у ред најчешћих и најраспрострањенијих — да оног, коме је, у гневу, и неком свом, дубоком, **разорном**, незадовољству обраћа, сучели с мајчином утробом као апокалиптичним тријумфом **потпуног Несклада?** Зар наведена псовка не прижељкује освету, али не кроз одлазак оног коме је намењена у непостојање (чему све тежи као револуционарном тренутку преображаја материје у сасвим нов, неизвестан и недокучив вид енергије), него кроз **повратак** у тек нада ли старац иде куд и он, а онда га љубазно позвао у кола. Старац је још пуштено Непостојање.

Напуштено рођењем.

Значи: у имплозију.

У **црну рупу** наших микрокосмоса.

Но, за разлику од народа (то јест вулгарног света чије су споне са тековинама „примитивних“, „цивилизација простора“, и даље јаке, јер им још увек припада, или је из њих искорачио тек једном ногом, па псовку и даље упражњава без зазора), грађанин — **осећајући** мембраном хистеричног бића дубинску разорност псовне поетичности — од псовке се штити (као од неизвесности и непогоде), и брани (забранама и стидом). Прогања је. Прећуткује. И понаша као да је нема. Иако је и сам — свестан сопственог ништавила (од којег се заклања безбројем шарених лажа) — загледан у амбис из чијег је безмерја тек изронио. Мучен тајном од куда је дошао. И куд одлази. А сламан страхом да оно, што је створио — та опчињавајућа **цивилизација задовољстава** — може, попут Атлантиде, ишчезнути за увек.

Отуд наше безумно зурење у пичку као у провалију без дна. Егзистенцијални страх од уласка у слузни ходник из којег смо, као из космоса, доспели у Постојање. Отуд зебња од Апокалипсе — смака света; то јест од коначног понирања у бездан ВУЛВЕ, у космичку **црну јаму** свега што **постоји.** Стога се Дух „цивилизација времена“, презревши псовку, као сомнамбул креће по концу разапетом између две битне тековине Обиља: **порнографије** и **science fiction.** Наднесен над црну непознаницу, у коју ће се кад-тад стрмоглавити као у Океан.

За оне, чије **трајање** протиче у знаку Сунца Које Излази — то је СКЛАД.

За оне, чије се **стварање** одвија у знаку Сунца Које Залази — то је НИШТАВИЛО.

На једној великој пољани у подножју северног Кавказа, у близини места Зеленчукскаја,

налази се радио-телескоп Академије наука СССР, скраћено РАТАН—600.

Реч је о 895 алуминијумских „штитова", високих 7,4 а широких 2 метра, поређаних у круг чији је пречник 600 метара, а обим 2 километра.

Сваки од ових штитова је самостални радиотелескоп са својим електромотором који га ставља у положај, а по потреби га и покреће, зависно од тога да ли треба да образује круг, елипсу или параболу. Јер није свеједно где се налази тражени извор зрачења — да ли у зениту, ниже од њега, или изнад хоризонта.

Уз то, сваки „штит" има уређаје који му омогућују да ради без престанка и без обзира на временске услове.

Ове особине РАТАНА—600 омогућују му да истовремено може да испитује блиска и удаљена небеска тела, гасовито средиште наше галаксије, све остале галактичне системе, и квазаре, размештене негде на рубу универзума.

Најзад, РАТАН—600 је повезан са шестметарским оптичким телескопом, који је од њега удаљен само 40 километара. Тако ова два џина, сваки на свој начин али заједно, посматрају тела или појаве у свемиру.

Само за последње четири године, РАТАН—600 је добио и решио око 10.000 задатака везаних за све могуће појаве у Сунчевом систему, Млечном путу, удаљеним галаксијама и међу квазарима, далеко од нас и до десет милијарди светлосних година.

На основу досадашњих испитивања, многи астро-физичари су веровали да је у средишту наше галаксије нека суперзвезда од милион Сунчевих маса или „црна рупа" од 100 милиона Сунчевих маса.

Да је ово којим случајем тачно, постојала би велика могућност да се наш „звездани град" — Млечни пут — претвори у радио-галактину, чије би зрачење уништило и нашу цивилизацију.

Помоћу осетљивих инструмената РАТАНА—600 утврђено је да се центар наше галаксије састоји од старих звезда, а засад непознато тело у самом средишту центра има масу од „само" хиљаду Сунца. То није довољно да се Млечни пут претвори у радио галаксију.

Другим речима, смак света неће настати из „свемирских разлога".

А што се тиче самог РАТАНА—600, који се непрестано усавршава, помоћу њега завирило се знатно даље и дубље у бесконачност космоса.

Федор Шешун:
Ослушкивање свемира

Залуд глас разума: стрепња ће поново, по ко зна који пут, створити слику Пропасти. И свеједно је како ће изгледати. И којим ће именом бити крштена.

Апокалипса?

Страшни Суд?

„Црна јама" или Пична материна?...

Ти не волиш жене? пита га Faye.

Хтео би нешто да јој одговори, али не зна шта.

Млада си, најзад изусти.

Faye се насмеје и покаже му зубе.

Имам пуно искуства, каже.

Колико... имаш година?

Опет излази из фокуса . . . треба зауставити овај филм, готово је с тим, опроштено ми је . . .
Тринаест, каже она.
Бестидно рашири ноге док се сапуња, полако то ради, нигде не жури, цео живот је пред њом, колико сапуна, колико . . .
И муфић уђе у кадар, опет. Прво мутно, нејасно, из делића, као ембрион, лепљив и жућкаст, маса без боје и облика, парамецијум посматран кроз микроскоп, телашце које плива кроз вакуум и све упија у себе . . . онда почиње да расте, ипак ту постоји један одређени облик, нешто налик на две спојене усне, једна дупља препуна беличасте слузи и . . . то нараста и нараста, он то не може да контролише, филм му се отео и снима сам себе. Види како њена вагина нараста до невероватних размера, шупљина у тамној шуми, као мрачна пећина која упија све у себе и никога не пушта напоље, шупљина има прво 30 па онда 300 година и то више нико не може да заустави . . . од архетипа до катаклизме, она нараста у један циновски сунђерасти орган са зидовима од лепљиве масе, 3.000 година, све је уткано у ову грандиозну шупљину, сваки мушкарац света је дао свој прилог, искуства су утиснута на зидовима . . .

М. Оклопчић: **Ca. blues**

Трефин

Милан Оклопџић

Долазим на оглас, рекла је.
Била је мала и мршава, проређене косе и доста је разумљиво говорила. Панталоне и менсичка кошуља преко.
Касно је, рекао сам.
Има већ доста сати? упитала је.
Продао сам ауто, рекао сам.
Било је скоро десет увече и нервирали су ме изненадни посетиоци који долазе узалуд.
За колико? инсистирала је.
Питала ме је доста заинтересовано. Волео сам људе које з а и с т а интересује одговор на одређено питање. Онда они стоје испред мене, зеница нешто раширених, скупљених уста и прекрштених руку. Она је хтела да зна за колико је отишао један прастари доџ дарт, кабриолет, коме је систем кочница давно отишао у курац. Неповратно. Хтео сам да јој одговорим, али сам уместо тога рекао нешто друго.
Уђите.
Ушла је у стан исто тако упитног погледа.
Тај ауто је био ђубре, рекао сам.
Ђубре, поновила је.
Ђубре, и зато сам га дао стварно јефтино.
Јефтино ђубре, рекла је.
Погледала је по дневној соби и угледала укључен ТВ.
ТВ, рекла је.
Није на продају, надовезао сам се. Стоји ту без везе.
Молим вас да га искључите, рекла је. Није била нељубазна. Напротив, рекла је то мирним гласом. Помислио сам да је желела да поразговарамо на миру. ТВ је одвлачио пажњу и трошио струју. Угасио сам га.
Хвала, рекла је.
Како се зовеш?
Није ме погледала. Прелазила је погледом преко полица и фотеља, преко стола и грамофона, преко слика на зидовима и саксија са цвећем. Било ми је криво што сам искључио ТВ.
Сејди, рекла је.
Сејди? био сам запањен. Први пут чујем за то име.

Одакле долази, од тужног?

Немам појма, рекла је. Никад нисам размишљала о томе.

Чиме да те понудим, Сејди?

Ништа није хтела. То није ни морала да каже. Тако је изгледала. Изгледала је као да неће ништа. Све преко тога је било сувишно. Изгледала је као да не зна зашто је вечерас овде.

Стварно си хтела да купиш ауто?

Климала је главом.

Старудија. Само би имала неприлике с њим. Кочнице су биле отишле у курац. Систем је цурео и мора стално да се долива течност.

У курац? рекла је.

Било ми је криво што псујем пред њом. Нисмо се познавали и вероватно јој је требало доста времена да се привикне на моје зезање. Није изгледала уплашено и збуњено. Напротив, чинило се да зна шта хоће, али то што хоће није јој унапред доносило никакву промену.

Ауто није могао да се заустави. Било би ми жао да сам ти га продао.

Хтела сам баш такав, рекла је.

Нисам знао да ли се зеза. Било је на хиљаде сличних. Више се није производио, наравно, али то није значило да га бар десетак хиљада власника није продавало тих дана. Био је ружан, искрено. Нешто између великог и малог, осам цилиндара додуше, али у безличној лименој кутији, без карактеристичног профила. Глуп ауто.

Има их још, рекао сам. Могу да ти помогнем да нађеш други.

Хтела сам баш тај, рекла је.

Зашто?

Зато што си га лепо описао у огласу.

Могуће је да се зезала, али се лепо зезала. Нисам хтео ништа да јој пребацујем. Допао јој се оглас, на пример. Треба веровати таквим стварима. Има људи који редовно прате мале огласе. Можда је то боље него читати књиге. Из огласа је неко могао да сазна нешто о мени и аутомобилу, из литературе — ништа. Треба веровати у то. Остати хладан пред њом и веровати у огласе.

Био ми је драг тај ауто, рекао сам.

Делујеш тако, дефинитивно је прешла на ти.

Како?

Као да су ти аутомобили драги.

Мора да сам јој изгледао као матори перверзњак који најинтимнији однос успоставља искључиво са аутомобилима.

Седи, рекао сам.

Села је на фотељу и скинула малу торбицу с рамена.

Чиме да те понудим? упитала је.

Ти мене? зачудио сам се. Зависи шта нудиш.

Не сери, рекла је. Знаш зашто сам овде.

Изгледала је доста одлучно, зато сам веровао да се не зеза. Знао сам и да је куповина аута преко огласа изговор за улазак у стан. Али нисам знао зашто баш код мене и зашто вечерас.

Не знам зашто си овде, рекао сам.

Отворила је торбицу и почела да претура по њој.

Интерпланетарна мисија, рекла је.

Хеј, Сејди! насмејао сам се, да ти ниси напушена каквим случајем? Да ниси једна од оних . . .

Не сери, рекла је. Овде сам да ти помогнем, а не да слушам твоје издркане говоре. Продао си ауто и то ме радује. Али, то неће ништа помоћи мојој мисији. Задатак обављам до краја. Само тако могу да ти стварно помогнем.

Нисам знао о чему говори. Нисам осећао страх, далеко од тога, био сам се искључио из озбиљнијих мисаоних токова и требало ми је времена да се привикнем на њен начин.

У чему ми помажеш?

Извадила је мараму из ташне у којој је било нешто умотано.

Исправљам ствари.

Могао сам да наставим да разговарам с њом, могао сам да је избацим из стана. Могао сам доста тога да урадим. Дошла је на оглас за ауто, ево је где отвара своју ташну и оданде вади револвер. Знао сам да је једна од без-

број калифорнијских луда, али је требало ићи до краја. Сâм сам је позвао унутра. Нико од мене није то тражио. Зашто сам то урадио? Грозна је риба. Мала и мршава, проређене косе, то сам већ рекао.

Имаш ли мало вате? упитала је.

Вате?

Отишао сам до купатила и пронашао један замотуљак. Тек онда сам је упитао:

За који мој ти треба вата?

Седи на столицу, рекла је, и не мрдај. Реци ми шта ти је остало, сем аутомобила?

Ауто сам продао, рекао сам.

Шта још имаш у кући? Набрајај полако...

Имам телевизор. Три телефона. Стерео комплет. Један транзистор. Имам часописе. Тоне часописа.

Тешко оптерећење медијем, рекла је. Има ту доста посла за мене.

Одмотала је мараму и из ње је испао трефин.

Одакле ти то? упитао сам.

Не питај ме глупости. Нудим ти избављење. Колико емисија дневно гледаш на ТВ?

Три, рекао сам. Можда четири.

Часописи?

Прочитам један дновно. Неки пут два. Викендом два.

Од музике? Шта слушаш од музике?

Џез, рекао оам. Углавном. И рок, некипут.

Колико?

Један сат дневно.

Не рачунајући радио?

Не. Радио ми свира само у позадини.

Колико реклама?

Нисам бројао. Можда три стотине дневно.

Добро је, рекла је. Имаш сасвим солидно оптерећење.

Пустићу да ти све то изађе напоље.

Напоље?

Пустити дух да изађе напоље, то је грчка верзија овога.

Код тебе није дух. Оптерећен си медијем. Исувише уметнина са потписом. Излазиш ван тога. Ухватићеш космичку енергију највишег квалитета. Јеси ли спреман за то?

Одакле ти трефин? упитао сам.

Ставила ми је парчиће вате у уши.

Отвориђу ти треће око. Доста њих га има још од рођења. Али, не овде. У Кини, свакако. Ниједна трепанажа није никад извршена у Кини, то ниси знао? Становници Лојалних острва раде ово парчићима стакла, заоштреним шкољкама и ајкулиним зубима. Онда стварно доживиш промену... када то траје сатима. Имају мужјаке и женке. Овај је комбинован. Јеси ли спреман?

Јесам, рекао сам. То мора да је болно.

Сери, рекла је. Добре ствари су шокантне. Смрт је чиста сензација, зар ниси то знао?

Седео сам прикован на столици. Отворила је ормарић са пићем и одакде извадила једну боцу. Размакла ми је косу на темену и поквасила са мало брендија.

Нема више Его путовања. Заборави та говна. Нема ТВ радијације. Готово је с тим. Прелазиш на неоткривена поља.

Поставила је трефин у неутралну позицију.

Исправићу ти механизам и ништа више. Враћам те на галактични метаболизам. Мозак се истрошио, као цев у телевизору. Изгубио си церебрални срчани удар. Измучио си неуроне. Изгубио си церебралне пулсације.

Притиснула је трефин на потиљак свом снагом.

А ако не успе? једва сам изговорио.

Изнад, рекла је, изнад тога! Престани с тим себичним его трипом! Отвори се према космосу. Осећаш ли нешто?

Не боли ме, рекао сам.

ТО ЈЕ ТО! Ступи у контакт с Мајама. Имаш астрално тело. Лак си као перце. Отвори се скроз. Ускоро ћеш полетети.

Извукла је трефин и из зуба извадила парче лобање. Видео сам крв на њеним рукама. Крв је шибала свуда около по соби, али нисам осећао бол. Било је топло.

Добро се осећам, рекао сам.

Поново је притиснула трефин и окренула га.

Мењају ти спектралне линије! Целокупна цивилизација Ацтека је прошла кроз трепанажу. Морали су. Гравитација није била у реду! ОТВОРИ СЕ САД! МЕЊАЈУ ТИ ЦЕЛОКУПАН ЕЛЕКТРОМАГНЕТНИ СПЕКТАР! Телепатони те смрзавају, је л' тако? Мењаш поље. ПЕДЕСЕТ СЕДАМ ХИЉАДА ГАУСА! ШТА ЈЕ САД? Улазиш у Тотални Агрегат Менталних Флуида! Зар не осећаш како те прихватају? НЕ ФИЛТРИРАЈ ЊИХОВЕ ПУЛСАЦИЈЕ! ОТВОРИ СЕ ПРЕМА СВЕМУ. Поље је отворено! Само се укључи. Постоји слободно место за прикључак! Ослободи се свега! ИЗНАД . . . ИЗНАД! Готово је с овом цивилизацијом! Немаш појма шта је неутронска бомба . . . нема телевизора . . . готово је с генетичним и лингвистичним гулашом . . . коме си хтео да продаш ауто? . . . неком парализованом хедонисти? . . . неком медицинском дегенерику? . . . готово је с тим . . . ПРИХВАТАШ ЛИ ПРАВЕ ИМПУЛСЕ? Добијаш ли мало ESP протеина? Изоштри импулсе с мало статичног секса. Не допусти да ти крв одлази у курац! Твој мозак има ерекцију. ЗАР НЕ СХВАТАШ? Морају да те пребаце у њихово поље. Осећају твоје импулсе. ОТВОРИ ОЧИ! ВИДИШ ИХ? ПРИХВАТАЈУ ТЕ? Реци ми шта ти говоре. РЕЦИ МИ ШТА КАЖУ! ПРИХВАТАЈУ ТЕ? ШТА КААААААЖУ! ! ! ? ? ?

Насмејао сам се. Био сам лак као перце. Ухватио сам је за руку и рекао:

Шта ћемо радити када свет пропадне?

Вилијам Абрамчин

Социјалне, економске, политичке и правне теорије без сумње доживљавају своју кокоћ. По њиховим застарелим рецептима људски односи више се не могу уређивати. И више од тога — постало је некако бесмислено да се било какав нови подстицај, нови план за преуређење друштвених односа, од њих уопште очекује.

Социјална кретања кроз историју очигледно су не само изван домена људског управљања, већ и изван моћи човековог схватања законитости по којима се одигравају. У том погледу свака тврдња да су те законитости откривене и да је ова или она група, каста или класа постала „субјект историје", то јест свесна онога што јој се догађа, наивна је и затвара даље путеве људске мисли, боље речено, у функцији је самообмане, а њен циљ је да ублажи сусрет јединке са тамним и злокобним непознатим. Вероватно је да друштво „тоталне слободе", чије остварење прижељкују сви социјални покрети, чак и они који се наизглед залажу за ред, рад и мир — јер да би спровели своју диктатуру и контролу итекако им је неопходна моћ баш те „тоталне слободе", вероватно је, кажем, дакле, да би се потпуно „ослобођено" друштво у бити усагласило са космичким ритмом и сигурно би, као што је то Маркс и претпостављао, укинуло рад као фундаментални облик робовања, пре свега сопственој телесности која има захтеве одржања: тело хоће да једе, да се обуче итд. Извесна последица укидања рада била би и укидање слободе.

Исто као и социјалних, а можда и још очигледније, гуши нас данас немоћ економских теорија. Налазимо се пред енергетском катастрофом и од ње нас дели свега неколико деценија. А може ли један економиста да открије нов извор енергије, њен нови облик? Наравно да не може. Економија, према томе, није самостална наука и зависи од фундаменталних истраживања у физици и технологији. Као таква, она је у једначини света зависно променљива. Ту је и сав Марксов економски идеализам, и корекло депресије савремених западних економиста који увиђају другоразредност своје делатности. У очајању они су спремни да предлажу ратове, баш као што су некад класици марксизма предложили револуцију као друштвени излаз из економског безизлаза. Поред пролетерске, и француска буржоаска револуција била је капија друштвеног одушка за масовно незадовољство нагомилано захваљујући дисфункцији економије. Али данас је стање у том смислу квалитативно другачије. Људи више нису спремни да ћорсокак економске мисли разрешавају хуманистички, то јест међусобним истребљењем, већ траже виши ниво научне спознаје (тежња да се контролише фузија, усавршавање технологије за космичка путовања, парапсихологија итд.) и освешћују своје место у бескрају, у природи, у простору и времену.

Што се политике пак тиче, она показује двоструку немоћ — немоћ својих утопија да остваре друштво среће и благостања и немоћ политичког прагматизма да одговори на дубља „људска" питања која превазилазе самог човека и његов зна-

чај у природи. Стога су домети утопијске политике одликују се прихватањем de facto обичајног љем и усмеравањем тог свакодневља у жељеном идеалном правцу, а домашаји тзв. „реалне" политике одликују се прихватањем de facto обичајног права датих људских заједница, њиховим озакоњењем и одбраном од промене. Увек су, наравно, у питању искључиво сеоске или градске заједнице, јер други тип широко применљивих заједница у историји још није настао. Од овога се изузимају монашки редови и нека тајна друштва која у основи имају антиполитички карактер, јер не теже омасовљењу на уштрб квалитета свог рада, него знањâ преносе на узак круг, „за ту ствар" такорећи рођених следбеника, које веома пажљиво одабирају. Усуђујем се да додам да их та ексклузивност чува од моралне деградације и обесмишљења, које јавност несумњиво подразумева.

Нова сазнања онемогућавају политику да се развија у правцу изградње смисла и вредности живота. Емоционална основа народа која је до сада увек поуздано принуђавала већину појединаца да прихвате савремено жртвовање као залог будућем ослобођењу, исцрпљује се свешћу о томе да Човек није људоки производ, па из тог разлога и не може своје друштво коначно да уреди по сопственим законима тако да они потпуно одговарају космичким. Чини ми се да то уклапање у космос освешћивањем последње основе постојања, човек погрешно назива „ослобођење". Пре је у питању изједначавање слободне воље појединца и ропства колективу (у много чему и архетипском колективном духу), тако да, поставши слободан, човек уједно одбаци слободу као незајажљиви захтев једне ниже свести. Ово ослобађање од представа о слободи одиграће се паралелно са напуштањем рада као јединог начина производње. (У почетку, како буде напредовало по степенима свести, човечанство ће напустити људски рад, а потом и машински . . .) И анархо-монархист Салвадор Дали једном је у интервјуу напомемуо да је политика само епизода у људској историји и да ће у току ње ишчезнути.

Заиста, политички савремено друштво не може решавати више ништа, или скоро ништа. А оно, по Томасу Ману, идеално, грађанско, умерено отворено и омирено друштво, ипак се, и упркос својој перфекцији, у напону може одржавати само одређеним новитетима. Стога, у страху од варвара, грађанин и сам у извесној мери постаје варварин. Но, већ је доста о политици . . .

Правне норме и теорије регулишу живот политичких заједница, или теже да га регулишу. Али, да ли је могуће право које никада не би било прекршено и које не би ни ломило појединца, ни ограничавало друштво? Боље: је ли могуће право као прописивање слободе, а не њено сужавање? И још: да ли је могуће објективно право, тј. оно чији би пропис о слободи санкционисао укупне и реалне друштвене односе тако да призна сво догађање? Вероватно да овај захтев за анархо-правном теоријом не би било могуће испунити већ и због самог карактера слободе која је увек негативна (ослобођење од нечега). Позитивна слобода немогућа је, па је због тога немогућа и анархистичка правна теорија; с друге стране, спознавање друштвених закона омогућило би стварање тако савршене правне теорије у којој би улогу „тоталне слободе" у ствари преузела „спозната нужност". Актуелно, правне теорије сударају се са архетипом слободе и ту настаје збрка из које се, за сада, не назире излаз. *Могуће је такође* претпоставити да вокација права и није да изрази битне људске слободе, већ само да санкционише оно што људи осећају као негативно и непријатно, али у том случају морали би се сложити са тим да било која правна теорија није ништа друго до у суштини теоријски израз насиља. Међутим, то ипак није тако просто, и писац ових редова склон је да верује да је и право само једна епизода и да ће ишчезнути заједно са политиком, радом и утопијама, када Свест о Времену буде начинила Велики Корак.

Кривац за апокалиптично стање у друштвеним наукама и делатностима пре свих је философија која је, скренувши да се бави друштвеном проблематиком, напустила Истину. Предмет философије свакако је оно „исто" у природи и човеку, а не оно „хумано" што га наизглед разликује од околине. Претерано бављење друштвеним питањима своди данас философију на заузимање овоземаљских моралних ставова, и зато улогу философије све више преузима модерна теоријска физика, о чему ће касније бити више речи. Ово губљење достојанства фолософије догађа се из два разлога: први је тај што она иде у корак са проблемима које поставља развитак експерименталних наука, па и сам живот (екстрасензорна перцепција), а други што се површно проучавају стари списи и стога не откривају њихове тајне, што се у њима већ дата или назначена решења не тумаче на нов начин. На пример, Еуклид је изграђујући свој систем геометрије уједно дао и једини могући психички модел простора: преко линије и тачке. До сада, иако је прошло више од две хиљаде година, није пронађен ниједан други. Он вероватно ни у шали не би могао да буде измишљен, јер је овај Еуклидов једини реалан. Дискусија је вођена само о томе може ли права линија у бескрај бити права, што је ипак бесмислица, драги мој Бољаји, драги мој Римане, и најдражи Лобачевски . . .

Положај религије у нашем свету такође је веома тежак. Уместо ка Богу, религија се окренула ка народу и сходно томе попримила фолклорно-политички карактер, чиме се прасмисао црквене организације мења у корист световне компоненте. Бављење социјалним кретањима, па чак и учешће у њима, подједнако је уништило Бога у религији, као и питања Апсолутне истине, Суштине света, и Вечних вредности у философији. Промена у правцу фундаменталне проблематике мора да буде хитна, коренита и свеобухватна, да би Нога Човека крочила на Први Степеник, крочила из Царства Мрака у Царство Светлости.

Свет пропада све дубље у бесмисао само због људске онаније. Људи се већ дуже баве сами собом, уместо да схвате своју укљученост у све.

„Свака проста супстанција" — каже Лајбниц — „има везе које изражавају све друге, и према томе је вечито живо огледало васионе."

Изгледа да је улога философије на измаку свог историјског времена; она је одиграла своју игру и постала непотребна. Ново доба ослониће се у бити на теологију, математику и физику: теологија — бивање у Богу (с оне стране чула, простора и времена), математика — прецизан и директан израз Духа, и физика — остварење математике, тј. остварење Духа. Свет је, баш као што рече Хегел, „релативни самоизраз апсолута".

Није теологија негативна теодицеја, тј. наука о Богу није језично порицање Његове суштинске свемоћи, већ обрнуто, теодицеја је негативна теологија. Говор о Богу не уводи нас у право сазнање Његове Узвишености над Постојећим, Његове општепрожимајуће свеприсутности, Његове Свемоћи без Силе. Говор о Богу није наука о Богу. Теолошки смисао не може се пренети речима, али је чин богобојажљивог обраћања свечано потсећање на свету дужност космо-човека — пребивање у центру свог бића и, самим тим, и у центру целог Света.

1. **Ђаво и Бог**

Дуго сам размишљао ко је, или још боље, шта је Ђаво и у чему је његова снага и суштина. Питање је утолико теже што се Ђаво вешто скрива иза обећавања коначног уласка у бескрајно блаженство, вечног живота и непресушне младости. Но, он их не дарује и у томе је његова ђавоља природа, његова превара. Ако претпоставимо један редослед космичких феномена, по реду од простих ка сложенијим, и то: време као континуум, простор као дисконтинуум, materia prima (фотон), елементарне честице, атоми, молекули и сложенији тешки системи (сунца, планете итд.), онда у овом редоследу Ђавола можемо лоцирати на другом нивоу, тј. нивоу простора, на коме и почиње **промена.** И ево, долазимо и нехотице до лепе **дефиниције** Ђавола — он је промена. Сходно томе, Ђаволово делање јесте мењање. И мој драги духовни пријатељ Ајнштајн, домишљајући време на нивоу простора, дошао је само до стално промењљивог времена, тзв. релативног, и даље више није могао да продире. Простор га беше фасцинирао, а промена свега обузела. Није му било дато да сазна дубље од дискретума, да сазна континуум.

Ипак, Континуум није Бог, он је само Време. Божја егзистенција изван је и континуума, она је простија од саме суштине, простија од чистог садржаја. (Континуум је чист садржај, он нема форму, нити границу). А ми смо још увек на нивоу индивидуалног, дискретног, мислимо у поделама и дистинкција нам је основ сваке мисаоне операције.

Апокалипсе, ако је има, има је само на равни промене, тј. на равни чула и емоција. А тамо дубље од промене, или како се лепо једном изразио Енрико Јосиф, „дубље од демона", почива **време-нула-тачка-прост идентитет-континуум,** „нешто" истоветно „ничем", пунопразно Биће у коме је неегзистирање релативно, а егзистирање апсолутно. Апокалиптична слика света заснована је искључиво на простору, индивидуалним разликама и њиховој дијалектици.

Дихотомија коју било који индивидуум у себи носи јесте дихотомија форме и садржаја и то тај индивидуум чини пропадљивим у строго формалном смислу промене комбинације. Али не заборавимо да комбинација није ништа друго до ред просторних елемената (материје) и да он у континууму нема никакав значај, јер су елементи неодредљиви, будући да је континуум непрекидан.

За Човека се поставља само једно важно питање: како доспети у континуум, да би се могло и мислити на спознање Бога, на бивање у Њему?

Пре него што се одговори на ово питање у целости, морамо објаснити бар три ствари: самоћу или припрему, ослобођење од тела (смрт), и другу смрт човека — то је онда када душа губи индивидуалност.

Самоћа је одрицање од свега што обузима душу измучену животом, било да су у питању спољне сензације или унутрашње слике спољашњих збивања. Сведена тек на биолошки и физички енергетски спој са материјом, душа је спремна за узлет из тела.

Долази прва смрт. (Овај процес, посмртно тумарање душе и њено евентуално поновно рођење, може се изванредно студирати у **Тибетанској књизи мртвих,** па се стога на томе овде не задржавамо).

Друга смрт јесте губљење индивидуалних карактеристика одређене душе. Тек после ње може се рећи да је човек мртав. Друга смрт изједначена је са распадом елемената душевне слике и њеним утапањем у континуум.

Појам пропасти повезан је само са праом, тј. обичном смрћу, и многи знаци чуде се зашто је Откровење Јована Богослова уопште стављено у свету књигу **Библију,** када прориче само материјална збивања, дакле, претежно телесне, чулне и емоционалне катастрофе. Прорицање промене комбинација извесно је за човека, јер је он роб релативног времена, и у том погледу о Апокалипси не може бити спора. Али не треба смести с ума, исто тако, да се 2000. године завршава први круг знања, такозвани морални, и почиње нови, који ће захтевати **Нову Библију.** Из друштвеног прелазимо у Научно, из просторног у временско, из незнања у знање, из периода робовања променама у период владања над њима.

2. **Пропаст и Време**

У нашем свету постоје два времена: апсолутно и релативно. Апсолутно је непромењљиво и скупљено у тачку, а релативно је везано за простор и оно делује као покретач промене. Релативно време јесте тај апокалиптички услов, тј. начин распадања и преуобличавања живе и мртве материје, и он се, кад је о материјалном реч, не

може избећи. Зато је пропаст фатумска. Али, исто тако, мора се водити рачуна о релативном карактеру релативног времена, о његовој привидности. Борба за превазилажење привида, за његово укидање освешћивањем човековог положаја у космосу, претрпела је, као што смо утврдили на почетку, два велика ударца која су човечанство, неспремно за прихватање будућности, гурнула даље кроз релативно време: прво, била је то апокалипса надчовека, и друго, апокалипса свечовека. Обе ове идеје, настале у чисто социјалним оквирима, нису издржале притисак свести природословних наука које се боре за уједињење свих закона космоса у један једини, природни свезакон.

Подлегање неумитној пропасти не поставља се данас само оштро, него пре свега у облику моћи изнедравања довољно чврстог ослонца духа што би могао преживети страву што су је свесрдно припремили лажни пророци. Ако та моћ закаже, сви одосмо под вечни лед. А управо је корона те моћи пробијена следећим ужасом: човек је привремено апсолутизовао своју улогу, умислио се и доделио себи значај који засигурно не може имати. Погледајмо начас како се на то гледа у Светој Гори.

„Отац Енох је учио из светогорског предања да се слобода стиче ‚везивањем' себе. Што се више ко телесно и душевно обуздава, утолико има већу слободу духа, утолико и правилније о свему расуђује. (...)

Прошло је неко време, па се опет сретосмо. На моје питање зашто је ишао у Хиландар, он повишеним гласом избаци: ‚Кад калуђери лажу, близу је крај'. Онда ми исприча како му је један од монаха рекао да се лоза Светог Симеона у Хиландару осушила. А ти знаш шта то значи када нестане Иверске иконе, кад опусти Посница Светог Саве, и кад се осуши лоза Светог Симеона. Сви Светогорци знају, кад се то деси, да је ту крај Свете Горе. И ја одмах кренух у Хиландар (шест сати хода), нисам хтео никога да питам, већ да се сам уверим. Кад тамо, а лоза, слава Богу, зелена и пуна грожђа. А онај...

— Ма, оче Енох, није те он преварио, него је тако од другог чуо па ти само тако пренео.

— Како то може!? Требало је да иде на лице места. Лоза Светог Симеона да се осуши! Зна ли он шта то значи? Богородица тад напушта Свету Гору — каже предање. А кад она оде, ко ће да се спасе?! Па опет:

— Кад калуђери почну... и узмицаше према Светој Тројици.

Отац Енох је био радикалан у свему. И за најмањи морални преступ, осећао се дужним да укаже.

Знао је за двојицу да су почели један посао код мене на конаку, па ме упита да ли су га свршили. Рекох да нису, али нисам могао да наведем разлог зашто. Прекинули и не долазе.

Он одмахну главом. — Калуђерска реч треба да је јача од заклетве. Али ми живимо на крају октаве (осам хиљада година од стварања света). Пророк је за све ово време рекао какво ће да буде. Ја знам, калуђери су некада били земаљски анђели, а мирски људи су тад живели као калуђери. Сад се све окренуло. Данас смо ми калуђери мирски људи, а мирски су као ђаволи. *Па онда узвикну:* — Панагија, спаси нас." (Из **Хиландара**, бр. 4, година II)

У овом смислу подсетимо се још и једног званичног апокалиптичког говора, пророчанског, али додуше локално-европског карактера. Значајан је утолико што су се слутње његове оствариле на нашем тлу за непуне четири године. Реч је о новогодишњој честитки српског патријарха Варнаве својој пастви, 1937. године — цитирамо по „НИН"-у од 13. децембра 1981:

„Тачно у поноћ отвориле су се главне двери (Саборне Цркве у Београду), и на њима се појавио патријарх Варнава, у најсвечанијем своме орнату, с патријаршном круном на глави. (...) А када је отворио уста и почео да говори, то је звучало као да неноме држи посмртно слово:

— Ево свиће нам Нова година. Ја бих желео да вам је честитам. Но не знам како да вам је честитам кад видим мрачне облаке који су се наднели над нас, и не само наднели него и спустили међу нас?

Како могу рећи: Срећна вам Нова година и како ће нам она моћи бити срећна, кад нас је несрећа стегла својим канџама са свих страна?

Једна је несрећа наша у дегенерацији разума, а друга у дегенерацији морала. Интелектуална и морална дегенерација — то су два мрачна и градобитна облака, које преносимо из старе у нову годину.

Боље ћете ме разумети кад вам кажем: наши властодршци изгубили су и памет и поштење. (...)

Ја се не бојим овога што сад говорим. Ја се бојим да нисам одоцнио да ово јавим народу. Можда сам ово требао раније рећи. Бојим се одговараћу зато пред Судом Божјим. Али, све сам рачунао, као и сви савесни људи у овој земљи да ће се зло ускоро прекратити..."

Апокалиптични предзнаци могу се поделити на сасвим ограничене: оне који предсказују пропаст појединаца, породица, нација, народа, држава или континената, и на ограничене: то су они који предвиђају пропаст човечанства, планете Земље и Сунчевог система. Пропаст самога Космоса везана је за људско схватање тога шта је Космос. Стога апокалиптично провиђење има у суштини неизбрисив антропоидни печат. Последње поглавље **Библије** не означава и не значи крај Васионе као целине, него само крај једног духовног круга, свршетак једног циклуса постојања (у смислу начина, никако не у смислу суштине), јер није ли истина да је све ово што се догађало током хиљада година била само **Етика?** Из те зачаране ситуације бесконачних расправа о слободној вољи, моралности и одлукама, ми морамо изаћи, једном заувек. И изаћи ћемо. Руски свечовек Достојевског показује нам прстом у правцу бескрајне и непресушне љубави и каже: То је наша будућност! Али стоји ту ужасно дијалектично упозорење, оно које свако претеривање враћа натраг у

средину, у центар: чему љубав, ако нема мржње? Чему „општа хармонија и братска слога свих народа по Христовом јеванђелском закону", ако је разједињеност релативна, ако су разлике ствар Света прилагођен је приципу **како је горе, тако** светлошћу Знања. Вредносни систем тог Новог чула, ако је шаренило света само привид којим је обливено наше телесно обличје? Ту, на том плану, свечовек постаје мит нације (руске) и занос даровитог појединца (Достојевског).

Достојевски је проричао апокалипсу посебних интереса разних народа, нарочито европских. Зато у свом говору од 8. јуна 1880, на седници Друштва љубитеља руске књижевности, посвећеној Пушкиновој успомени, он каже: „Да, мисија руског човека је неоспорно свеевропска и свеземаљска. Постати прави Рус, постати у потпуности Рус можда, у ствари, значи (подвуците то) бити брат свим људима, бити **свечовек**, ако хоћете. (...) Правом Русу судбина Европе и судбина целог великог аријског рода лежи исто онако на души као и судбина саме Русије, као судбина своје рођене земље, зато што је, управо, судбина света и наша судбина, **и ми то нисмо добили мачем**, (Ох, како будућност често иронизира неумерене речи великих људи ...), већ снагом братског осећања и братске тежње на свеуједињењу ... Ако се удубите у нашу историју после Петрове реформе, ви ћете наћи трагове те мисли, те моје чежње, чак ако хоћете и у карактеру наших веза са европским народима, чак и у нашој државној политици. Јер шта је радила Русија у току два века на политичком пољу, ако није служила Европи можда много више него себи самој? Не мислим да се то догађало само због незнања наших политичара. О, европски народи и не знају колико су нам драги! Ја верујем да ћемо ми, тј. поколења која долазе сва без изузетка схватили, да бити прави Рус значи: желети да се измире европске противречности, и то коначно, и указати на своју руску душу као на излаз из европске туге ..." (Ф. М. Достојевски, **О уметности**).

Насупрот емоционолно набијеним визијама надчовека и свечовека лежи перспектива једног другог света, ослобођеног среће, али и несреће, равнодушног на сва збивања, али зато испуњеног светлошћу Знања. Вредносни систем тог Новог Света прилагођен је принципу **како је горе, тако је доле**, а правац његовог развоја повезује космично Просто и космично Сложено, тако да мудрост замењује владање, а познавање природних закона — енергију и рад. Прва и основна слобода Новог Доба, које се већ назире јер проживљавамо последње хропце етичког библијског века, јесте слобода од емоција, затим слобода од социјалних утопија, слобода од разних научних истина, и напокон, слобода од саме идеје слободе. Језик новог доба неће бити „обичне речи" како је то мислио западњак Витгенштајн, него ће се „обичне речи" претворити у математику, и матиматички принципи и природни бројеви биће средства споразумевања. Ова визија „научног" уместо „друштвеног" човечанства није нехумана, већ космолошки хумана, на једном вишем нивоу добра, постављена у темељ стварања свега. О томе непропадљивом темељу, који не подлеже ни промени ни смрти, желим да вам у следећем одељку проборим неколико речи из будућности.

3. Јединствена наука у служби општечовечанског препорода

Намерно, ставио сам наслов који подсећа на старе догађаје, на славу лажних осећања и збрканог разума у служби аксиолошких и социјалних покушаја. Узалудних, наравно. Али баш тај погрешни наслов допринеће јаснијем опредељивању за мир, а против „борбе за мир", за знање, а против сазнавања, за свест, а против освешћивања, једном речју за „стање", а против сваког процеса као ђаволске основе неодређеног, вечито променљивог, флуктуирајућег фаустовског сазнавања, које не може имати ни циља, ни краја, ни лаког божанског смисла. Јер живети у Богу нерасцепљен, лако је, најлакше могуће, а бивање у њему ослобађа нас стремљења на срећи од којих и потичу многе наше несреће. А једино истините науке могу нас довести до оног схватања у коме је процес сазнавања заправо постојање у заједничком источнику тела и душе. Јер у сваком од нас, свесно или несвесно, живи неугасива потреба да се здружи са околином, да чини са њом непротивречно јединство. Шпенглер је лепо приметио: „религија је тежња душе да пређе у силе околног света". Међутим, може ли се то без стварања јединствене науке на дубљем степену објективности? Теологија, иако има потребну јединственост и свеобухватност, сувише је фолклорна и њен језик је симболичан, није директно операбилан.

Шта је, поново питамо, то на шта би се у разгранатом људском знању са сигурношћу могли ослонити у свом настојању да разјаснимо и изразимо последњу основу овог света? Одговор се сам намеће: то су природне науке. Мисли се управо на Физику која проучава општи састав материје, дакле најближа је да себи постави суштинска питања о простору и времену и на њих одговори експериментом.

Ајнштајн је сматрао да је најбољи критеријум провере једне теорије њена сагласност са унутрашњим осећајем. Исто тако, он је био уверен да савршена физична теорија треба да почиње сасвим јасним дефиницијама појмова чије везе исказане у облику теорема следе једна из друге, тако да су закони њихове последице. Овоме захтеву не би се дало ништа замерити. Штета је само што обе теорије релативности, исто као и сва данашња физика, почивају на изузетно мутним појмовима какви су простор и време. Но, известан задатак математике и физике, правих наука будућности, јесте да се ти основни појмови добро одреде. Без тога напора савремена наука, као ни Човек, неће начинити ни корака напред. С друге стране, објашњењем простора и времена ство-

рила би се могућност и за објашњење материје и овладавање њом. Теоријски, тај посао у ствари је образовање јединствене науке.

Важно је имати на уму да човек непрестано мора да ради и на себи да би схватио материју, јер само свесни, измењени човек може приступити тајанственим космичким вратима, иза којих је сво знање, и отворити их. Страх што се при овом поступку неминовно јавља, и који најчешће поприма облике осећања бесмисла, ништавности, немоћи итд., само је варљива замка човековог сопственог неразвијеног духа који се боји своје непрегледне дубине одакле, ако се одважи да се у њу спусти, можда никада више неће хтети да се врати.

Човеково убеђење да ће пронаћи истину мора бити право и јако баш колико и истина коју тражи. А онда, када напокон уследи откриће, када истина поствари сан трагача и он се нађе у свету који је дуго слутио, у парампарчад се крши прозирна преграда између реалности и маште и открива се јасно да је та преграда одувек била изаткана само од људских мисли. Трагач схвата: истина у којој се налази било је оно што је у облику убеђења да ће је наћи у њему све време тако неиздрживо горело, не пружајући му ни мало мира. Али исто тако, тај немир и та паклена ватра били су му неисцрпни извор снаге.

Основна људска потреба је бити свестан. Преведено на језик будућности, језик физике, то дословно значи: доспети у Време.

Ја, ето, наивно верујем да ћемо доћи у склониште, ући у затон без ватре и ветра, у залив у коме су вода-мудрост и земља-храна једини владари.

Постоји само апокалипса простора и материје. Најдубље апокалипсе, апокалипсе Времена — нема.

Мозак и бубашваба

Једна апокалиптичка веза

Небојша Игњатовић

Дуга историја неспоразума са човеком довела је црне, сјајне бубе до саме ивице отуђења. Живећи у вечном страху, оне су се исцрпле чекајући спасоносно окриље једне боље и праведније етике. Непрестано бежећи од болних фотона, оне у исти мах беже и од свега светлог што је красило и краси свет двоношца. Затечене у смрадним кухињским и подрумским ћошковима, неспособне да објасне, бивају гажене немилосрдно и са мржњом иза које се крије страх.

Алфред Брем (та и та страна):
„Велика бубашваба (Blatta orientalis)
и мала бубашваба (Blattela germanica)
су животиње сумрака.
Појављују се ноћу
и нестају са зором."

На тамној страни можданог месеца нејасно је оцртан Њен лик, и када се унутрашња и спољашња тама изједначе, Она излази из свога скровишта у потрази за храном. Она излази (из главе кроз очи) и пузи око сливника и код нужника изазивајући бес ноћних авантуриста. Моменат суочавања, под изненадним снопом лажног светла, драматичан је. У једну руку, то је гађење из дубоко скриваног страха, а у другу, очајнички покушај бекства услед метафизичког осећања кривице.

Amor fati Blattele према тами је неиздржљива колико и грешна. Ова љубав последица је устројства човекове свести.

Бубашваба се најуспешније материјализује ноћу, пред човеком, када ослаби пискави глас разума. Тада она исплива на површину мождане и земљине коре, слободна и неспутана. Преко дана је тешко видљива, покрети су јој ослабљени, а моћ умањена. Још је чуднија њена љубав према чистоћи. Батајон је још 1910. у својим радовима указао на савршено функционалан систем киселина који оклоп Blattae одржавају увек чистим и сјајним. Заменом вредности, двоножац је поистовећује са злом и прљавштином. Њен сатански лик се, међутим, из многих разлога не може уклонити са лица земље нити гажењем, нити хемијским ратом који је у току. Чин гажења испуњава двоношца гнусобом која одјекује још дуго по абдоминалном простору после извршења казне.

То гађење церебралног је порекла.

Једна је Blattela germanica, а друга Blatta orientalis. Иза ових назива крију се две противречне процедуре размишљања.

Blattela germanica је велики црни тумор који је настао као последица немачког размишљања. У **Критици чистог ума**, на пример, свесно је изостављено темељно питање: „Како су могуће синтетичке бубашвабе a priori?" (Сасвим је извесно да је Макс Шелер алудирао на то када је Кантову етику назвао врстом подофицирског морала, јер чин гажења бубашваба је првенствено етички проблем.)

Хегелова историјска кривица можда је понајбољи пример колика је снага Blattelae germanicae. Суманута вера у моћ светског духа и модерни оптимизам који се из тога развио јасни су симптоми менталне еуфорије. Овај наивни, модерни оптимизам кулминира у Марксовим месијанским пророчанствима и есхатолошким шпекулацијама. Марксистичко свођење новековог живота на економски бихевиоризам одузело је животу сваку draž.

J. Г. Фихте је за време свог службовања у Ерлангену становао у великој старој згради препуној црних буба. У ноћним часовима, оне су излазиле из својих тамних углова и гамизале око радног стола за којим се велики представник класичне немачке филозофије губио у својим апоријама о **Ја** и **Не-Ја.** Његов син Е. Х. Фихте довршио је генетски поремећај у окултистичком и спиритистичком занесењаштву. Ови утицаји, које признаје и званична историја филозофије, тако логично су се надовезали и на Шелингов мистицизам и лабораторијска разматрања о уметности.

Ничеов пубертетски гнев према целом свету брзо је препознатљива јасна клиничка слика неуротичне инфантилне фиксације, па је у његовом случају Blattela имала лак задатак да ово претвори у организовано лудило.

Петнаест година после Ничеове смрти, немачка бубашваба прави мале прецизне покрете на сивој маси можданог стабла Едмунда Хусерла, оснивача феноменологије. Његов дирљиви покушај да до суштине допре редукцијом садржаја свести тако је осујећен.

Свет се није довољно чудио чињеници да је тако велики број мислилаца из исте постојбине, мајкаџбине (Mutterland), био осуђен на интензивно мишљење. Теодор Адорно, Херберт Маркузе, Ернст Блох, Николај Хартман, Артур Шопенхауер, Освалд Шпенглер, Јакоб Беме, Парацелзус, Ерих Фром, Мајстер Екарт, Лајбниц, Макс Шелер, Енгелс, Гете, само су они за које знамо. Тако, целокупна грађевина немачке мисли има свој малигни одраз у лику Blattelae који је настањен у задњем делу мозга. Њено мало зло срце је она мождана шишарчица (Corpus pineale) о којој наука не зна ништа, а претпоставља било шта.

Они који следе другу оријентацију суочавају се са Blattom orientalis. (Илузија исправне менталне оријентације етимолошки је везана за реч Orient, па се већ у називу крије замка.)

□ □ □

Ђаин не сме да убије ниједно живо биће осим самога себе и то гладовањем. На тај начин, остављајући све спољне, илузорне бубашвабе недирнуте, он се жртвује оној правој која је настањена на неосветљеној страни његове месечеве мождине. Као полип, она се пружа преко сиве и беле масе и руши азијске снове о смирењу. Само апсорпција ортодоксног будистичког свештеника у нирвану представља најсмелији подухват у сфери оријенталног духа. Тај покушај избављења из животног тока, кабаста Blatta orientalis кажњава окамењивањем испосника у седећем положају и прекрштених ногу (Blatta nirvana).

Слика залеђеног, кататоничног Буде симбол је велике победе азијске бубашвабе.

Повољна клима и изузетни духовни напори учинили су Blattu orientalis већом од Blattelae germanicae. Њена сенка покрива пространства на којима се раширио и кинески будизам.

Један популарни коан гласи: „Какав је смисао Бодидарминог доласка у наше крајеве?"

Ако се подсетимо да се на јапанском бубашваба каже Кони Буди (податак добијен од Rimi Tsukahara, 2—25 — Minami — magome, ota-ku Tokyo, Japan), и да исти број слогова у све три речи (Бодидарма, Бубашваба, Кони Буди), онда ће бити јасно одакле долази Будино име и на кога се односи наведена зен питалица.

Вишегодишњи духовни напори у решавању задатих коана, као и стање свести које им следује (Blatta satori), знаци су несумњиве активности Blattae orientalis.

У погледу Махајана Будизма десила се грешка: сведоци смо срамне популаризације овог, у суштини и на изворима, езотеричног учења.

У осталим важнијим системима оријенталне мисли, зло је уткано на принципу опасне дихотомне (схизофрене) подвојености. То је најочигледније у **Упанишадама** и у **Краљевској Јоги** (Raja Joga). У оба случаја, Blatta понавља принцип као и код Фихтеових загонетки о **Ја** и **Не-Ја.** **У Упанишадама**, унутрашње психичко биће (Atman) супротставља се космичком (Brahman). Дванаест векова касније, мислилац Шанкара по истој структури гради свој бр(и)љантан филозофски систем Advaita Vedanta. Кобна игра свршава се „ослобођењем" (Blatta mokša).

Овде се морамо подсетити трагичне судбине Артура Шопенхауера коме су, према његовом признању, **Упанишаде** биле „утеха у животу, а биће то и у смрти". У његовом случају Blattela germanica и Blatta orientalis укрстиле су своја дејства.

Најзад, неколико речи о краљевском: Код Raja јогина унутрашње цепање подводи се под друге термине. И даље: Puruša и Prakrti су поларитети, а њихово надилажење води равно у Blatta samadhi.

□ □ □

Изговарајући шапатом њено латинско име Blatta, Blattela, осетићемо како се етимолошким пресликавањем то и..е претвара у **Блато.** То су муљ и каљуга феноменалног и ноуменалног света. Јер, отуђење бубашваба уједно је и отуђење човека и та шизоидна ситуација мора се разрешити у неколико наредних миленијума.

□ □ □

Blatta има свој велики страх. То је страх од окретања на леђа. Експерименти које су вршили још J. Леб и И. Делаж 1899. године, недвосмислено су показали да се бубашваба ни под којим условима (киша, снег, сунце, мраз ...) не може

сама вратити на ноге уколико се нађе преврнута на леђа. У том положају она безнадно умире. Услед тога се њен лик, који се оцртава на фронталном приказу горње стране мождaног стабла и таламуса, мора лоботомијом посувратити за 180° Тако ће Blatta умрети, а зло ће нестати, као скалпелом однето. Истовремено, и све појавие бубашвабе изгубиће моћ.

Индосумерска уметност јоге познаје многе технике дубљења на глави које изазивају осећај олакшања, јер се њима привремено паралише моћ Blattae orientalis. Такође из старине, заостале су нам разне врло индикативне технике заустављања дисања да би се Blatta угушила, док дуги постови треба да исцрплу или, ако Бог дâ, потпуно онемогуће деловање Blattae orientalis.

Спасоносна лоботомија мораће да се примењује упорно на свим људима у току бројних генерација док се не обезбеди трајно нова филогенетска ситуација. Као награду за овај крвави посао добићемо новог, срећног човека будућности.

Смак света

Пјер Версен

Идеја смака света, као тема романа, није веома стара, премда је тема Атлантиде и ишчезлих континената њен први вид, јер смак света мора одговарати ономе што се о свету зна, а ако је Атлантида потонула, самим Атлантиђанима не преостаје више ништа. Но, то смо размотрили на другом месту. Овде нас занима свет онакав какав нам је познат откако се Земља окреће и откако више није центар свемира.

Најпре морамо бити свесни да постоје катаклизме и катаклизме: извесни писци, дефинитивни вандали за које је у човеку и на Земљи све рђаво, сместа све и уништавају. Други, свештари без одређене специјалности или квалификовани поправљачи, задовољавају се мењањем појединих услова. Такви приповедају о потопима, једва избегнутим сударима планета, напрасном исушивању океанâ, пролазној затрованости Земљине атмосфере, епидемијама (проистеклим из средњевековних епидемија куге), светским и међупланетарним ратовима, наглом укидању неког природног закона или погоршању уобичајених услова живота на Земљи, и о инвазијама, крсташким ратовима, светим или мање светим ратовима, о свему што смо сами измислили као додатак ономе што нам нуди сама природа. У извесним тренуцима природа побеђује, али наша машта је неуморна и, на крају крајева, најдивљачнији су ужаси они које сами стварамо. Чим је у питању квантитет, премоћ је на човековој страни. Природа ће то надокнадити у појединостима.

На другом месту подробније разматрамо инвазије и разне ратове. Али потоп? **Валхала** (1906) Џ. Лонга је роман о свету скоро потпуно преплављеном водом. Са романом Емила Соларија, **Обновљени град** (1907), који ћемо анализирати нешто касније, присуствујемо једном красном потопу и свему што из тога происходи. Затим су на реду Марсел Ролан и **Будући потоп** (1911) и Гарет П. Сервис са **Другим потопом** (1912) где један ковчег, попут Нојевог, спасава неколико представника човечанства. Најзад, пошто не можемо да наведемо сва дела, поменимо још **Нови потоп** Ноеле Роже (1922) и **Адам, Ева и комп.** Андреа Ригоа (1947).

Насупрот овоме, до изненадног исушивања океана долази у **Необичним пустоловинама двоје веренике** (1922) А. Ж. Магога и у **Земљи која се мења** (1930) Леона Ламбрија. Морис Леблан се годину дана пре Ноеле Роже послужио хипотезом супротном од њене — јер је њеи **Нови потоп** био изазван слегањем копна европског континента — те је код њега дошло до издизања дна Ламанша што је довело до спајања Енглеске и Француске (катастрофа за Британце) у **Страшном догађају** (1921) који је Клод Фарер без устручавања преписао у **Години 1937.** (1924).

Избегнути судари планета или комета? Ни њих нисмо избегли: још 1877 године, Жил Верн у **Хектору Серводану** прича чудновату одисеју неколико људи које је на путовање око нашег звезданог система понео комад северне Африке отргнут од Земље при проласку једне комете. Јунаци тог сунчаног пута око света довољно се при-

ближавају Земљиној кугли да би се, на крају свог путешествија, на њу могли спустити помоћу балона. Јунак дела Ричарда Џефриса **После Лондона, или Дивља Енглеска** (1885) претпоставља да је повратак човечанства на ступањ варварства делом последица светских ратова, а делом планетарне катаклизме приликом које је део Лондона потопљен водама неног огромног језера. У **Олги Романов** Џорџа Грифита (1894), астрономи са Марса опомињу Земљане да ће један комад планете откинут у звезданом судару, који се 1920. године догодио у подручју Андромеде, септембра 2037. године проћи поред Земље. Зрачани, који су се у том тренутну борили, обуставили су војне операције, издубили и уредили дубоку пећину у земљи из које су изашли тек кад је опасност прошла, а на површини су нашли једино пепео. Године 1906. Велс преузима ту тему у **Времену комете**, али уместо да опише катаклизму — што је уосталом учинио у једној ранијој приповеци, **Звезда** (1897) — он је тај догађај приказао као огромну благодет: комета се у ствари састојала од гаса који је помешан са земаљском атмосфером, људе неодољиво наводио на добро. И то се са извесног становишта може сматрати катастрофом.

Ту идеју ће 1913. године истовремено преузети Роси Старији у **Тајанственој сили** и Конан Дојл у **Затрованом небу**, с тим што атмосфера комете у другом случају код људи изазива поспаност, а у првом дубоке поремећаје.

Међутим, те две варијације на исту тему појавиле су се много раније. Можемо, уосталом, запазити да су ретни описи смакова света који би се догодили сутрадан ујутру. Ако изгледа да је то последица изричите човекове жеље да са овог света не оде сасвим сам, већ да за собом повуче све остале, ипак је ретко да неко прихвати да оде он лично: као жртве радије нуди своје унучиће, а ако је могуће, и унучиће својих унука.

Веома ретко, значи, сутрадан ујутру; ипак, први међу изумитељима катаклизми, извесни Реј-Дисиеј 1830. године позабавио се кометом из 1832, стварном кометом, пошто је у питању била комета Биела која је требало да 29. октобра 1932. године пресече орбиту Земље у тачки у којој би се наша планета нашла тек месец дана касније ... али је тај детаљчић изостављен. Чини нам се, колико смо обавештени, да се тај појам неке непосредно претеће опасности не среће раније, наравно, у финцији.

Реч је о две књиге које су се појавиле 1830. и 1831. године. Прва, **Смак света, Повест садашњег времена и будућих догађаја**, великим делом представља критику Рестаурације и догађаја из 1830. године. Фантастина се појављује тек на последњим страницама (од 223. до 272, односно од 24. до 30. поглавља). Један астроном предвиђа да ће та комета из 1832. године преместити осу Земље. Зелена салата ће расти на не више снежним обронцима Мон-Блана који ће се једини помолити на површини новог океана. У Лондону и Паризу се граде огромни владини ковчези, попут Нојевог (у Паризу се чак догађа да Гизоа избаце из оног у који је намеравао да се укрца), и мноштво мањих чија ће нам судбина остати непозната. Упоредо са приближавањем комете, исушиће се и речна корита. До катаклизме одиста долази, океан све преплављује, само се један човек, Бремон, налази на врху Мон-Блана са три жене, италијанском маркизом, немачком бароницом и француском грофицом.

Друга књига, **Нови свет, Повест после Смака света**, само је једна од многих сатиричних утопија уперена против политичара тог доба, док ће се цивилизација опет васпоставити каква је и била.

Ипак, није могуће задовољити се једним јединим потопом. Реј-Дисиеј нам је то и сам казао: „После хиљадâ потопа који су задесили нашу планету ..." Тако да, напуштајући та веома часна дела, треба да видимо шта се са појмом потопа догодило седамдесет пет година касније.

Поглед ћемо управити на Емила Соларија и његов **Обновљени град** (1907), јер је то дело скоро сушта супротност потопу који је уследио после славних дана 1830.

У време кад се у Паризу прославља скори одлазак истраживача Клемана Робера, Европа изненада бива потопљена џиновском плимом. Тридесетак особа успева да се спасе. Како је то, без сумње, био једини брод на свету, тај мали конгломерат људских бића представљаће једину групу преживелих после тог новог потопа и без много муке ће пристати у Алжиру. Да бисмо употпунили слику тог новог човечанства, морамо поменути да се међу послепотоповцима налази један црнац, као и један Арапин и његове две жене, откривени у Алжиру. Сразмера је као поручена, **здрава** сразмера: један представник жуте расе, један црвенокожац, један црнац, три Арапина и двадесет осам белаца, мање од петине обојених. Можемо бити спокојни, убудуће се више ишта лоше не може догодити.

Истраживач успе да га изаберу за председника и изнова ствара цивилизацију узносећи у небо ред и морал који неизоставно морају водити напретку. Једино ће ред и врлина довести до напредовања наука. Сви чланови групе се дају убедити у то, осим једног, званог Негатор, који је присталица повратка природи те напушта колонију, одлази да живи сам и од тада губи сваки осећај за одговорност и људско поштовање **(баш тако!)**. Зацело, има људи који се не би ни купали да не постоје огледала. Шездесет година после искрцавања, ту већ има 1900 особа, а њихов председник је још увек Робер који ће тај положај напустити тек у својој стотој години.

Електрицитет, штампарство, књижевност — све је то поново освојено. Сви становници — осим једног — остали су добри и морални. Море се већ одавно повукло, али никоме није пало на памет да потражи евентуалне преживеле, јесмо ли добри и морални или нисмо, зар не? Кад четири Роберова унучета буду пешке, по сувом, пошла у Париз, пронаћи ће тамо само развалине и пожуриће да се врате у колонију са пронађеним хиљадугодишњим списом за који нам је аутор, на почетку романа, рекао да садржи врхунску формулу среће. Њу ће сам Робер прочитати:

„Превод професора Кефера, из Академије наука, једног далекоисточног документа, пореклом из доба које се није могло одредити, и исписаног до тада непознатим писмом:

,Ја, Премудри, који знам све и који сам цео свој живот, од младости до старости, посветио медитирању о природи, велим ово: Закон који води људе на стазу среће обавезује да се живот поштује и развија у његовим најактивнијим облицима. Медитирајте!'"

Зацело ћемо се увек питати да ли је аутор био свестан колико је све то смешно. Али освета је јело које се једе охлађено, и ето једног сасвим изузетног потопа, ради илустрације тог афоризма. Јер, изгледа да наша подтема сада има скоро коначан вид, напуштен у корист Небеског Огња.

Извесни Аслан је у својој мржњи према притворној Албион отишао још даље од Жорна Л'Фора (видети **Смрт Енглезима!**), у књизи **Збогом, Британијо!** 1923. године, и то на најједноставнији начин на свету. Књига почиње низом телеграма који извештавају о страшној плими на свим обалама Атлантика, било у Европи, Африци или Америци.

„Британско царство је збрисано са лица земље у стравичној катаклизми; за свега десет минута, море је потопило целу Енглеску, од севера Шкотске до крајњег Југа, велико острво је потонуло у таласе." А зашто то? Због свих „вековних злочина Велике Британије и због њеног гнусног понашања према Ирској." Ако занемаримо последње речи, то је вероватно најмуњевитија катаклизма у читавој историји научне фантастике. А да бисмо се отарасили једног дела човечанства, заиста нема потребе да прибегавамо општем потопу.

Као што смо малопре поменули, исто тако може доћи до премештања континената, до ремећења физичке географије, једном речју, до искрсавања новог копна једноставним пребацивањем, као, на пример, у **Новом потопу** Ноеле Роже или **Адаму, Еви и комп.** Андреа Ригоа, или пак уз помоћ неког научника који изазива ишчезавање водâ, као у **Необичним пустоловинама двоје вереника** А. Ж. Магога, касније претвореним у **Водопије океана.** Углавном ћемо увек срећно избећи погибли! . . .

Тако ствари види и Леон Ламбри (**На Земљи која се мења,** 1930): налазимо се у Горњој Савоји, на 700 метара висине, а најављују се поплаве, одрони, ерупције, плиме и земљотреси. „Ја из тога закључујем, изјави Робац, да се Земља преобликује на новој основи. Не проричем смак света, већ његово мењање." По мишљењу тог геолога, „може се претпоставити да садашњи распоред копна представља привремену конструкцију." Тако да на крају каже: „Зашто не бисмо прихватили да знаци-претече, о којима смо малочас говорили, једноставно најављују крај нечег привременог?"

Наши јунаци ће, дакле, потражити уточиште у једној праисторијској пећини, сматрајући да нема разлога да се она, кад је већ издржала до данас, не одупре још једном потресу. Долази последња ноћ, пећина буде цела одваљена са свим што је у њој и скотрља се у понор. Ујутру, море достиже висину од 200 метара и ту Ламбри избегава Соларијеву грешку:

„Људски род више не постоји! . . .

,Откуд знаш?' одговори геолог, чији методични дух није прихватао пренагљене закључке. 'Било би чудновато да смо ми једина поштеђена бића. Не само да су и други људи могли избећи смрт у овим пределима, већ је могуће да на другим деловима Земљине кугле катаклизма није била тако снажна.' "

Напредак је очигледан. Солари је још увек био потомак средњег века када је било могуће веровати — а људи се тога нису либили — да нека комета осветљава небо само да би предсказала скору смрт неког малог војводе или бароиа, или, пак, да неко помрачење Сунца, видљиво, на пример, у Шпанији, означава смак целог света. Ламбри је недвосмислено модеран и познато му је да после сваке природне катаклизме, ма колико великих размера она била, увек има преживелих.

То се и овде показује као тачно, па се без много труда успешно „спаја нагло прекинути ланац" пошто се у Средоземљу открива колонија преживелих становника Нице. Мало-помало, новости ће путем радија стићи из свих крајева света и прекинута цивилизација ће се наставити својим током.

Потоп или исушење могу, уосталом, изазвати и неки агенси спољни у односу на Земљу, а комете су, као што смо видели, за то идеалне. Тим поводом треба прочитати VI поглавље **Смака света** Камија Фламариона (1893), ако не из других разлога, а оно да бисмо видели у којој је мери ту стварност претходила фикцији; што је, наравно, само начин изражавања, будући да људи који су озбиљно веровали у смак света нису у то улагали много маште: они су **страховали,** а страх је осећање које пре инхибира људске способности. Такви су неку комету видели једино као нешто што ће им донети смрт и што је, **према томе,** знак божјег гнева. Наши књижевници-антиципатори су то боље урадили, то смо видели већ са Реј-Дисиејом кога ће Едгар Алан По превазићи у **Разговору Еирос и Кармиен** (1839).

Разговору? Не баш . . . Он се одвија на небу, између Кармиен, умрле пре десет година и Еирос која је ту тек пристигла. Њој Кармиен каже: „Сети се да мени ништа није познато, изван голе чињенице катастрофе". Тада Еирос проговара и само она и говори, до краја. Како је требало да једна нова комета прође поред Земље на њеном перихелу, два или три астронома „другоразредног угледа" изјављују да ће она свом силином ударити у њу. Ипак, народ се ни најмање не плаши пошто је „доказано да је густина језгра комете мања од густине нашег најразређенијег гаса, а истакнут је и безопасан пролазак једне такве посетитељке кроз Јупитерове сателите, што је поприлично допринело смањењу страха." Разум, значи, преовладава.

„Научници су говорили о лаким геолошким померањима, о могућим променама климе, па према томе, и вегетације, о могућности магнетских

и електричних утицаја." Тема је очигледно дубље разрађена него код Реј-Дисиеја. По је у неколико речи успео да нааначи главне црте свих будућих планетарних судара. Међутим, планета се приближава, њен видљиви пречник се повећава и слабашан страх поново обузима човечанство, а затим следи одломак који, као прави узор, треба навести in extenso:

„Прође још један дан — и људи удахнуше нешто слободније. Било је јасно да смо већ изложени утицају комете, а ипак смо остали у животу. Чак смо уживали у некој необичној еластичности удова и живости духа. Превелика разређеност предмета наше страве била је очигледна; јер, сва небеска тела су се кроз комету јасно прозирала. У исто време, наша вегетација је била осетно измењена и та предсказана околност повећала је нашу веру у моћ предвиђања мудрих људи. Необично раскошно лишће, до тада потпуно непознато, силно је бујало на свем растињу.

„Прође још један дан — а пошаст апсолутно није била над нама. Тада је постало очигледно да је језгро комете морало стићи прво до нас. Чудна промена је обузела све људе; а први осећај **бола** био је ужасна најава свеопште кукњаве и ужаса. Тај први осећај бола огледао се у крутом стезању груди и плућа и у неподношљивој сувоћи коже. Било је немогуће порећи да је наша атмосфера битно угрожена; стало се расправљати о њеном саставу и могућим променама у њој. Резултат испитивања прожe електричним трнцима страве свеопште срце човечанства."

Видећемо шта ће од тог нарушавања атмосфере направити прво Фелисијен Шансор у **Последњем човеку** (1886), затим Фламарион, који ће 1893. године то питање размотрити са свих страна, и најзад, после многих других, Конан Дојл, 1913. године. Поменимо да је и Жил Верн, у **Сновиђењу доктора Окса** (1872) приказао последице изненадног повећања процента кисеоника у ваздуху. Но, сам По овако наставља: „Одавно је био познат састав ваздуха који нас окружује: на 100 делова, 21 постотак кисеоника, принципа сагоревања и преносника топлоте, апсолутно неопходног за одржавање животињског живота, а најмоћнијег и најенергичнијег агенса природе. Азот је, напротив, неподесан за одржавање живота, за животињско сагоревање. Прекомерје кисеоника је морало бити узрок пораста духовне виталности који смо већ доживели. Та идеја, доведена до крајности, изазвала је престрављеност. Какав би био резултат **потпуног нестанка азота**?"

Жак Спиц ће исту ову идеју изванредно искористити у **Сигналима са Сунца** (1943). По тада закључује, зацело мање научно, али поетичније: „Неодољиво, прождируће, свемоћно, тренутно сагоревање — потпуно испуњење, у најситнијим и најстрашнијим појединостима, огњених и застрашујућих пророчанстава Светог писма."

После тога је јасно какав ће бити крај: „И читава маса околног етра, у чијем смо срцу живели, букну одједном снажним пламеном, чија чудесна светлост и свепрождирућа јара немају имена, чак ни међу Анђелима на вишњем Небу чистог сазнања. И то беше крај свих ствари."

Верникулус ће 1882. године преузети тај смак света на доиста научан и веродостојан начин. Али идеја је ту, за убудуће, и с њом треба рачунати. По је и овог пута био претеча. А самог Верникулуса ћемо сачувати као посластицу. Зато ћемо га хронолошки прескочити, па прећи на један омањи текст Фелисијена Шансора, изгубљен међ корицама збирке лаких прича у духу оног доба. Наслов тог текста је **Последњи човек**, а налази се у **Наступу кловнова** (1886); аутор је ту унео више тема које су се дотада ретко сретале:

Шарл Вергем, из друштва „Звездано оглашавање, Стефансон и комп.", заспи и сања да га је ноћу пробудила нека силна бука и да је поново заспао. „Током ноћи се догодило нешто веома једноставно. Једна ненајављена комета, пристигла из бескраја брзином од неколико милиона миља, избачена из своје орбите неком небеском катаклизмом, projурила је кроз Сунчев систем. Њен немерљиви траг, бразда кисеоника, тако рећи ништа, сусрео се са нашом планетом и на нечувен начин обишао оно ње; како је салон у авенији Месин, где је Бергем спавао, неким природним случајем био средиште тог чудовишног ковитлаца, финансијер и његов папагај су једини поштеђени." Кисеоник је, очигледно, силно пренадражио људе, у сваком случају снажније него у доживљају доктора Окса, толико да су сви од тога умрли на сасвим посебан начин. Бергем излази на улицу: „Међутим, тешко се кретао због лешева, наизглед још увек живих, којима је тле било покривено; често је морао да опкорачи нечије тело, као што би прескочио каквог просјака на неком молу Италије. Изгледало је као да кола свих врста јуре великом брзином, јер су коњи, сажежених плућа, били заустављени у правом наступу вртоглавог живота."

Пјер д'Нолак ће понудити сличну слику у **Боравку у Оверњу** (**Филозофске приче**, 1932), причи која је и сама повест једне катаклизме: Limања је, услед гибања Земљине коре, потопљена огромним језером: „Авиони надлећу то огњено море и под његовом површином опажају трагичну мапу тог несрећног краја. Врхови и кровови катедрале у Клермону помаљају се као чудновато острвце; ланац купола се огледа у том непознатом језеру. На железничким шинама се разазнају возови заустављени у трену, тачно у 12 часова и 55 минута."

Али сам Шансор наставља: „Волшебно напетих живаца, бића која су у последњем часу имала неки ослонац, задржала су се у положају као да су жива." Бергем, дакле, отпочиње живот какав ће после тога често бити описиван, живот последњег човека на земљи, сетимо се свих могућих варијација, од романа **Пурпурни облак** М. П. Шила (1901), до **Сводништа света** М. и Т. Тавере (1959) или **Уснуле Земље** Аркадија (1961)... Мада, на крају крајева, изгледа да оне и нису толико бројне пошто разни аутори, и то све до најновијих, преузимају, не мењајући суштински ама баш ништа, Шансорову схему, који барем

има немерљиву заслугу што је био кратак: „Он је сад, без чаробног прстена, продирао у пренасељене радничке куће, у станове имућних, у будоаре лаких жена, код политичара, уметника; улазио је у најзатвореније средине, монденске и женске." И поново нам се, у неколико реченица, нуде читави романи:

„Природа је опет постала замало онаква каква је била у препотопска времена, пре но што је средишњи огањ, пробивши танку љуштуру која га је заточавала, напрасно издигао планинске ланце, Алпе, Кордиљере, Анде, и нова копна усред безмерних океана.

„Биљни живот је чудесно бујао у прегрејаном ваздуху, Сена је протицала под преплетима лијана, под пребујним и хировитим зеленилом. Бренкулији Севра, Медона, млинови Монмартра, Оржемона, Саноса зарасли су у махниту дрволику папрат, ликоподендроне, циновске вретенце." А још даље: „Да ли је све то најављивало настанак неког друкчијег органског живота? Да ли ће се ускоро појавити огромна, виша бића, диновски динотеријум, бајословни игуанодон, а на небу, птеродактили језивих крила?"

Чудновата идеја, на коју ћемо поново наићи — али не у вези са катаклизмама — у **Девојци — плену немани** Гија де Ла Батија ...

„Вергем је понекад осећао страх, уверен да је у девичанској шуми Париза, међу замршеним преплетима шикара, одједном спазио застрашујуће очи, зеница пречника величине људског стопала, како траже светлост.

„Да ли ће човек доживети еволуцију унатраг и бити збрисан са лица земље попут трилобита из силурског периода, када су мора пламтела јаром, када су се бледи зраци с тешком муком пробијали кроз згуснуту атмосферу? Да ли ће човек скончати као гуштери из лиаса, као мастодонти и мегатеријуми из терцијара?"

Наравно, неће, доба није приправио за то, и Бергем се буди у свом салону. Али изгледа да је та причица веома значајна и биће потребио добрих пола века да се исцрпе сви путеви које она отвара ... ако су уопште исцрпени.

Али, пре него што напустимо астрономске катастрофе, потребна нам је нека веза између „природних" смакова света и смакова насталих захваљујући активности човека, те ћемо одржати обећање и навести изненађујуће дело извесног Верннкулуса, швајцарског писца који је изузетно оригинално искористио једну комету у **Повести о смаку света или комети из 1904** (1882).

Једна огромна комета велике брзине треба да се сретне са Земљом 22. септембра 1904. године пошто се њихове путање секу под правим углом. Открива се да је њена атмосфера сачињена од угљоводоника, другим речима од метана. Земља ће, према томе, одлетети у ваздух ако неко, несрећним случајем, упали ватру у време судара. Организује се комисија задужена за смак света и она се састаје у Берну; састављена је од астронома свих земаља (међу којима је и доктор Окс, Холанђанин), а за генералног секретара је изабран Жил Верн који се прихвата те дужности упркос старости. Научници добијају диктаторску власт.

Земља ће одлетети у ваздух упркос свим предострожностима, јер су тако одлучили руски нихилисти: реченог дана, у речени час, ваздушна лађа (дирижабл) узлеће из Москве а у њеној корпи се налазе: једна нихилисткиња, један наковањ, нитроглицерин на наковњу и један чекић у руци нихилисткиње. Шеф московске полиције, такође у ваздушној лађи, полази у потеру за првом летилицом — и ево једне појединости која показује у којој је мери аутор проучио просечну психологију просечног полицајца ... а да ли друкчији уопште постоје? — и кад схвати да ће млада жена ударити чекићем по наковњу, он опали из топа не би ли је у томе спречио. И тако, наравно његовом грешком, земља експлодира. Становници других небеских тела ће је жалити (ову причу причају астрономи с Марса), сви осим Месечара, пошто је, овим догађајем, наш сателит напрасно унапређен: Месец најзад постаје планета.

Годину дана касније, Ежен Мутон једном планетарном катаклизмом објашњава, не крај света већ, напротив, како каже и сам наслов његове приповетке, **Порекло живота** (у **Маштаријама**, 1883). Ту се не ради о правој научној фантастици, већ о фантастици представљеној у озбиљном и информативном облику који не може да завара, у облику псеудо-чланка: у ствари, по мишљењу нашег аутора, Нојев ковчег није био ништа друго до нека звезда која је некада давно ударила о Земљу и тако је изненада населила. Могуће је да је Мутон (mouton на француском значи **овца**) звани Мерино прочитао тезу барона Еспијера д'Колонжа, изложену са крајњом озбиљношћу, који је још 1865. године тврдио да су такозвана митолошка бића у ствари била бродоломци са лутајућих звезда палих на нашу планету (**Пад с неба**). Било како било, хипотеза је лепа и очигледно претходи настраностима нашег времена.

Тај исти Мутон је, још пре самог Фламариона, замислио један смак света, револуционаран колико и његово **Порекло живота**, и по први пут га је, колико је нама познато, непосредно приписао људском делању. За њега прекомерна индустријализација земље представља праву планетарну опасност: „Тој већ довољно мрачиој слици ваља додати неразумни развој јавног образовања које се може сматрати извором светлости и топлоте, јер, иако их оно само не испушта, оно доводи до умножавања њихове производње омогућавајући човеку да усаврши и прошири своје деловање на природу."

„Ето, до чега нас је довело само пола века индустријализације; ту недвосмислено леже очигледни симптоми скорашњег прекомерја и може се рећи да ће се земља за мање од сто година удебљати.

„Тада ће отпочети страшан период у коме ће претерана производња довести до претеране потрошње, претерана потрошња до претеране топлоте, а претерана топлота до спонтаног сагоревања Земље и свих њених становника."

То ће, дакле, бити смак света путем врења: „А за то време животињска производња и даље

расте; наилази тренутак када, будући да је равнотежа поремећена, постаје очито да ће производња премашити потрошњу".

„Тада на Земљиној кори почиње да се образује прво танка скрама, а затим прилично дебео слој неуништивих отпадака: Земља је презасићена животом.

„Почиње врење."

И ево приказа последњих људи, дајмо опет реч аутору, он се њоме служи више него добро:

„Наступа смак света.

„Под троструким утицајем топлоте, гушења и исушивања, људски род мало-помало пропада; човек се мрви, љуска, и на најслабији удар, распада. Као замена за поврће, остаје му свега неколико биљака пуних метала које успевају да расту једино ако се заливају витриолом! Да би утажио жеђ која га сажиже, да би оживео свој калцинирани нервни систем, да би учинио течним беланчевине које се згрушавају, човеку још једино остаје сумпорна или шалитрена киселина."

А ево и последњег човека: „Он баци последњи поглед на Земљу, рече јој збогом у име свих нас и из његових јадних очију кану једна суза, последња суза човечанства. Он је скупи у руку, попи је и умре погледа упртог у небо."

Џ.Б.С. Халдејн ће ове ово поновити, али без и најмање хумора, у **Страшном суду.** И ево нас, најзад, пред проблемом људске одговорности. То је једина од великих тема коју аутори неће избегавати већ ће је живо прихватити и разоткривати. Ако одговорност не лежи увек на свим људима, ипак остаје да догађаји, спољашњи у односу на њихову вољу, попут природних катаклизми, или они који су изнад њих, као „Господари", „Витони", „Велики галактичари", путовања кроз време, више нису основни узрок смака света, већ ће за катастрофу напросто бити одговоран човек, или барем део човечанства, то јест једно обличје свих људи.

Такав је случај у **Освајању Лондона,** роману Белгијанца Франсоа Леонара (објављеном 1919, али написаном 1912) где је један биолог, Скрелс, успео да изолује микроб смрти. То се догађа за време једног бурног периода који се одликује ратом Енглеске и Немачке и социјалном борбом између Лабуристичке странке и Трустова. У Лондону се одржава конгрес биолога. Трећег дана конгреса, конзервативна већина Парламента одбацује закон о контроли трустова што подстиче народ на побуну, конгресна палата је том приликом запаљена, тако да су културе микроба смрти које је донео Скрелс разнете над Лондоном. Отада ће се три различите борбе одигравати на истој позорници: енглеско-немачки рат, у даљини, пошто Енглези нападају немачку територију, борба класа која ће се разбунтати у револуцију и борба против разорног деловања микроба који је утекао из епрувете. Међутим, Леонар није велики писац па, из неспретности, уситњавањем упропашћује ефекте величанственог сучељавања. Неке појединачне слике ипак остају упечатљиве, а посебно оне у којима се препознаје моћ инвенције писца једног ремек-дела, **Тријумфа човека** (1911).

Друштвена борба је све жешћа те онемогућава сваку делотворну одбрану, епидемија тиња, па ту и тамо букне у облику жестоких вирусних болести, шуге, туберкулозе, касније и жуте грознице итд. Жаришта се шире, упркос строгих санитарних мера. А у народу почиње да се шушка да је Скрелс, који пожртвовано помаже где год може, агент трустова задужен да десеткује сиротињу. Скрелса на крају убијају у некој болници пошто га је револуционарни суд претходно осудио на смрт, револуција побеђује, али се епидемија и даље шири, све обимнија и све жешћа. Тада конзервативна влада, која се склонила на своје добро поред Гилингема, града који је са својих десет милиона становника постао други у Енглеској, наређује уништење Лондона, као једини начин да се заустави зараза. Што и буде учињено: „Тачно под њима, непуних педесет метара изнад тла, клизиле су у вијугавом лету троугласте јарске (yarsques) наоружане металним крацима који су се ритмички подизали и спуштали и, са тог места, наликовали на ужасне пипке џиновских инсеката.

„Иза флотиле јарски наилазиле су, у групама, тешке кугле Пункс које су се лагано обртале, са неколико редова очију од љубичастих сочива; цеви с радијумом, зеленкасте, угласте, издужене, попут фазми; гироскопи и синелијенске барке са својим бацачима; ваздоплови Винг и скакутава поворка спириграфа, већ сва начичкана плавичастим варницама."

Ретко кад су гласници смака света били тако фасцинантни. А над Лондоном збрисаним са мапе света веје снег.

Но, то се, на крају крајева, тиче само Лондонаца. А микроби могу и нешто боље да нам понуде, као, на пример, у прилично чудноватом делу професора Мотиса или професора Х..., које је, зависно од псеудонима, доживело два веома различита издања под насловом **Напад микроба, роман о неком будућем рату** (1923) и **Рат микробима, смак света** (без датума, али несумњиво касније). Посреди је иста прича, претходно објављена у предоригиналу у „Француској републици", али се у првој верзији, потписаној са Мотис, налази цео један роман који тече упоредо са главном радњом, кога у **Рату микробима** нема, што ту другу књигу чини упола мањом и (најмање) два пута делотворнијим од **Напада микроба.** Те верзије ћемо обележити римским бројевима I и II.

Немачки професор фон Брик је по наређењу „Тајног комитета Рајха" произвео вирус 246, „красну кашицу најпатогенијих микроба чију је заразну снагу повећао" (I). Вирус ће авионима бити пребачен над Француску (у складу са идејом Водрија д'Сонијеа, цивилна авијација ће за то бити сасвим довољна), у малим стакленим бомбама, можда надахнутим бомбама за које је 1908. године Пол д'Ивоа измео у **Топу за успављивање,** другој пустоловини **Шпијуна X. 323.** Те бомбе су такође пуне мајушних металних шиљака, да би, кад се распрсну, раниле што више људи. Тај вирус не поштеђује никог и, што је још горе, док је у првој фази неопходно да дође до рањавања,

касније лешеви преносе болест без и најмањег додира. Наравно, фон Врик је у свом институту за вакцинотерапију такође створио формулу вакцине и серума и испробао их. Важно је, значи, „пронаћи средство за убијање највећег могућег броја људи, највећом могућом брзином, уз најмањи могући ризик" (I). Напад почиње августа месеца, истовремено против Белгије (за коју ће бити довољно 7 авиона), Енглеске (за коју ће бити потребно 20 авиона) и Француске, „главног" непријатеља: за њу је предвиђено 170 летилица. Три авиона треба да заразе Лондон, а два Париз.

Речено-учињено. Епидемија је веома брзо планула у те три нападнуте земље. Немачка нуди **судбоносни** мир, уз њега и спасоносни серум. У I верзији, Енглеска потписује мир, док Французи и Белгијанци достојанствено одбијају. У другој, реалистичној, и мање склоној војсци, сви су стављени у равноправан положај — пошто је борба немогућа — тако да три земље не кажу ни да ни не. Немачки спасиоци долазе са серумом, вакцином и формулама, незаражени француски научници и лекари бацају се на посао, али се убрзо обелодањује да серум не делује на болест, а што се тиче саме вакцине, како је нужан размак од осам дана између две инјекције, то време омогућава да болест нападне и оне који су примили само прву.

У I верзији, једна екипа француских научника у Тунису понушава да пронађе нову вакцину, чак напушта Тунис јахтом да би наставила истраживање на мору, што је, уосталом, узалудно.

У II верзији, ништа од свега тога, ужасна болест свуда сеје страву, почев од Немачке на коју, као врхунац свега (мада се вирус тамо већ налази), француски авијатичари бацају две бомбе, што нису експлодирале, и море лешева од којих се један распрскава на улицама Берлина. Ускоро је цела Европа мртва, на реду су Азија, Океанија, Африка и Америка, пошто вирус разносе болесници у стању инкубације који нису престали да путују. Ипак, још пре тога, чим се увидело да немачки лекови не вреде ни по луле дувана, фон Брик бежи, прогоне га, и он умире од прскања аорте (I). Насупрот овоме, у другој верзији њега пуцњем из пиштоља убија један француски лекар у Пастеровом институту. Једном речју, као што каже аутор: „Они који су се послужили вирусом, од вируса ће и страдати". И то је крај човечанства, али само човечанства, пошто вирус нема никакво кобно дејство ни на једну врсту животиња, осим на велике мајмуне. Те мајмуне је, ето, ипак требало увући у катастрофу.

Мало је књига са толико несносно загушљивом атмосфером, па је за нену одговарајућу требало чекати 1947. годину и роман Ворда Мура **Зеленије него што мислиш** где цела Земља, постепено, дословце бива преплављена једном неуништивом биљком која човеку више не оставља ни кутак тла за живот, па чак осваја и мора. Али, да бисмо доживели ту загушљиву атмосферу, боље да не читамо I верзију. Мотис је нешто лошији писац од професора X...

За постизање те атмосфере гушења, постоји нешто још боље и још непосредније... ако смемо да кажемо: приповести, уосталом ретке, у којима атмосфера Земље из овог или оног разлога постаје неповољна за удисање. У **Сигналима са Сунца** Жака Спица (1943), Марсовци и Венеријанци врше напад на наш ваздух, први отимају азот, а други кисеоник, већ према својим потребама. У ствари, „напад" није адекватан израз: „Марс и Венера и не слуте човеково присуство на земљи. Ти људи, које ви називате својим непријатељима, само су добри рудари. Они експлоатишу Земљину атмосферу." Свака екстракција азота или кисеоника изазива ужасне циклоне. Јунаку ове пустоловине ће пасти на памет да са космичким рударима успостави везу тако што ће ступњевито јонизовати атмосферу, формирајући на тај начин број пи који ће Марсовцима и Венеријанцима, уколико они анализирају азот и кисеоник кад пристигну код њих, показати да је Земља насељена интелигентним бићима. И доиста, последња пункција гаса буде тако модулирана да њоме проузрокован број циклона и сам формира 3,1416. После тога, „рудник" бива напуштен, у складу са начелом које се нарочито среће у совјетској фантастици: „А ако су Марсовци толико испред нас, то значи да је њихова интелигенција од почетка била ведрија и неусиљенија. Ако све врлине иду заједно, као што нам Атена-Палада даје за право да мислимо, онда већа интелигенција мора ићи под руку са већом душевношћу, непристрасношћу, обзирношћу."

Ето шта значи бити добар.

У роману Паскала Бастије **Кад ваздух понестане** (1945), проблем је много једноставнији, па се враћамо уназад. Погоршање наше атмосфере резултат је сусрета наше планете са неким другим небесним телом. Али зато у **Пламтећем острву** Руса Александра Казанцева, роману преведеном (на француски) 1958, поново наилазимо на ту тему у чистом облику.

Атмосфера једног аустралијског острва постаје зажарена у додиру са неким „љубичастим гасом" који служи као катализатор, те цела Земља остаје без ваздуха. Биће потребно да се пожар „угаси" у корену, тамо где је и почео, као што се то ради са запаљеним петролејским бушотинама.

То решење је, наравно, неприменљиво, кад је посреди неки „атомски" пожар. Тако је у **Атомској смрти** Клода Пирсона (1948): свет је најзад спокојан, влада **„Pax atomica"**. Постоје два велика атомока града, на Истоку и на Западу. После објављивања тезе о новој формулацији архитектуре материје, засноване на „материону", почиње мирнодопска борба око питања да ли се човечанство налази на путу акцелерације ентропије, другим речима, на путу термичког изједначавања, односно смрти космоса. Дуге филозофске и методолошке расправе нису најмање значајан вид овог недовољно познатог дела. А, што је посебно ретко у овој врсти прозе, аутор се пита о стварном значењу употребе атома и формулише идеју која до тада није прелазила оквире научних кругова — идеју која је, уосталом, и данас подједнако непо-

знатa: „Већ је у случају атомске енергије разум превазиђен експериментима. Расуђује се ,накнадно', и то једино да би се рекло ,све се одвија као да', иако не постоји извесност да се све одвија као што се каже. Измишљене су — што би изазвало језу међу оснивачима класичне механике — ,корпускуле без масе', ,поништење материје', и други појмови који напросто изражавају људско незнање о 'суштини ствари'".

„Али, са **материоном** се догодило да је чак и контрола математичара превазиђена експериментима."

И убрзо долази до необузданог распламсавања катаклизме. Пошто експеримент више не може да се контролише, Земља почиње да гори, полазећи од Атом-Града, једног од два атомска насеља. Наравно, израз „горети" треба схватити у термонуклеарном значењу. Предвиђа се да ће изгорети цела планета, или барем њена површина.

Овде у игру ступа недостатак мере: да би се спасло човечанство, или бар део човечанства, постоји само једно решење: џиновским ваздушним мостом пребацити све што се налази испред таласа „огња", на стеновити терен који је остао го после проласка атомске болести, „рак-рана", како каже аутор. И тако се пресељавају не само људи, животиње, већ и сама земља, плодна црница без које нема живота, вода ,једном речју — пресељава се све . . .

Но, оваква претеривање је прилично често у књижевности антиципације, тако да нема потребе да се због тога узбуђујемо. Још 1805. године, Гренвил се није устручавао пред оним што се назива Великим географским радовима.

Та идеја о премошћивању неког простора да би живот опет отпочео на новим темељима може се повезати са једном још оригиналнијом идејом, али која се јавља само као епизода у иначе не много значајној Хедоковој сатири **Украли су диктатора** (1932). Рат је; измишљено је неко успављујуће зрачење тако да цело човечанство изненада заспи. По буђењу, људи су већ све заборавили. Спавали су тридесет година што је довољно да целу Историју треба почети испочетка.

Ту бисмо могли прекинути набрајање планетарних катаклизми насталих захваљујући човеку, али постоји једна врло проницљива књига која ту, иначе толико отрцану тему последњег човека, обнавља из темеља: **Ако остане само један**, Кристофа Полена (1946): Клод Мада, млади физичар, не успевајући да се усредсреди на неку причу коју пише, због радио апарата који урлају са свих отворених прозора, одлучи да се затвори у нову оловну собу направљену за изучавање космичких зракова, из ње одсутних. Међутим, неки лудак је претио Земљи да ће изазвати разлагање свих животињских бића, у чему је и успео. Клод је у својој оловној соби једини избегао катастрофу.

Следи леп опис пустоловина човека коме све припада. Он прво покушава да се бори против ватре која хара Паризом, а затим узалудно трага за евентуалним преживелима. На радију, ништа. Он путује, ленчари и пита се какав ће живот водити. Неке појединости показују у којој је мери Полен, и то интелигентно, продубио ову тему, за разлику од већине аутора који су се њоме бавили: „Кромпир? Зацело ће се сам поново засејати, као и пасуљ. Пасуљ? Не! У недостатку његових симбиотичких бактерија, он више неће моћи да се репродукује." А неколико страница даље: „На срећу, и то велику, квасац и клице за квасање, сачињене од живих бића, биљног су, а не животињског порекла; вино и сирће, напротив, више неће моћи да се производе, пошто алкохолна функција, функција киселости зависи од животињских бактерија. Али сам Клод је снабдевен до старости; ако промени запушаче, моћи ће да чува разна вина четрдесет до педесет година, а алкохол — заувек."

Он себи, дакле, некако уреди живот у једној вили у околини Кана. Затим пет година проведе у најпотпунијој запуштености, а тада може да почне изнова: четрдесет му је година.

Једне ноћи . . .

„Лаганим кораком, упути се кући. Но његове очи наставише да посматрају треперење тог фосфоресцентног, фосфоресцентног мора.

„Фосфоресцентног . . .

„Одједном се усправи, јурну на ниском зиду врта са кога се видело разбијање валова. Да, море је било фосфоресцентно. Фосфоресцентно, што значи **пуно животиња!** Пуно протозоа, и организама што светле у мраку.

„Животиње! Животиње су остале, или су се вратиле на површину земљине кугле!"

Ускоро ће пронаћи љускаре (ракове), а затим и рибе које ће пецати и које ће побољшати његову исхрану. А мало касније, из мора излази једна девојка. Наставак с правом припада теми препорода, где поново срећемо ову чудновату повест.

На крају ове варијације на нашу тему, навешћемо посвету приче **Да га однесе ђаво** (1948) Ренеа Бајжавела: „Нашем деди, нашем унуку: пећински човек", као и напомену: „Ликови и догађаји овог романа су измишљени. Свака сличност са стварним догађајима још увек је далеко од истине."

Тако се то не дешава баш увек у свакодневном животу, једино човек може да преузме одговорност за катаклизме, локалне и планетарне. Међутим, веома често се мењају и природни услови, а књижевност која користи ту варијанту основне теме тако рећи је непрегледна: Фламарион је у свом већ наведеном роману израдио један мали регистар тих тема и књига коме, без жеље да све исцрпимо, можемо додати још неке прилично незаобилазне:

Земља се све спорије и спорије окреће око своје осе, све до дана кад сунцу излаже увек само једну страну у **Агонији у мраку** (1934) Фернанда Хенрика, као и у новијем роману Мајкла Муркока **Човек сутона.** Већ смо једну варијанту те идеје срели у **Кући на рубу** Виљема Хоупа Хоџсона (1908), где је наша планета, успоривши своје ротационо кретање до непомичности, касније почела да се окреће у супротном смеру: тада се сунце рађало на западу, а залазило на

истоку, а затим, како се кретање убрзавало, више није било ни дана ни ноћи, већ је владао стални сутон.

У **Агонији земаљске кугле** (1935) Жака Спица, Земљи се дешава нешто још „големије". она се дели на две једнаке хемисфере (дозволићете нам да се запитамо — зашто „једнаке") које се удаљавају једна од друге, али се и даље окрећу око гравитационог тежишта тако насталог система. Ипак, положај два дела Земље је такав да једна од две хемисфере мора да се судари са Месецом, и то она на којој се налази Америка. Али док је Стари свет, који се у једном тренутку препао да ће он бити жртва судара, молио, јечао или се изругивао, „људи Новог света су решили да се одупру несрећи. Нису давали свечане изјаве у име човечанства на умору; нису повили главу у часу последњег опроштаја; већ су, као стамени синови Америке, позитивног духа и решени да се боре, бомбардовали Месец!" Што очигледно, како је с правом приметио чувени доктор Зарков на почетку **Флаша Гордона** (1934), не служи ама баш ничему.

Жути смех Мака Орлана (1914) показује како може деловати епидемија која убија незаустављивим смехом. Но, у фантастици нису ретке ни природне епидемије, почев од **Последњег човека** Мери Шели где куга, приспела са истока, хара светом, полазећи од Америке, све до **Ниурка** Стефана Вила (1957), где је радиоактивност узрок општег назадовања, па преко **Гримизне куге** Џека Лондона (1915) и веома оригиналног **Немвиша** Леона Додеа (1927), где људи нестају, тек тако, те је и епидемија добила име по дечјој реченици „Нем виш." („Нема више"). Можемо поменути и **Последњег белца** Ива Гандона, где болест не напада обојене расе (а аутор нам сасвим озбиљно приповеда како припадници црне и жуте расе, пошто не могу да живе без белаца, покушавају да како знају и умеју поврате белу расу), или роман Џорџа Стјуарта, који заслужује да га укратко прикажемо јер се толико супротставља нашој уобичајеној представи о постојаности и стамености наших материјалних и интелектуалних тековина:

После изненадне епидемије која је опустошила не само Америку, већ и целу Земљу, један човек се сам или скоро сам нашао у Сан Франциску. Пошто је неко време живео у граду, са једном преживелом женом коју је открио после неколико дана потпуне усамљености, он град препушта лешевима, са њом одлази у шуму где се настањују, и чим им се залихе исцрпе, а кола постану неупотребљива за набављање нових, изнова откривају примитивни живот. Добијају децу, приликом истраживачких похода по околини налазе и друге преживеле и сви се окупљају. Човек ће покушати да деци пренесе шта је то била цивилизација, у нади да ће се касније сви вратити у град и тамо живети као некад. Али децу то не занима. Године пролазе: они лове, служе се луком и стрелом, дељу дрво. Гвожђе је мало-помало ишчезло, а испоставља се да су унуци тог човека и његових другара из исте генерације неспособни да науче да читају. Још једино унук јунака приче показује неку интелектуалну заинтересованост, али он умире у једанаестој години.

Човек увек прича о Американцима од којих сви потичу. Ти Американци су у толикој мери постали мит да јунака приче сви називају „Американцем" и да га помало мешају са Богом, о коме им је такође причао. Кад он умре, у великој старости, живот у дивљини ће се наставити, будући да је с њим умро сваки траг цивилизације, чак нико неће бити у стању да чита књиге које је он сачувао од пропасти.

Но, не можемо завршити поглавље о епидемијама ако ту барем не наведемо роман Жака Стернберга **Излаз је у дну простора** (1956) који нас, полазећи највероватније од **Инвазије макроба** (1909) Андреа Куврера води неупоредиво даље: у ствари, микроби доиста почињу да расту као у Кувреровој приповести, али то, с једне стране, није последица неког експеримента (напротив, реч је о неразјашњеном природном феномену), а с друге стране, они не достижу онако невероватну величину, и утолико су одвратнији и опаснији, пошто су се претворили у својеврсне црве који посвуда гамижу и полако, али сигурно, заузимају целу површину Земље. Људима је једино преостало да потраже прибежиште на некој другој планети на којој ће, уосталом, можда наићи на још горе животне услове.

Наставимо са нашим спектром:

Говорили смо о смаку света уништењем атмосфере. Међутим, још пре Бастије, пре Спица, пре Казанцева (ипак, после Фламариона који је, међу толикима, предвидео нешто слично у свом **Смаку света)**, са Габријелом д'Лотреком присуствујемо природним последицама тог уништења у **Одломку приче будућности** (новели из збирке **Освета овалног портрета**, 1922): „Сав, или скоро сав, кисеоник из ваздуха је у ствари већ одавно нестао. Жалимо се што се у нашим градовима мере ваздух и простор и што, да бисмо дисали, морамо да плаћамо, као за храну. Али, овде то није био неки парадокс, ваздух се доиста куповао, у ограниченим количинама", у облику „плавичастих, прозирних таблета." „Можда је, мисли аутор, згуснути ваздух који се крио у унутрашњости земље, до те мере очврснуо, као првобитне биљке од којих је настао ћумур." Следи кратка, али халуцинантна слика једне цивилизације чија је економија заснована на ваздуху. Постепено прилагођавање је људима ипак омогућило да ваздух користе као храну, у равномерним, али подужим размацима. Увек, наравно, има сиромашних и богатих, богати безочно удишу док „пококи нису удахнули три дана". А ево и последње појединости, кисеоник из атмосфере бива замењен неким неутралним, густим гасом који омогућава да човек лети без помоћи апарата, служећи се крилима великих птица осакаћених у ту сврху. У последњој слици присуствујемо борби тих птичурина са патрљцима, које се отимају о неколико старих, прашњавих таблета кисеоника.

То дакле није коначан крај, човек је одгодио судњи час надвладавши делимично недостатне

свог окружења. Тако, међутим, неће бити у **Смрти Земље**, дивном роману Ж. А. Росниja Старијег (1910), где ће човечанство, које је нашло прибежиште у једној оази скоро дехидрираног света, морати да се ловуче пред Феромагнетицима, бићима која се том ситуацијом могу не само задовољити, већ им она чак и годи, док је за органску материју кобна. У **Последњим данима света** Ш. од Л'Анделена (1931) ситуација је још једноставнија: џиновско залеђење је потиснуло неколико људских племена на Екватор где ће сва она, пошто животни услови постају све тежи бедно скончати. Код Габријела Тарда, у **Одломку историје будућности** (1896), људи се, међутим, у сличној ситуацији склањају под земљу и тамо стварају нову цивилизацију, а **Последњи Американац** Џ. А. Мичела (1889) представља дневник путовања једног Персијанца који 2951. године поново открива Америку, посећује рушевине Nhu-Jока и распитује се о ишчезнућу Мехриканаца, изазваном променом климе.

И сам Жил Верн је — мада се од његовог, како се каже, несумњиво оптимистичког дела томе нисмо могли надати — такође пристао уз тезу катаклизме у **Вечном Адаму** (посмртно објављеном 1910) где приказује једну послепотопску цивилизацију која поново открива нашу.

И још ћемо, не да бисмо исцрпли номенклатуру, већ да бисмо потпуније размотрили нашу тему, морати да поменемо крај цивилизације услед напрасног нестанка неког од њених основних елемената: гвожђа у романима **Глад за гвожђем** Анрија Алоржа (1913), **Гвожђе што умире** (1918) Раула Бигоа, **Челична ланина** Ирвина Лестера и Флечера Прата (1928) и **Смрт гвожђа** С. С. Хелда (1931), текстовима којима треба додати **Машина се зауставља** Вејленда Смита (1936), где аутор замишља нестанак свих метала; електрицитета у **Књегињи (Принцези) Ружа** Луиђија Моте (1913), **Великој катаклизми** Анрија Алоржа (1922) и **Пустошењу** Ренеа Баржавела; петролеја у **Велином сутону** Андреа Армандија (1929). Могу се наћи и други примери под одредницом **Оскудица елемената.**

Међутим, довде, идући стазом коју је утро Гренвил кад је изумео ту тему 1805. године (видети његово име под одредницом **Последњи човек**), за све ауторе је крај Земље доиста био крај света, док је сам космос остајао недирнут. То неће дуго потрајати, а задатак XX века ће бити да доведе и до његове пропасти. На пример, у већ поменутој **Кући на рубу** Виљема Хоупа Хоџсона (1908), где тај догађај није потанко испричан, а нарочито у **Црвеном мозгу** и његовом настанку и крају — тренутак је да то кажемо, сад или никад — **На прагу вечности**, халуцинантним и обезнађеним делима Доналда Вондраја: нека космичка прашина се појавила у нашем свемиру и развејава се милијардама година, гасећи једну по једну звезду, једно по једно сазвежђе. Последња жива бића свемира, Џиновски Мозгови из Антареса, учинили су све што су могли да одагнају ту пошаст и на крају су се приљубили уз своје охлађено сунце које су прекрили кристалном куглом. „Али то није било од великог значаја, јер је егзистенција нелишна ствар која никном не доноси ништа." Када се заштитна кугла буде обрушила под дејством космичке прашине, Свемир је своје одживео. Узалуд.

У новелама Џона В. Кемпбела, **Сутон** и **Небо је мртво** (1934. и 1935), тема ће бити развијена до степена који се не да превазићи, а и само осећање које зрачи из ова два текста тешко да се може подржати.

Вероватно је читање таквих дела узрок помало презривог сажаљења приличног броја љубитеља научне фантастике према књижевности општег типа где је крај свега увек само крај једног ограниченог конгломерата живих ћелија. Но, тај став је морала изазвати и немоћ самих књижевника, будући да се понекад, и у најједноставнијем роману, откривају одјеци космичких неспокојстава: она су ту напросто мање непосредна, симболичнија, а такође и егоистичнија, као да све, апсолутно све мора бити повезано са човеком, суштаственим пупком једног, све у свему, епифеноменалног космоса.

Тако постајемо свесни једне, у суштини, прилично једноставне чињенице: када се писци опседнути омрћу тога више не буду стидели, нити се тиме хвалили, то јест, када њихов поглед на тај феномен постане изоштренији, ни кратковид, ни далековид, створиће се тесна веза између једне врсте научне фантастике и једне врсте књижевности, а можда ће се чак схватити и то да предвиђати крај света значи предвиђати крај човека са мало више, ако не са много више, реализма. За сада нам је познато само једно дело које је у складу са овом жељом — зацело преуређеном — то је дело Семјуела Бекета, чији су Моли (1951), **Неизрециво** (1953), **Крај партије** (1957), **Како јест** (1961) и најзад, **Ох! срећни дани!** (1963) скоро савршени примери романескне или драмске фантастичне књижевности, у срцу књижевности и фантастике у целини.

(Из **Енциклопедије утопије, необичних путовања и научне фантастике,** L'Age d'Homme, Lausanne, 1972.)

Превела са француског
Ана Моралић

■

Апокалипса у уметности готике

Јургис Балтрушаитис

Уз рађање визионарских циклуса, развој светова преобличених у њиховом последњем успону и последњем паду, представља и сам један препород, обнову, транспозицију древних обличја и предања. Миленаристичка страховања поново се рађају са пророчанствима Ђоакина да Фјореа који, тумачећи светога Јована, најављује долазак Антихриста 1260. године и, после једне жестоке катаклизме, наступање трећег раздобља Светог Духа, приписујући прво раздобље Богу Оцу, а друго Христу. Ђоакински немир потрајао је још дуго иза тог предсказаног датума који је постепено одлаган за 1300, за 1365, 1415. Па и *1494, Себастијан Брант у свом* ***Броду Лудака*** најављује:

Die Zeit kommt, es kommt die Zeit
Ich voercht der Endkrist sei nicht weit . . .

Време долази, да, долази тај час
Стрепим, крај доба Христова сасвим је близу нас . . .

Варалица непрестано мења маску: Мухамед ставља на лице маску Иноћентија III, Монгола који са жутом опасношћу стоји пред капијама Запада, краљ Сигисмунд маску Хусита, папа маску Реформе, придајући тако сваки пут још више актуелности тој вечитој претњи. Сумрак света одлаже се у сталној стрепњи до краја средњега века.

Зрачење које шири мисао Ђоакина да Фјореа осећа се у умножавању књиге коју она тумачи. Замах у ширењу „готских" група рукописа **Апокалипсе** довођен је у везу са продужецима живота те мисли. У немачким римованим верзијама (средином XIV в.) у којима се, после смрти Антихристове, виде пруски коњаници како крштавају Јевреје и пагане у освојеним земљама Истока, tertius status препознаје се у Трећем Рајху. Англо-нормавске серије, посебно бројне крајем XIII и у првим деценијама XIV века, обележава изузетна постојаност иконографије, коју прати често оживљавање архаизама. У многим рукописима немани се приказују са све већом силином и стравичношћу. Скакавци са људском главом, Звјер из које шикљају вратине, и Аждаха — зебраста неман — много су ближе романском него и у својим најдревнијим приказима. Призори се одвијају под олујним бљеском, на замрачено-златним позадинама, на једној шаховској табли са светлим и тамним пољима, позадинама осутим звездама у којима се огледа бљесак Блаженијех мозарапских. Неке од ових визија изгледају као да директно исходе из неког другог доба које је и само видело долазак краја свих крајева.

Иза овог буђења следе прикази рађени у већим размерама. Зидне слике у Вестминстеру (саборна сала, 1395—1400), које је израдио Џон од Нортемптона, на површинама сликаним једна изнад друге у унутрашњости аркада, јесу репродукција комплетне илустрације једног рукописа **Апокалипсе** из Тринити Колеџа у Кембриџу (XIV век). Тапиерије у Анжеу у потпуности преузимају све композиције рађене према једном узору који одговара рукопису 482 из Камбреа (крај XIII века). Анри Батај, париски таписерист, почео је 1378. да ради на узорцима које је Луј Анжујски поручио 1373. код Енекена из Брижа. Преношење минијатура на платна веома великих димензија (висина достиже 2,50 м) учинило је да се пуном снагом укажу сва скривена величина и моћ тих приказа. То раздобље карактеришу облаци у облику карактера chi, биљни декори, позадине са грбовима и украсима у облику птица, витки стубови, забати, цветни архитектонски украси, увијене линије, ишчашења, набори на хаљинама. Али фигуре остају на својим местима, унутар истих поља. Седам азијских цркава јесу романске капеле. Горда узвишеност која се придаје неманима, још више повећава њихову легендарну величину. Све је сабласно, иматеријално, у тим откривењима која се указују на једном раду у вуни са сребрнастим сенка-

ма, чија се узноситост уздиже на висину сања.

Целина дела означава врхунац, али не и крај тог чина са застојем, који наставља да се одвија у другачијим жариштима и на другачијем пољу. Па и прве штампане **Апокалипсе** заснивају се на једном англо-норманском узору, оном који потиче из прве породице Делил-Мејер, чији нам Бодли (Bodley) нуди један посебно близак пример. Шест издања следе једно за другим, према Шрајберу, најпре у Холандији, а затим у Немачкој. Сматра се да потичу негде између 1420, претпоставка која је данас неприхватљива, и 1460—1470. Један немачки рукопис из 1425—1450. чини везу између тих двеју група. Појава добија одлике ренесансног, у XV веку, из XIII века који је, у својим периферним зонама, то смо већ видели, пун остатака и одјека романског стила. Али фактура цртежа урања те репродукције још дубље у прошлост. Алат, који је било тешко водити кроз дрво, сажима и поједностављује црте. Нема више ни трага од оне енергичне и меке калигафије праузора. Све што је било истанчано и претерано нестаје под ножем попут коре, откривајући круте фигуре. Набори на хаљинама, најпре раскошни и живи, сада падају равно и широко. Запремине постају веће. Чак и боја, њена два складна тона, нанесена широком четкицом, наглашава њихову тврдоћу. Један древни монументални стил понавља се у архаичности једне уметности која се управо рађа.

Њена велика распрострањеност, кроз приступачне књиге, претходи једном процвату и поновном мешању елемената, чије се начело примењује од почетка XV века. Један холандски рукопис, негде из 1400. године, скупља англо-норманске илустрације чији је укупан број између педесет и деведесет минијатура, у двадесет две велике композиције на по једној целој страни на почетку сваког поглавља, стапајући след више призора у један заједнички предео. Нагомилане на једном ужем пољу, визије добијају превелики набој и постају необуздане. Немани и чудовишта испуњавају свет својом хуком. Огњени змајеви језде мрачним пространствима. У камајеу, на тамноплавом или црвеном небу, појављују се прозрачни анђели и старци са златним крунама на глави. Крила са пауновим перјем и шарено крзно животињско, израђени са великом бригом за тачношћу, сунчасте и месечасте главе, све до светлуцавих метала, уносе у ту фантазмагорију осећај материјалности. Људи са животињским главама, чудновата светина комеша се у тим призорима. То дело, са свом његовом густином и ширином, у коме се нестварно и стварно стапају у просветљењу, сматрано је антиципацијом Дирерове **Апокалипсе.** По свом силовитом набоју и мноштву тема, оно је такође и префигурација Бошових превирања и метежа. Али прошло је много времена до успостављања коначног система у гравирама које долазе из архаичних дрвореза.

Библија штампана код Хајнриха Квентла, у Келну, 1478. или 1479, распоређује призоре на само девет слика, мењајући неке распореде детаља. Између осталог, ноге анђела који даје светом Јовану књигу да је изједе, јесу архитектонски стубови, док су му торзо и руке — продужетак једног усковитланог облака. Таква фигура произилази из дословног преношења текста:

> И видјех другог анђела јака гдје силази с неба, који бјеше обучен у облак . . . и ноге његове бјеху као стубови огњени.
> **(Откривење,** X, 1—4)

Поступак је истоветан оном по коме се у делу **Hortus Sanitatis** одређује значајна категорија нових мешовитих чудовишта. И овде имамо један рани пример употребе предмета у склапању једног оживљеног бића што ће га фламанска тератологија обогатити новим врстама.

Та серија је била широко распрострањена. Квентлове илустрације користио је 1483. Антон Кобургер у Нирнбергу, па и 1520. Јохан Трутебел у Халбештату. Њихову другу верзију, смањену обимом и поједностављену код Гринингера у Штра-

сбургу 1485, преузели су један за другим двојица аугсбуршких штампара, Ханс Шеншпергер (1487. и 1490) и Јохан Отмар (1507. и 1518). Одатле потиче и четрнаест слика Албрехта Дирера (из 1498), који је без сумње познавао Кобургерову келнску **Библију.** Прерађена снагом једног генија, визија се тако устаљује заогрнута ауторитетом слова светога Јована. Лутерова **Библија,** објављена у Витенбергу 1522, у сарадњи са Лукасом Кранахом, посвећује ту визију, раздвајајући поједине теме на двадесет и једну слику удахнувши тако у њу и дух Реформе. Звијер бездана и Курва Велика носе у њој папску тијару, а Вавилон се поистовећује са Римом.

Пошто је представљала илустрацију најчувеније књиге у Немачкој тога доба, та се серија шири попут запаљеног барутног трага. Почев од 1523, преузимају је Шауфелајн и Бургмаир у Аугсбургу, Холбајн у Базелу 1524, Бартел Бехам у Нирнбергу. Од тада се према њој равнају све германске **Апокалипсе.**

У Француској се целина илустрација по Диреру јавља почев од 1507, на маргинама Ардуенових **Сати** (Heures), а по витенбершкој **Библији** у лионским издањима Себастијана Грифа (1541) и Жана де Турна, коме је гравире израдио Бернар Саломон (1553). Гравире Жана Дивеа, штампане код Маркорела, такође у Лиону (1561) враћају цртежима њихову првобитну силину у једном узвишеном стилу. Фигура анђела на стубастим ногама, сва средњевековна и особујна у својој логици, која подсећа једино на саму себе, у свакој етапи тог свог ширења, као неки зов властитога порекла, поприма у њима неку неиздрживу тежину и сјај. Стубови бљују огањ попут топова. Облаци обавијају тело једном минералном кором која се надима сва проткана жилама. Те гравире репродуковане су на витражима једне шампањске и венсенске серије (1558). У Монт Атосу (1603—1700) оне се претварају у фреске стављајући на место византијских силуета западњачке ликове не мењајући притом ништа у поставци призора. Преносећи се са истом постојаношћу као и у претходним фазама, последњи циклус наставља да живи и далеко изван својих географских и историјских колевки. Упркос своме неизмерном истезању, та развојна нит чији корени ничу из најдубљих слојева средњега века, никада није била прекинута. Узастопне обраде прерађују увек једну те исту визионарску поуку, задржавајући и неке неизмењене делове.

Превео са францусног
Милојко Кножевић

■